

EL VOCABULARI JURÍDIC DEL LLIBRE DE LES COSTUMS DE TORTOSA (MS. 1272)

Carles Duarte i Montserrat

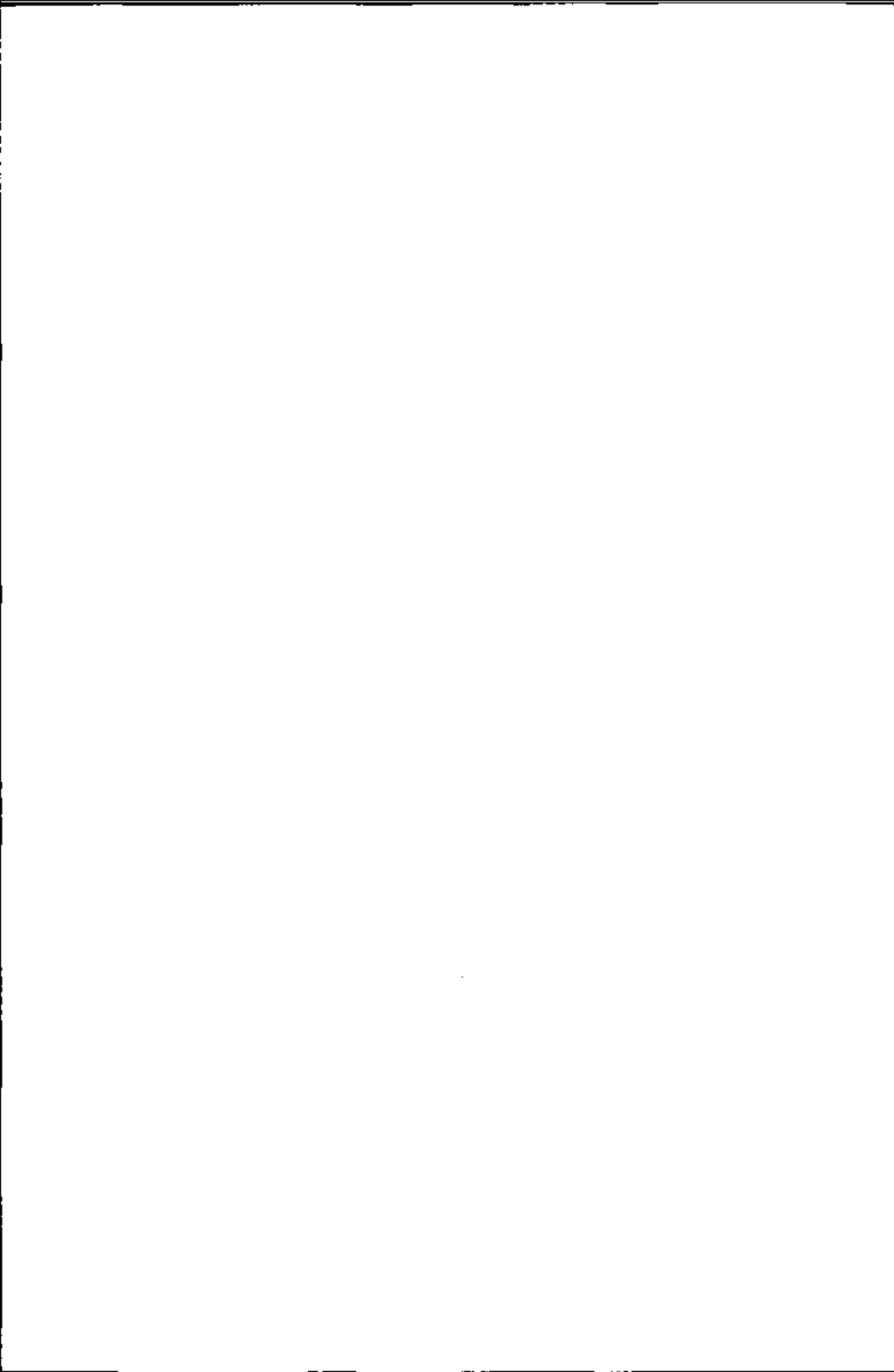

In noie. In nra. In. rñ. amē. h
sūt s'uecudines deate curiam
opilate. p. l'arū. de marito. i. p. m. i
op. dñ. notarios. c. dñ. curiam. r. d. d. h
uñ. l'bras. de. s. a. ñ. dñ. i. c. a. m. a. d. i. t

Tresla fo la cl. q. c. utat de tortosa. h. i. la demans de sarrayns per lo molt alt et noble et honorat en. R. amon li tenguer comte de barcelona. çoes assaber. iij. h. al. de gener. anno d. muu. q. c. xl. viij. et fo per el tornada a mans de çans e alafe catolica la diuinal gra munustrat. p. ço que aq lo nom de iñi. est fos exalçat e p. tots tēpl onrrat e seruit a hono:

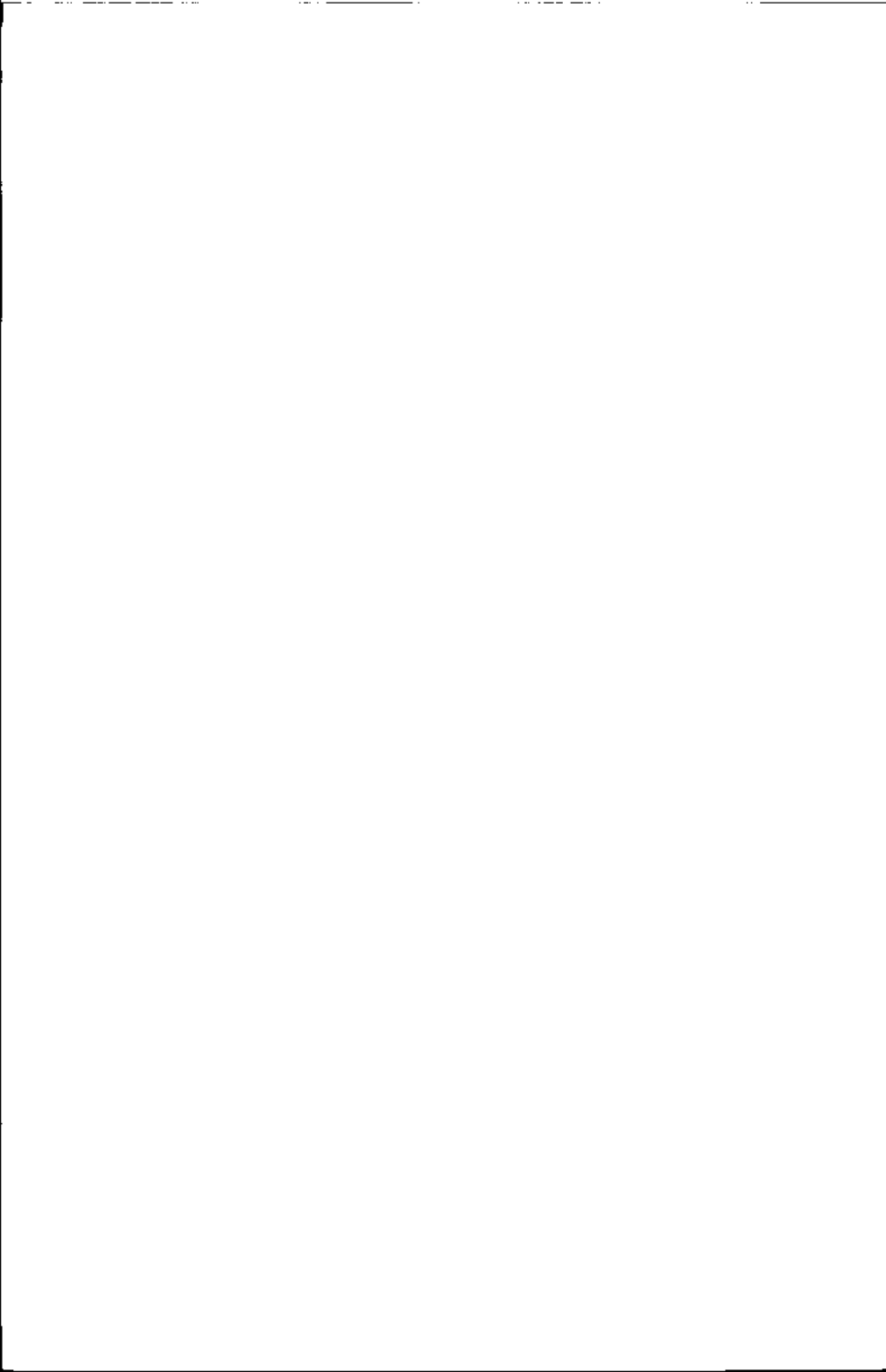
cialment daqls q' dela dita ciutat foren ne seran habitadors. lo q' dit comte dona françes e libertatz e costumes als habitadors de tortosa e de los termès. segons q' dñs es enaqst libre es conten gut. e p los successors seus son apuades e cōfermades. e encara p bēng nrat dels dits successors per los mits els seruijs dels dits habitadors q' la ciutat de tortosa contra los enemics de la creu saluata e obtengueren. e no tant solament saluata ren e obtengueren. anz encara lo regne de mayorca e de ualencia baronilment plur. p. mou

EL VOCABULARI JURÍDIC
DEL LLIBRE
DE LES COSTUMS DE TORTOSA
(MS. DE 1272)

Collecció «ESTUDIS», 4

EL VOCABULARI JURÍDIC
DEL LLIBRE
DE LES COSTUMS DE TORTOSA
(MS. DE 1272)

per
Carles Duarte i Montserrat

Barcelona, 1985

GENERALITAT DE CATALUNYA
Departament de Governació
ESCOLA D'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA DE CATALUNYA

Institut Català de Bibliografia. Dades catalogàfiques:

Duarte i Montserrat, Carles

El Vocabulari jurídic del Llibre de les costums de Tortosa
(Ms. de 1272)

I. Escola d'Administració Pública de Catalunya (Barcelona)
II. Llibre de les costums de Tortosa III. Títol IV.
Col·lecció

1. Català jurídic — S. XIII

804.99-3

347(038)

ISBN 84-393-0509-5

© 1985, Carles Duarte i Montserrat

Propietat d'aquesta edició: Escola d'Administració Pública de Catalunya

1a. edició: febrer de 1985

Tiratge: 1000 exemplars

ISBN: 84-393-0509-5

Dipòsit legal: B. 6.648-1985

Impress a Hurope, S. A. c/ de Recared, 2 - 08005 Barcelona

*A la Mercè pel seu ajut, per la seva
paciència i pel seu encoratjament,
constants.*

ÍNDIX

PRÒLEG.	11
PRESENTACIÓ	15
I. OBJECTE	17
a) Naixement de la idea	17
b) L'interès especial del document.	18
c) La tesi	19
II. MÈTODE D'ESTUDI.	20
a) Caracterització material del document	20
b) Tria d'un fragment	22
c) Límits del vocabulari jurídic	22
d) Les parts del treball	23
III. CONTEXT DEL DOCUMENT	24
a) El context històric	24
b) El Llibre de les costums de Tortosa i el dret català medieval	27
c) El Llibre de les costums de Tortosa i el llenguatge jurídic català en l'Edat Mitjana	29
IV. ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE ELS MANUSCRITS DEL <i>Llibre de les Costums de Tortosa</i>	32

VOCABULARI JURÍDIC	35
A	37
B	56
C	63
D	91

ANÀLISI DEL VOCABULARI JURÍDIC DEL LLIBRE DE LES
COSTUMS DE TORTOSA. 103

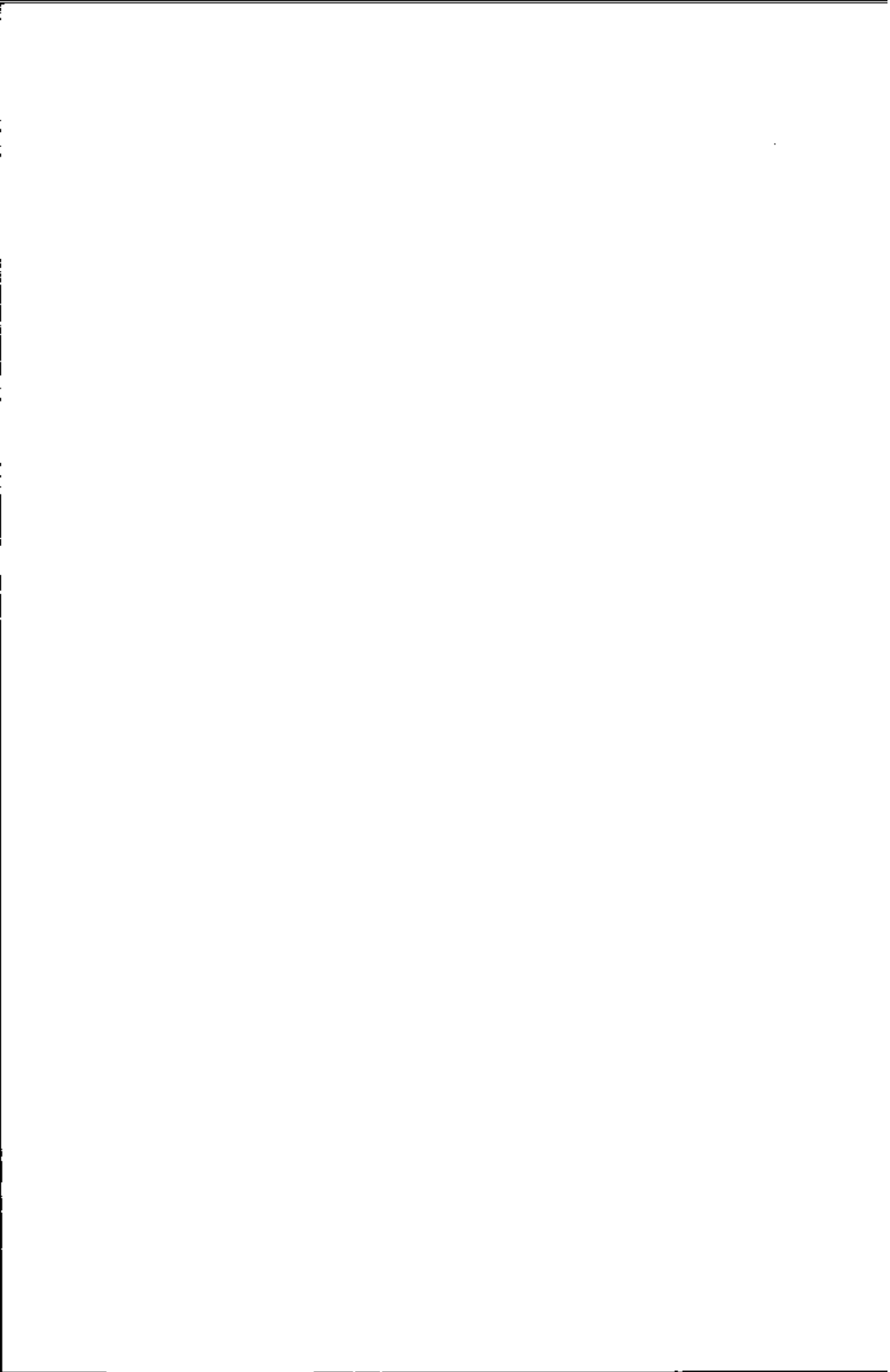
I. ANÀLISI PER SECTORS	105
a) Els habitants de Tortosa	105
b) Les autoritats públiques i els càrrecs administratius	108
c) Els impostos	110
d) El plet o judici	111
1. Les persones	111
2. Les accions	112
3. Els documents	114

II. VALORACIÓ DE CONJUNT. RESUM 115

APÈNDIX 119

Llista de mots d'interès jurídic, a partir de la lletra E-, localitzats
en el manuscrit estudiat 121

PRÒLEG

Un dels diversos àmbits de desenvolupament de l'activitat de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, és el del llenguatge propi de l'Administració (normes generals, terminologia, tècniques de disseny de documents, etc.), amb vista al perfeccionament de la formació lingüística del personal al servei de l'Administració i a la fixació, amb criteris científics, d'una norma moderna i eficaç per al llenguatge administratiu català.

Per complir aquesta tasca, l'Escola d'Administració Pública disposa d'una Secció d'Estudis de Llengua Catalana i Llenguatge Administratiu que té, com indica el seu mateix nom, la funció fonamental de dur a terme treballs de recerca, d'elaborar estudis i de preparar publicacions sobre el llenguatge administratiu, i, de manera complementària, té cura d'establir les directrius i coordinar l'organització dels cursos generals de llengua catalana adreçats a funcionaris.

Pel que fa a la seva activitat especialitzada, en el camp del llenguatge administratiu, ha generat la realització de treballs com el que ara proloquem, la publicació periòdica de recerca Revista de Llengua i Dret, però també l'organització de sessions d'intercanvi per a especialistes com el Colloqui sobre Llengua i Administració (1983), les Jornades sobre l'establiment del llenguatge administratiu català (1984) o el Cicle de conferències sobre tradició i modernitat en l'establiment del llenguatge administratiu (1985), o de cursos de redacció, correcció o traducció, o l'edició d'obres de consulta i d'unificació de criteris com, entre d'altres, les que formen la seva col·lecció de formularis, etc.

Dins d'aquest marc d'actuacions és on cal situar la publicació d'aquest llibre, que, elaborat dins de la pròpia Escola —Carles Duarte i Montserrat és el Cap de l'esmentada Secció—, ha de ser una contribució important a l'anàlisi del vocabulari jurídic i administratiu del català medieval, imprescindible per a la tasca de configuració de la terminologia catalana actual en aquest camp.

Si ens cenyim al contingut d'aquesta obra, considero convenient de destacar alguns dels diversos aspectes que la fan mereixedora d'una atenció especial. En primer lloc, que l'autor ha fet la seva tasca sobre el manuscrit més antic —de 1272—, inèdit (llevat d'una edició facsimil de 1972) i sobre el qual encara no s'havien fet buidats ni estudis de caràcter filològic,

amb la qual cosa s'avancen per a l'història de la llengua dos segles i mig les dades d'interès lingüístic d'aquesta obra jurídica. Les obres lexicogràfiques han utilitzat fins ara com a font l'edició de 1539 o, més habitualment, l'edició de 1881 de Benvingut Oliver basada en la de 1539. I no es tracta pas d'una dada intranscendent, perquè són importants les modificacions que separen el manuscrit de 1272 de l'edició de 1539. Com sabem, cinc anys després, el 15 de maig de 1277, hi hagué una sentència que introduïa canvis significatius en el codi.

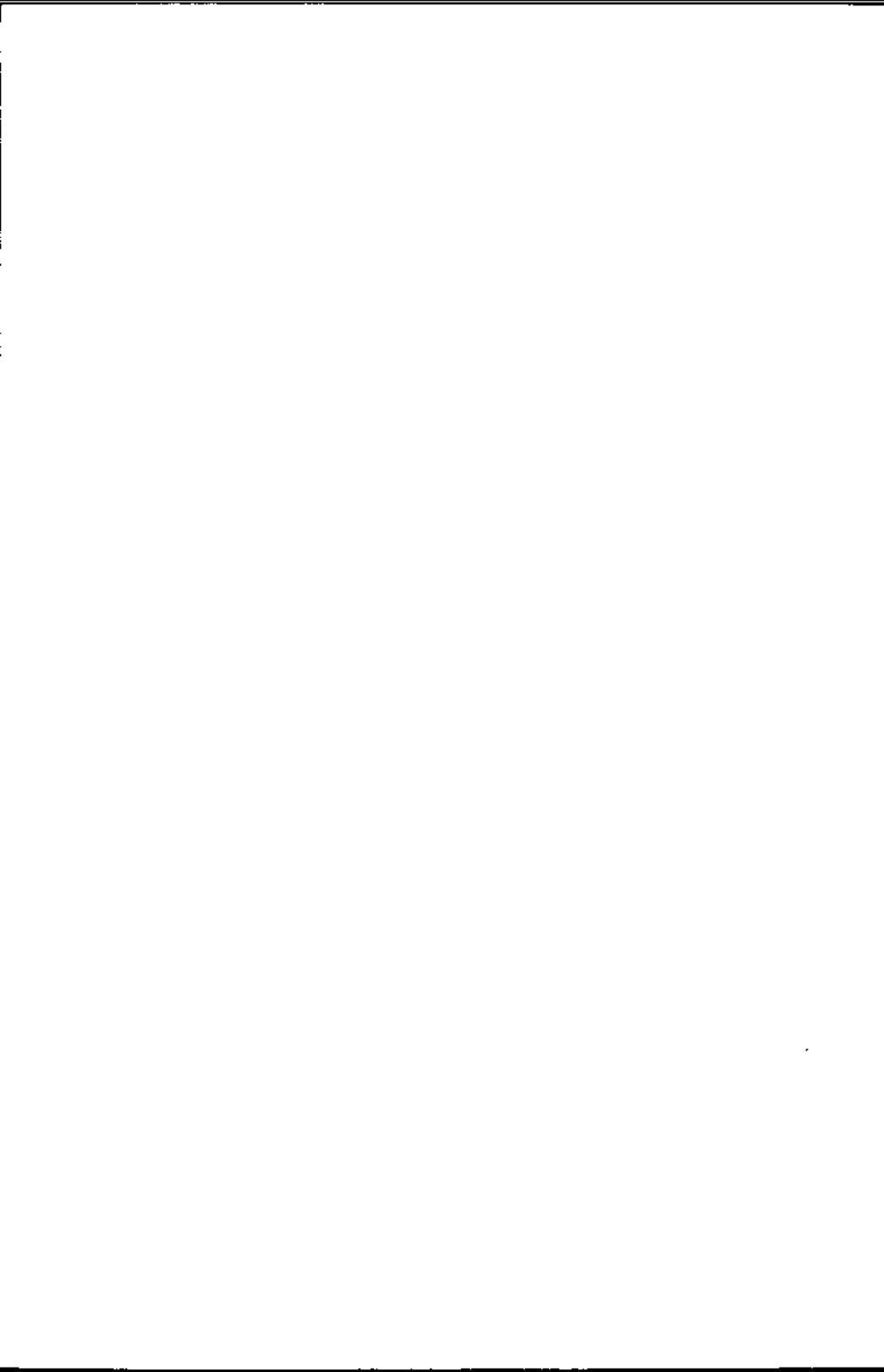
En segon lloc, es tracta d'un dels monuments del català medieval, sobretot, però no únicament, des d'una perspectiva de vocabulari jurídic, i pensem que aquest estudi pot impulsar una revisió dels esquemes tradicionals aplicats per la història de la llengua a la descripció d'aquest període.

I en tercer lloc, l'autor ens forneix la localització dins del manuscrit dels termes (més de sis-cents) que recull i en fa una exemplificació generosa. Finalment cal valorar amb interès la darrera part de l'obra, que enclou una anàlisi del vocabulari d'uns determinats sectors o camps semàntics (els habitants de Tortosa —per exemple amb la distinció ciutadans/habitadors/veïns/estrangers, etc.—, les autoritats públiques i els càrrecs administratius —veguer, saig, batlle, comanador, etc.—, els impostos —beuratge, carnatge, hosta, tolta, etc.—, el plet o judici —enclouent-hi les persones, les accions i els documents—) i una valoració de conjunt força il·lustrativa, que enclou dades sobre la presència de germanismes o arabismes, però que també recull els trets més remarcables de comportament general: voluntat de matisació, recurs sovintejat als sinònims, capacitat innovadora, vacil·lació formal, etc. És una garantia, encara, de la qualitat del treball que prologuem el fet que hagi estat avaluat molt favorablement per un tribunal acadèmic universitari.

L'Escola d'Administració Pública de Catalunya presenta aquest llibre de Carles Duarte —autor al qual, juntament amb un equip d'estudiosos, la Fundació Noguera ha encomanat recentment la preparació d'una edició crítica de les Costums de Tortosa—, amb la confiança que aquesta nova aportació contribuirà a impulsar l'establiment i la consolidació del llenguatge administratiu i jurídic per al català, instrument indispensable per a una plena normalització de la llengua catalana.

Josep-Enric REBÉS I SOLÉ
Director de l'Escola d'Administració Pública
de Catalunya

PRESENTACIÓ

I. Objecte

a) Naixement de la idea

El llibre que aquí presentem * vol assajar de demostrar l'existència d'un vocabulari jurídic català amb un grau considerable de maduresa al darrer terç del segle XIII. La idea de fer aquest treball sorgí durant la cerca de material per a l'elaboració d'un primer esbós d'història del català administratiu que fou inclòs dins el llibre *El català llengua de l'administració*.¹ Sí, en llegir per primer cop atentament algunes pàgines del *Llibre de les costums de Tortosa*, ens adonàrem tot seguit de la riquesa de dades de tota mena que per a la història de la llengua catalana aquell text ofería i que en una part molt important no havien estat aprofitades; en tot cas, quan ho havien estat, era prenent com a base una edició tardana, de l'any 1539.

Ara bé, si aquelles dades descobertes ens apareien com a poc estudiades respecte de llur transcendència per a una història exhaustiva de la nostra llengua, encara més precioses ens semblaven des d'una perspectiva estrictament jurídica, per raó del trencament que, pel que fa al nombre i a la matisació del vocabulari, aquest codi comporta en comparació amb els textos anteriors de la mateixa índole.

* Aquest llibre es basa en la tesi de llicenciatura que, amb el mateix títol i dirigida pel Dr. Antoni M. Badia i Margarit, va ser presentada el dia 20 de febrer de 1984 a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona. Aquesta tesi, elaborada en el si de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, obtingué la qualificació d'excel·lent per unanimitat del tribunal compost dels professors Antoni M. Badia i Margarit, Joan Veny i Clar i Joan Martí i Castell.

1. Carles DUARTE i MONTSERRAT, Ed. Indesinenter, Barcelona 1980, pàgs. 15-91.

b) L'interès especial del document

Aturem-nos ara un moment a comentar les raons de l'interès especial que desvetlla l'estudi d'aquest codi. D'antuvi, la seva antiguitat. Com sabem, la data del primer manuscrit (el que ha estat objecte de la nostra investigació) del *Llibre de les costums de Tortosa* és l'any 1272. Es tracta d'un període clau en el desenvolupament escrit de la nostra llengua. És aleshores (2.ª meitat del segle XIII) que Ramon Llull iniciarà la seva immensa obra i és també aleshores que es redacten les primeres grans cròniques (Jaume I, Ramon Muntaner), que es fa la versió catalana de la *Llegenda àuria* de Jacobus de Voragine (*Vides de sants rosselloneses*), que, en fi i ja més a prop de l'àmbit del nostre document, apareixen les primeres traduccions catalanes dels *Usatges de Barcelona* i dels *Furs de València*. Sens dubte, podem dir que el català féu en aquell moment un verdader pas de gegant en el seu camí cap a la consolidació com a llengua de cultura.

Però, si la seva antiguitat situa el *Llibre de les costums de Tortosa* entre els més notables de què disposem en català, la seva extensió, tres-cents folis, confirma i augmenta més encara el valor que li atorgàvem. Una deu abundosa de dades sobre el català del segle XIII, certament! I no només quant al llenguatge jurídic, car, si bé el llenguatge jurídic només s'empra en unas circumstàncies específiques i es pot delimitar en allò fonamental de manera pràcticament simple, les paraules de la vida més comuna hi apareixen pertot. Els mots que representen entitats que són objecte de legislació (p. ex.: les parts de la casa, de la ciutat, les menes d'animals, etc.) queden emmagatzemats així en el nostre document, que esdevé un recull notable del català de Tortosa en l'època en què fou redactat.

D'altra banda, la *consistència del vocabulari jurídic* que s'hi utilitza constitueix un nou motiu d'interès. Adhuc hi descobrirem casos exemplars de precisió i de sentit de conjunt, de comprensió de les realitats jurídiques possibles dins un marc concret i de correlació entre l'entitat definida i el mot que la representa.

Un altre fet que ens mou a interessar-nos especialment pel *Llibre de les costums de Tortosa* és la seva condició de *primer codi legislatiu la primera redacció del qual es fa íntegrament en català*² (la presència de frases soltes en llatí, d'altra banda mínimes, no ens ha de moure a modificar en cap sentit aquesta asseveració).

2. Jesús MASSIP i FONOLLOSA, *Justificació* a l'edició facsímil de les *Consuetudines Dertosae* («*Llibre de les costums de Tortosa*»), Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramon Berenguer IV», Excma. Diputació Provincial de Tarragona, 1972, pàg. 4.

Cal dir que no és debades que remarquem aquesta característica del document que ens ocupa. *Els Usatges de Barcelona*³ i els *Furs de València*⁴ foren redactats en un primer moment en llatí i després se'n féu la versió catalana i això hi comportà una major dependència lingüística del català respecte del llatí que no pas en el cas del *Llibre de les costums de Tortosa*, on la presència d'un model llatí, inevitable en un text jurídic als països romànics en el segle XIII, hi és molt menys immediata.

A més, l'oportunitat de treballar damunt el manuscrit més antic dels que han estat conservats i descoberts fins ara, de l'any 1272, encara no estudiat per cap filòleg,⁵ ens forneix una nova raó d'interès envers el document. El doctor Jesús Massip, la professora Àngels Massip i jo mateix treballem en un projecte d'edició crítica del *Llibre de les costums de Tortosa* a partir d'aquest manuscrit de 1272, d'un altre de 1279 i de l'edició definitiva i oficial de l'any 1539, l'única investigada des d'un punt de vista filològic fins ara.⁶

c) La tesi

En funció del coneixement del *Llibre de les costums* i de la valoració general que amb poques paraules es pot fer (i que acabem d'esquematitzar) del seu interès, ens va semblar pertinent de plantejar-nos de demostrar la tesi següent: existeix un vocabulari jurídic amb un notable grau d'acabament dins el *Llibre de les costums de Tortosa*.

Hom pot arribar a concloure en principi que la llengua utilitzada en la redacció del document és vacillant des del punt de vista de la representació gràfica dels sons (posem per cas: *disapte* —10r, 14 a— i *disabte* —10r, 17a—), des del punt de vista fonològic (per exemple: *raon* —9r, 18b— i *raó* —15r, 22b—; recordem que en aquest document és general el manteniment de les —n finals postvocàliques: *termen* —3r, 19-20a—,

3. Edicions consultades: 1) Josep GUDIOL, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», Barcelona 1907, pàgs. 285-334; 2) Josep ROVIRA i ERMENGOL, *Els Nostres Clàssics* 43-44, Barcelona 1933.

4. Editats a cura de Germa COLON i Arcadi GARCIA, *Els Nostres Clàssics* 101, 105, 113, Barcelona 1970, 1975, 1978.

5. Jesús MASSIP i FONOLLOSA, op. cit. pàg. 4.

6. Bienvenido OLIVER, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa. Tomo IV*, Barcelona 1881. Aquesta edició, feta damunt de la de l'any 1539, és la que ha estat utilitzada per a l'elaboració dels diccionaris DCVB i DECat. (tot i que, en aquest darrer, s'hi han incorporat ja algunes dades isolades del manuscrit de l'any 1272 —especialment a partir de Me—).

ciutadan —11r, 24-25b—, etc.), des del punt de vista morfològic (per exemple: *trer* —3r, 25a—, i *traure* —2r, 19-20b) i des del punt de vista sintàctic (construccions poc reeixides: «e oltra aqueles ores e aquels dies, cort no s.i deu tenir ne val *ren* que s.i faça oltra aqueles ores assignades» —12v, 1-5b— o bé «En nuyl altre cas lo veguer ne el saig no és creegut sens testimonis; si/nó e. Is cases de/sús ditz, et e. l altres capítols és creegut lo veguer que segexen a. enant après d'aquest» —16r, 7-14b—; hi hem respectat la puntuació del manuscrit), però sembla, un altre cop en principi, que el vocabulari és més madur que no pas els altres aspectes adés comentats i que precisament en la part pròpiament jurídica del vocabulari és on aquesta maduresa ens apar més consistent. La comprovació de l'esmentat supòsit és allò que tractarem de fer a través d'aquest treball.

II. *Mètode d'estudi*

a) Caracterització material del document

Per a la nostra recerca, ens hem basat en l'edició facsímil del manuscrit de 1272 feta a cura de Jesús Massip i Fonollosa,⁷ editor fiable per raons decisives: 1) és el Director de l'Arxiu Municipal de Tortosa, on es conserva l'esmentat document; 2) és autor d'una brillant tesi doctoral sobre el *Llibre de les costums de Tortosa*, dirigida pel Dr. Josep Font i Rius, catedràtic de la Universitat de Barcelona.

En Jesús Massip i Fonollosa descriu així el manuscrit original dins la *justificació* a la dita edició: «El còdex té en total 300 folis, format per 30 quaderns —més en propietat *quinquennis*— de 10 folis cada un; l'últim foli és blanc. Les mesures: 312 × 455 mm (...). Les signatures de cada plec dels quaderns ens asseguren la seva integritat i en la darrera plana de cada quadern apareixen els reclams —lletres inicials del quadern següent— que guien el relligador en el seu treball».⁸

D'altra banda, si bé per raons pràctiques hem treballat bàsicament dament l'edició facsímil —pel que fa al text, idèntica al manuscrit—, hem tingut present l'esmentat manuscrit, que hem examinat diverses vegades.

Pel que fa a l'edició facsímil, diguem-ne que es compon de 299 folis (*recto i verso*), amb doble columna i 28 línies a cada columna.

7. Veg. nota 2.

8. *Ibidem*, pàg. 3.

En la nostra feina, hem decidit de numerar tots els folis del llibre, del 1r al 299r, de distingir la columna *a* (la de l'esquerra) de la columna *b* (la de la dreta), i de numerar també les línies de la número 1 (la que comença la columna) a la número 28 (la que la clou).

D'aquesta manera, les citacions del document contindran, a la fi i entre parèntesis, el número de foli, el número de línia i la columna (*a* o *b*), sempre en aquest ordre.

Un aspecte fonamental que cal aclarir ja des del primer moment és el sistema de transcripció de les citacions que fem del text. Hi hem seguit els criteris següents:

- 1) respecte de totes les lletres que apareixen dins el text, sense introduir-n'hi cap més;
- 2) transcripció dins la línia, en cursiva, d'aquelles lletres que dins el manuscrit estiguin substituïdes per abreviatures; no cal dir que els abreujaments que s'hi usen són prou generals (i no ens referim, és clar, només a aquest document) perquè ens sigui lícit d'interpretar-los sense necessitat de dedicar-hi cap argumentació;
- 3) la grafia *v* baixa (so [v], [b] o [β]), que dins el text està unificada amb *u* (so [u] [w] [y]) en *u*, l'hem representada per *v* en les nostres citacions;
- 4) no hem respectat la distribució dels espais separadors gràfics de mots com apareixen en el text, ans hi hem introduït, en funció del sistema ortogràfic del català contemporani, les modificacions següents: en el cas d'un mot separat gràficament dins el manuscrit i que la normativa actual ens demana d'unir, l'unim però amb una barra diagonal on hi ha la separació dins el manuscrit; quan el manuscrit uneix en un mot gràfic elements que la normativa ens demana de separar, els mantenim units però amb un punt situat al lloc on la normativa actual ens obliga de separar;
- 5) hem posat els accents d'acord amb les normes ortogràfiques vigents; en el cas de les grafies *el* o *els* per als pronoms personals de subjecte, hi hem incorporat l'accent diacrític (així, doncs: *él* o *éls*) per tal de facilitar la seva distinció respecte dels articles i dels pronoms personals homògrafs de complement directe en els dos casos o indirecte en el segon; hem intentat, a més, de ser respectuosos de la pronúncia de Tortosa en l'accentuació (per exemple: *térmens*, etc.);
- 6) quant a la puntuació, les majúscules, els apòstrofs i els guionets, n'hem fet l'ús que exigeix la normativa actual del català.

b) Tria d'un fragment

A l'hora d'iniciar l'estudi de la tesi proposada, ens adonàrem de la gran dificultat que comportava el buidat dels 299 folis del manuscrit i, atès que allò que ens proposàvem de comprovar no anava referit tant a la quantitat del material analitzat com a la seva qualitat (sentit precís dels mots i lloc que ocupen al dedins de la seva família), ens semblà oportú de triar-ne un fragment (això sí, prou extens perquè la visió que ens fornís fos clara i suficient en relació amb el conjunt de l'obra). Així, doncs, vam prendre els 50 primers folis del manuscrit (1/6 part del total) i vam fer-ne un buidat sistemàtic de la terminologia compresa dins els mots començats per A—, B—, C— o D—.

c) Límits del vocabulari jurídic

D'antuvi, com hem dit ja diversos cops d'ençà de l'inici de la nostra exposició, allò que era objecte de la nostra atenció era el vocabulari del document. Més específicament, el vocabulari jurídic. I hem entès aquí per vocabulari l'aplegament dels substantius, els verbs i els adjectius qualificatius, només.

Ara bé, quins són els límits conceptuals del vocabulari jurídic? Si prenem per exemple el *Vocabulari jurídic castellà-català català-castellà*⁹ elaborat pel Seminari de Documentació Jurídica en Català del Col·legi d'Advocats de Barcelona, hi ensopem mots com ara *abans-d'ahir*, *badia*, *bena*, etc. Es tracta de mots jurídic? Sembla indiscutible que cal un aclariment previ. En realitat, hem de distingir entre mots específics de l'àmbit jurídic (p. ex.: el noms de les menes de documents administratius o d'impostos, etc.) dels mots que hi apareixen per la raó elemental que, a través del llenguatge jurídic, es parla de totes aquelles entitats que són objecte de legislació o qui hi són tractades (p. ex.: *badia*, *bena*, etc.). En el nostre cas, hem seguit força fidelment l'esmentat *Vocabulari*, encara que hem incorporat un seguit de mots clarament jurídic que no hi hem trobat (p. ex.: *acapte*, *acórrer*, *bovalatge*, *beuratge*, *carnatge* —però sí que hi és *beretatge*—, *cena*, *clamador*, *confiscar*, *defenedor*, *habitador*, etc.) i d'altres mots d'introducció més discutible (p. ex.: *acabar* —al *Vocabulari* hi ha entrades per *començament* i *començar*—, *callar*, etc.). També ens hem

9. Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, Seminari de Documentació Jurídica en Català, *Vocabulari jurídic*. Ed. Pòrtic, Llibre de butxaca 11, Barcelona 1978, 1980.

guiat en això ben sovint amb el *Lexique de termes juridiques* dirigit per Raymond Guillien i Jean Vicent i publicat per Dalloz a París (1981⁵).¹⁰

d) Les parts del treball

D'acord amb allò dit fins ara, hem establert per a aquest treball la distribució de parts següent:

- I) vocabulari jurídic ordenat alfabèticament
- II) anàlisi: 1) per sectors
2) valoració de conjunt; resum

Quant a l'estructuració dels articles de la part I), hi hem seguit el criteri següent: 1) L'entrada serà el mot registrat transcrit amb la representació gràfica que en dona la normativa ortogràfica del català.

Així, si, posem per cas, ensopeguem amb el mot *llibre* escrit *libre*, modificarem la grafia que apareix en el document per a la transcripció de la *l*, car, si no ho fèiem així, creàvem un malentès sobre la pronúncia alveolar o palatal de la *l*-del mot *llibre* dins el text. Ara bé, quan la forma fixada al Diccionari normatiu s'allunyi gràficament de la forma estudiada i aquest allunyament sigui exponent gràfic d'una diferència d'ordre fònic, respectarem el so del document, que representem gràficament d'acord amb les normes ortogràfiques del català actual. Així, farem una entrada per *pèrdoa* i no per *pèrdua*, si dins el text només hi ha la forma *pèrdoa*.

En el cas que hi hagi més d'una variant formal del mateix mot, en farem l'entrada per la variant formal més acostada a l'estàndard dins el català actual, tot fent-hi una remissió des de les variants formals que n'estan més allunyades.

2) A continuació de l'entrada, n'indicarem abreujadament la categoria gramatical. En el cas dels substantius, bescanviarem l'abreujament de la categoria pel del gènere. Per tant, substantiu: m. —masculí— i f. —femení—, adjectius: a., verb: v. (p. ex.: *Casa* f., *Clar* a., *Veure* v.).

Si un substantiu vacilla entre els dos gèneres, ho indicarem acompanyant-lo dels abreujaments corresponents a masculí i a femení units per la conjunció copulativa (p. ex.: *Costum* m. i f.).

10. D'altres obres consultades són: F. GÓMEZ DE LIAÑO, *Diccionario jurídico*, Salamanca 1979; A.C.C.T. — C.I.L.F. *Vocabulaire de l'Administration* Conseil International de la Langue Française—Hachette, París 1972, i U.Z.E.I., *Administrazioa eta Zirkulazioa. Hiztegiak*, U.Z.E.I., Donostià 1983.

3) Després de l'abreujament de la categoria o el gènere gramatical, inclourem entre cometes simples ('—') una definició mínima del significat del mot (p. ex.: *Embargament* m. 'impediment'). Si un únic mot posseeix dos significats diferents, els destriarem numerant-los i fent-ne parts autònomes de l'article (isolades per una barra inclinada) fins a l'acabament (p. ex.: *Honor* m. 1 'dignitat' ————— / 2 'possessió' —————).

4) En acabat de donar la definició, citarem entre cometes dobles («—») un fragment del text en què s'usi el mot objecte de l'article, tot seguint les normes de transcripció i de localització de citacions que hem donat més amunt en parlar de la caracterització material del document.

5) Quan el mot estudiat sigui un dels que componen una construcció fraseològica que ens interessi de destacar, en farem esment dins el mateix article, a la fi dels altres quatre punts. Introduïrem la dita construcció fraseològica després d'una barra inclinada i d'una *F.* que ens assabenti que comencem la part fraseològica de l'article. A continuació de la *F.* seguirem per a la frase, *mutatis mutandis*, els procediments aplicats al mot en els altres quatre punts anteriors. Així: «*Paraula* f. 1 ' ' « » () / 2 ' ' « » () / *F. per plana paraula* 'sense necessitat de testimoni' «són creegutz per plana paraula» (13r, 11b)».

Pel que fa a la part II) del treball, hi estudiarem, a més dels mots inclosos a la part I), tots els altres mots de caire jurídic dels 50 primers folis. I els estudiarem per sectors, p. ex.: 1) habitants de la ciutat (= ciutadà/habitador/...), 2) càrrecs administratius (= saig/veguer/...), 3) persones que intervenen en un judici (demanador/jutge/...), 4) accions que envolten un judici (clamar/acordar-se/...), 5) impostos (lleuda/ herbatge/...), ..., tot fent-ne en acabat una anàlisi i un resum.

A més, hem inclòs en un apèndix els mots de caire jurídic del fragment estudiat que no han quedat recollits en la part I).

III. Context del document

a) El context històric

Podem dir que, en certa manera, la història del *Llibre de les costums de Tortosa* comença amb la conquesta de Tortosa l'any 1148¹¹ per un

11. Percy E. SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, dins E. BAGUÉ —J. CABESTANY— Percy E. SCHRAMM, *Els primers Comtes-Reis*, Història de Catalunya-Biografies catalanes, vol. 4, Ed. Vicens-Vives, Barcelona 1960, 1980.²

exèrcit tripartit: a) Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i sobirà d'Aragó; b) Guillem Ramon de Montcada, membre d'una de les cases nobiliars catalanes més importants; c) la República de Gènova.

Dins quin moment històric cal inserir la conquesta de Tortosa? ¹² D'ençà de l'any 1131, Ramon Berenguer IV és comte de Barcelona, en succeir el seu pare, Ramon Berenguer III. Ben aviat esdevindrà príncep d'Aragó, tot enfrontant-se amb el difícil problema que originà l'herència d'Alfons I el Batallador, mort sense fills ni nebots. Com sabem, Alfons el Batallador deixà com a hereus el Sant Sepulcre, l'Hospital de pobres i el Temple de Jerusalem. En realitat, es féu càrrec de la corona Ramir II, germà del Batallador, el qual tingué una filla, Peronella, que fou casada amb el nostre Ramon Berenguer IV, matrimoni vinculat a la confederació de Catalunya i Aragó. Tanmateix, quedava pendent l'afer de l'herència del Batallador, i és En Ramon Berenguer IV qui el resol en signar uns acords de primer (1140) amb els Ordes del Sant Sepulcre i de l'Hospital de pobres, després (1143) amb els Templers.

La situació de poder assolida, doncs, per Ramon Berenguer IV li permeté d'emprendre la conquesta de territoris que romanien sota el domini musulmà.

Al llarg d'un període de temps força estès, que abraça pràcticament de l'inici del segle IX (conquesta de Barcelona, 801) fins a la primera meitat del segle XII, les fronteres dels cristians i dels sarraïns dins Catalunya són gairebé estables (els comtes catalans, emperò, es dediquen a una intensa tasca de repoblament, i, a més, es produeixen sovint atacs d'un o altre bàndol) i aquesta estabilitat és la que ens permet de distingir la Catalunya Vella, al nord del Montsec (la conquerida pels cristians abans de l'inici d'aquest període), de la Catalunya Nova, al sud del Montsec (la conquerida pels cristians després d'aquest període). Ara Ramon Berenguer IV podia trencar aquest equilibri (ja modificat per Ramon Berenguer III en ocupar Tarragona) i això és el que es proposà de fer; l'any 1148 es conquereix Tortosa; el 1149, Lleida i Fraga; l'any 1153, Siurana.

En dur a terme la conquesta de Tortosa, ben difícil, per raó de la resistència dels musulmans al castell de la Suda, s'atorgà una carta als musulmans per la qual podien continuar vivint-hi, però als ravals. També es féu una carta de franquesa per als jueus. En tot cas, el document primerenc que ens interessa més com a antecedent del *Llibre de les costums de Tortosa* és la carta de població atorgada als tortosins l'any 1149,¹³ primera de

12. Ibidem, pàgs. 1-21.

13. Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, *Història de la producció del Dret català fins*

la seva mena, a la qual seguiren les de Lleida (1150), Balaguer (1174), etc. En aquell document, nucli originari dels *Costums* posteriors, s'hi esmenta ja l'existència d'uns costums locals.

D'altra banda, cal recordar la batreja sorprenent de comunitats humanes en la Tortosa del segle XII. D'una banda els pobladors musulmans i jueus, que hi vivien abans de la conquesta; de l'altra els catalans, occitans, normands, bretons i anglesos¹⁴ que participaren en la conquesta o hi arribaren després amb el desig d'aprofitar les grans possibilitats de progrés que oferia una ciutat com Tortosa que hom maldava per repoblar amb cristians.

Cap a l'any 1181, l'Orde dels Templers, del qual hem vist ja (en l'afer de l'herència d'Alfons el Batallador) que disposa d'una gran influència en les terres catalano-aragoneses, i a través dels pactes signats amb Ramon Berenguer IV per a la conquesta de terres musulmanes, esdevé (juntament amb els Montcada) senyor de Tortosa. D'ençà d'aleshores i fins a l'any 1272 (amb la Composició de Josa) hi ha una disputa permanent entre els senyors del territori de Tortosa (l'Orde dels Templers i una branca dels Montcada) i els ciutadans.

Mentrestant, s'havien anat succeint els regnats d'Alfons el Cast (1162-1196)¹⁵ —esdevingut marquès de Provença l'any 1167, després de la mort de Ramon Berenguer III de Provença— i de Pere el Catòlic (1196-1213)¹⁶ —participa en la batalla de *Las Navas de Tolosa* (1212) i mort en la batalla de Muret (1213) lluitant al costat dels occitans contra els francesos durant l'anomenada croada del albigesos—, i d'ençà de l'any 1213 era Jaume I¹⁷ qui regnava (els primers anys amb la regència de Sanç I de Rosselló-Cerdanya) —conqueridor de Mallorca (1229), Eivissa (1235), València (1239)...

Jesús Massip¹⁸ ens forneix una cronologia dels fets que al llarg del regnat de Jaume I afecten l'esmentada disputa entre senyors i ciutadans:

al Decret de Nova Planta, II Congrés Jurídic Català, Barcelona 1972, pàgs. 79-159. N'hi ha una redacció publicada pel Col·legi Universitari de Girona-Universitat Autònoma de Barcelona, de la qual, més a l'abast, farem les citacions. En el cas d'aquesta nota, vegeu-ne la pàg. 20.

14. Ramon MIRAVALL, *Immigració britànica a Tortosa (segle XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona 1980.

15. E. BAGUÉ - J. CABESTANY - Percy E. SCHRAMM, op. cit., pàgs. 57-95.

16. *Ibidem*, pàgs. 107-145.

17. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I. Pere el Gran*, Història de Catalunya - Biografies catalanes, vol. 5, Ed. Vicens-Vives, Barcelona 1955, 1980.²

18. Jesús MASSIP i FONOLLOSA, op. cit.

- 1) l'any 1219 el Papa Honori III confirma, a través d'una butlla datada a Viterbo, a instàncies dels ciutadans, les llibertats de Tortosa;
- 2) l'any 1241 s'arriba al compromís i a la sentència de Flix, acord posterior a la primera topada entre la senyoria i els ciutadans de Tortosa;
- 3) l'any 1262 sorgeix un altre cop obertament la qüestió i el Papa Urbà IV nomena per butlla el bisbe de Saragossa com a àrbitre; en surt una sentència, que és objecte d'una apel·lació pels ciutadans;
- 4) l'any 1272, amb la Composició de Josa, es clou el plet i s'encarrega als notaris Tamarit i Gil la primera redacció oficial del *Llibre de les costums de Tortosa*, que de fet, per la rapidesa amb què apareix, deduïm que ja es devia estar preparant a partir de l'any 1262 aproximadament.

b) El *Llibre de les costums de Tortosa* i el dret català medieval

En un primer moment, cal situar el *Llibre de les costums de Tortosa* en el si de la gran tradició de *Costums* o *Consuetudines* que ens forneix el dret català medieval,¹⁹ tradició de la qual formen part els *Costums de Lleida* o *Consuetudines Ilerdenses*, 1128; els *Costums de Tàrraga* o *Mores et Consuetudines ville Tarege*, 1242; els *Costums de Perpinyà* o *Consuetudines Perpiniani*, 1246; els *Costums d'Horta de Sant Joan* o *Consuetudines et Usancias de Orta*, 1296; els *Costums de la batlia de Miravet*, la primera redacció dels quals, ja en català, és de 1319; els *Costums de Girona* o *Consuetudines diocesis Gerundensis*, 1430, etc.

Però reculem una mica en el temps i estudiem els antecedents dels *costums* dins la història del dret català medieval, car només així podrem arribar a apreciar amb justesa els components i la funció dels dits codis.

Si cercàvem un codi legislatiu clau en la història del dret català anterior al *Llibre de les costums de Tortosa*, de segur que hi hauria un acord a atorgar aquesta consideració als *Usatges de Barcelona* (c. 1150), que, essent redactats en un principi perquè fossin aplicats al comtat estricte de Barcelona, a poc a poc, anaren estenent el seu àmbit fins a esdevenir un dels factors importants que cal tenir en compte per comprendre la unificació política que es produeix al Principat durant l'Edat Mitjana.

19. Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, op. cit., pàgs. 37-51.

Els *Usatges de Barcelona*, si bé són descendents d'una tradició feudal, en representen alhora una superació²⁰ i constitueixen un dels suports constants dels costums locals a què ens referim, ja d'ençà dels primers (els de Lleida).²¹ Perquè quedi clar aquest aspecte, reproduïm tot seguit dos fragments del *Llibre de les costums de Tortosa*: 1) «Per les quals costumes, dementre que basten, deuen ésser defenitz primerament e de/terminatz e acabatz totz los pleytz de la ciutat de Tortosa e de totz sos térmens per juy e per sentència dels ciutadans, e, là on les custumes no basten, per los Usàgies de Barcelona que en aquest libre són escritz» (2r, 17-27b); 2) «Lo veguer o son delegat iura que, en la sua aministració de la vegueria, tindrà e guardarà raon e iustícia a totz hòmens xians, iueus e a sarraïns o a cascules persones quals que sien o de qual que lloc sien o seran que aien pleyt en Tortosa ne en son termen, segons les custumes de Tortosa mentre basten, e, en defalimenz d'elles, segons los Usages de Barcelona que en aquest libre són escritz, e, en de/falimenz de les custumes e del (sic) usàgies davanditz, segons dret» (9r, 15b-9v, 3a).

D'altra banda, si reculàvem encara una mica més enllà dels *Usatges* però en tot cas no abans del segle XI, trobaríem diverses formes jurídiques catalanes certament interessants:²² 1) les *convenientiae*, pactes que patien l'afebliment de la justícia pública i que són un antecedent del sistema de lleis paccionades ben característic del dret medieval català; 2) els *pactes de pau i de treva*, aquests darrers d'origen català; 3) les *cartes de poblament i de franquesa*, que afecten la distribució dels territoris conquerits durant la Reconquesta i les primeres formes de regiment jurídic que s'hi estableixen; aquestes cartes són, com ja hem comentat per al cas tortosí, un dels fonaments dels costums locals posteriors.

Posteriorment als *Usatges*, convé de destacar:²³ 1) la *recepció del dret*

20. Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit. pàgs. 23-27.

21. J. L. GARRIGA i LLAMBI, dins el seu article *Diferències entre les Consuetudines Ilerdenses i les d'Horta i Miravet*, publicat a la *Miscel·lània Borrell i Soler*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1962, pàgs. 181-188, ens forneix l'estructura de les *Consuetudines Ilerdenses*: «Consta d'un prefaci, d'una rúbrica inicial i de tres llibres de Costums. En el primer, hi figuren els Privilegis reials i les Cartes-Pobles; en el segon, els costums escrits i les ordinacions dels Còsols; en el tercer, els costums no escrits i normes per a l'aplicació dels Usatges, les lleis godes i les romanes» (pàg. 184).

22. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, op. cit., pàgs. 12-20, i Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit., pàgs. 27-30.

23. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, op. cit., pàgs. 28-36, i Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit. pàgs. 30-33. Els *Costums de Tortosa* constitueixen un exemple molt notable de la transcendència del dret comú en la legislació catalana medieval.

comú, retrobament de la doctrina del dret comú romà, que, al costat d'una major elaboració, implicava una més gran concentració del poder en el sobirà, cosa a la qual s'oposaven els senyors feudals, que no pogueren impedir, no gensmenys, que fos reconeguda l'any 1409 com a font supletòria; 2) la legislació reial (pragmàtiques, privilegis, sentències arbitrals, etc.); 3) la legislació de les Corts (constitucions —lleis proposades pel rei i abonades per les Corts—, capitols de Cort— acords proposats per les Corts i acceptats pel rei— i actes de Cort —modificacions per les Corts de les disposicions reials, les quals, d'aquesta manera, esdevenien més sòlides—); 4) els costums locals, als quals pertany el *Llibre de les costums de Tortosa*.

Paral·lelament, hem d'esmentar les *ordinacions municipals*, els *processos judicials* i el *dret marítim*, sector en el si del qual excel·leix imponent el *Llibre del Consolat de Mar*.

c) El *Llibre de les costums de Tortosa* i el llenguatge jurídic català en l'Edat Mitjana

Anem tot seguit a analitzar la funció que porta a terme el *Llibre de les costums de Tortosa* a l'interior de la història del català jurídic medieval,²⁴ des de tres punts de vista: 1) el català jurídic medieval i la llengua literària, 2) les etapes d'evolució del català jurídic medieval i 3) les etapes de la seva extensió geogràfica.

D'una banda, el català jurídic té una transcendència indiscutible en la constitució d'un català literari, d'un català adequat com a mitjà d'expressió escrita dels diversos àmbits de la vida cultural del poble català.

Un primer fet gens banal: el document més antic conservat en què el català apareix de manera autònoma (i no a través de mots isolats a l'interior de textos llatins) és una obra de caire jurídic: una versió literal al català del *Llibre jutge* o *Liber iudiciorum* —1.ª meitat del segle XII.²⁵

En un altre sentit, el llenguatge jurídic, que comparteix amb textos religiosos i literaris l'honor de ser un dels llocs comuns dels primers documents en català, influirà especialment, així com ja havia succeït en el cas del llatí, en la formació d'una llengua literària comuna en l'Edat Mitjana, a la qual aportarà la dèria per explicar cada realitat amb un nom diferent, una pruija matisadora i reiterativa que coadjuvarà a la superació de l'estadi

24. Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit., pàgs. 15-43.

25. Ibidem, pàgs. 15 i 16, i Anscari M. MUNDÓ, *Un monument antiquíssim de la llengua catalana*, «Serra d'Or», any II, núm. 6, pàgs. 22 i 23, i el seu article sobre aquest mateix tema dins el vol. III de la *Miscel·lània Aramon i Serra*, «Estudis Universitaris Catalans», Curial Edicions Catalanes, Barcelona.

primitiu del català com a llengua escrita.²⁶ Precisament la tesi que aquí presentem vol proveir d'elements d'anàlisi i de comprovació d'aquesta primera riquesa, tan útil per al feble català coetani.

Recordem que el primer manuscrit del *Llibre de les costums de Tortosa* correspon a un moment en què hom suposa que Ramon Llull no havia començat a redactar els seus llibres o que tot just començava aleshores de fer-ho.²⁷

Encara, una altra realitat referma la nostra argumentació en el sentit d'atribuir una repercussió notable del català jurídic medieval en la resta del català literari: la Cancelleria Reial d'Aragó esdevindrà l'eix unificador de la norma lingüística emprada pels prosadors catalans de l'Edat Mitjana.²⁸ La figura gegantina de Bernat Metge, allora escriptor i funcionari reial, un dels homes decisius en la penetració del Renaixement a les terres catalanes, n'és el testimoni més aclaparador. Ara bé, cal insistir-hi, és el conjunt de la Cancelleria catalano-aragonesa, que vivia llavors una etapa puixant, que presenta aquest model unificat de prosa literària. Diguem, així, que: 1) a més de Bernat Metge, actuaren com a funcionaris de la Cancelleria Reial Bartomeu Sirvent, Bernat Miquel, Jaume Conesa, Johan de Coloma, Guillem Ponç, etc.; 2) que hi havia diverses menes de funcionaris reials: escrivans de registre, notaris, secretaris, protonotari, etc., i de documents administratius: lletres reials, certificacions, salconduits, etc.; 3) que el llenguatge administratiu que s'hi feia servir tenia les característiques següents: a) influència del llatí, en un primer moment del llatí curial, i, més endavant, del llatí utilitzat pels grans prosadors clàssics llatins; b) influència dels autors italians coetanis; c) voluntat d'estructuració del text i de creació d'un estil funcional, matisat per una consideració primària de l'elegància; d) existència d'unes fórmules fixes i d'un vocabulari especialitzat; e) presència de formes d'origen aragonès.²⁹

26. Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit., pàgs. 47-49.

27. Armand LLINARÈS, *Ramon Llull*, Ed. 62, Estudis i Documents 12, Barcelona 1968, ens forneix (pàg. 297) l'any 1275 com a data probable del començament de l'obra escrita de Ramon Llull, però Rudolf BRUMNER al seu treball *Sobre la data i l'estructura del Llibre de demostracions de Ramon Llull*, dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*/I. *Homenatge a Josep M. de Casacuberta 1*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1980, pàgs. 149-162, dona els anys 1272-73 com a data del *Llibre de demostracions*, en tot cas una de les primeres obres lullianes.

28. Jordi RUBIÓ i BALAGUER, *De l'Edat mitjana al Renaixement*, 2.^a ed., Ed. Teide, Barcelona 1979, pàgs. 100-116 i 120-130; Max CAHNER, *Epistolari del Renaixement*, Albatros Edicions, València 1977, pàgs. 7-26; Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit., pàgs. 19-22.

29. N'hi ha testimonis també dins el *Llibre de les costums de Tortosa*.

El segon punt proposat és la corba evolutiva del català jurídic medieval. Ben cert que és difícil d'establir amb fermesa uns límits precisos en el desenvolupament intern del català com a llengua jurídica. La gran amplitud i complexitat assolida (que abraça dels codis legislatius als contractes comercials) i el veïnatge íntim d'altres llengüatges jurídics amb els quals existia una relació de mútua influència són dos entrebancs que trobem en l'execució d'aquell propòsit.

Tot i així, i d'acord amb allò que, en aquesta mateixa línia, vam assajar de fer dins el llibre *El català llengua de l'administració*,³⁰ us presentem l'esquema següent:

- I) dels primers textos fins a la segona meitat del segle XIII
 - etapa de gènesi (documents poc reeixits del punt de vista lingüístic i predomini absolut de llatí);
 - exemple: el fragment conservat de la versió literal al català del *Forum Iudicum*.

- II) de la segona meitat del segle XIII fins a la segona meitat del segle XIV
 - etapa de creixement (documents de gran extensió i més reeixits lingüísticament, sobretot pel que fa al vocabulari);
 - exemples: el *Llibre de les costums de Tortosa*, les primeres versions catalanes dels *Usatges de Barcelona* i dels *Furs de València*, el nucli més antic del *Llibre del Consolat de Mar*.

- III) de la segona meitat del segle XIV a la segona meitat del segle XV
 - etapa de saó (moment de màxima influència del català jurídic medieval com a model per a la prosa literària);
 - exemple: els documents de la Cancelleria Reial, redactats per Bernat Metge, Bartomeu Sirvent, etc.

- IV) a partir de la segona meitat del segle XV
 - etapa de desedificació (presència de fluxos llatinitzants —de primer— i castellanitzants —després—);
 - exemples: les cartes reials de l'època.

El *Llibre de les costums de Tortosa*, com vèiem suara, és una de les peces claus del període que hem anomenat de creixement, especialment si insistim en el fet que és la més antiga del seu tipus i de la seva extensió la primera redacció de la qual és en llengua catalana.

30. Carles DUARTE i MONTSERRAT, op. cit., pàgs. 41-45.

El tercer punt de vista, el de l'extensió geogràfica,³¹ ens torna a fer fixar l'atenció en el document objecte de la nostra recerca. El català jurídic naixerà, com en realitat la llengua catalana, a la Catalunya Vella i s'anirà estenent a nous territoris a mesura que vagin essent ocupats políticament per la corona catalano-aragonesa. Així, el català s'incorporà com a llengua d'administració a la Catalunya Nova, a les Illes Balears i al País Valencià (i encara més enllà: Sicília —fins a la fi del segle XV—, Sardenya —fins a la fi del segle XVII i inici del segle XVIII—, Grècia —de 1313 a 1388—...), gairebé alhora que se'n produïa la conquesta. Tortosa, part de la Catalunya Nova, s'afegia l'any 1149 a la tradició jurídica catalana, ben viva aleshores, de les cartes de poblament, en llatí. L'any 1272, esdevenia capdavantera en la redacció de costums locals en la llengua nacional.

El País Valencià amb els *Furs de València* i la Catalunya Nova amb el *Llibre de les costums de Tortosa* havien assolit una situació de paritat en aquest camp amb la Catalunya Vella, posseïdora d'una més gran tradició.

En el cas tortosí, encara, això s'havia aconseguit a través del «codi més extens i més perfecte»³² des d'una perspectiva jurídica dels de la seva mena. La unitat es consolidava fermament i el *Llibre de les costums de Tortosa* n'esdevenia un testimoni formidable.

IV. *Algunes consideracions sobre els manuscrits del Llibre de les costums de Tortosa*

Manta vegada hem fet referència a l'únic manuscrit del *Llibre de les costums de Tortosa* que hem estudiat en aquesta obra: el més antic, és a dir, el de l'any 1272 (cf. sv. CLAMAR nota 2). Tanmateix, aquesta presentació ens semblava incompleta, si no comentàvem, encara que fos breument, els altres manuscrits de què tenim notícia. En realitat, només hi ha dos manuscrits conservats i ambdós es troben a l'Arxiu Municipal de Tortosa, l'un és el del l'any 1272; l'altre, el de 1277-79. Fora d'aquests dos manuscrits, però, hi ha testimonis de 3 manuscrits diferents, que no han estat conservats: el *Llibre de la Cadena*, extraviat durant la revolta de 1854, i encara uns altres dos del segle XIV, també perduts.

31. Ibidem, pàgs. 45-47.

32. SANTIAGO SOBREQUÉS i VIDAL, op. cit., pàgs. 40-41

El treball de recerca del professor Massip³³ ens duu a opinar que el text d'aquests tres manuscrits desapareguts és el definitiu i, doncs, es tracta de manuscrits posteriors als dos conservats.

El manuscrit més antic dels conservats (1272), el que hem estudiat aquí nosaltres, és alhora el que té una presentació més noble i l'anomenem *Consuetudines Dertosae*. Entre el *Consuetudines Dertosae* i el manuscrit conegut com a *Llibre de les costums de Tortosa* (1277-79), amb el text definitiu (és per això que hom li dona també el nom oficial i definitiu), hi ha, essencialment, la *Sentència arbitral* del dia 15 de maig de 1277, que introdueix les darreres modificacions al text del *Consuetudines Dertosae*, les quals representen l'acabament de la disputa a què ens hem referit dins l'apartat dedicat al context històric del document. Ara bé, la *Sentència arbitral*, que conservem íntegrament en un pergamí escrit en llatí, només recull aquelles modificacions que hom considera de fons: «les reprovacions referides especialment a competència dels Veguers i Batlles, ciutadans i Prohoms (sempre la qüestió de la judicatura en primer lloc) i la reducció dels excessos en la pretensió ciutadana»,³⁴ mentre que les supressions o els aclariments formals no consten dins la *Sentència*: supressió i rectificació d'errors del copista, eliminació de les expressions en llatí i dels paràgrafs reiteratius, etc.

Per acabar, volem fer esment de la condició especialment interessant del manuscrit de 1277-79, immediatament posterior a la *Sentència arbitral*: és un manuscrit menys noble que el de 1272 (les dimensions del còdex són més reduïdes, el tipus de lletra i la mena de paper són d'una qualitat inferior, hi ha esmenes fetes damunt el paper encloses contemporàniament a la primera redacció d'aquest manuscrit —la tinta ens ho demostra—, hi ha una pàgina afeegida —enganxada— a l'inici del manuscrit, també coetàniament), cosa que ha provocat que hom pensés en la possibilitat que es tracti del manuscrit de treball usat pels àrbitres de l'esmentada *Sentència arbitral* de maig de mil dos-cents setenta-set.

33. JESÚS MASSIP i FONOLLOSA, *La gestació dels Codis de 1272 i 1279*, dins *Costums de Tortosa. Estudis*, aplec de treballs editat pel Centre Associat de Tortosa de la Universitat d'Educació a Distància l'any 1979, pàgs. 64-115.

34. *Ibidem*, pàg. 80.

VOCABULARI JURÍDIC

A

A B A N D O N A D O R - O R A₁ m. i f. 'persona que abandona les seves propietats' «Item de tot hom qui abandon sos béns en la Cort o defora a clams e a demanda d'alcun per deute o per comanda, de continent lo veguer per juy dels ciutadans deu anar enant a son alberch e en totz locs que aquel abandonador aurà béns» (13v, 12-13a).

1. Es tracta de la primera documentació catalana d'aquest mot. El DCVB recull el mateix fragment, però molt escurçat i el DECat es limita a dir que aquest mot es troba per primer cop dins l'obra que ens ocupa.

A B A N D O N A R₁ v. 'deixar en poder o a mercè d'altri' Veg. la citació de l'article anterior (13v, 5-6a) i la segona de l'article *acord* (26r, 1b).

1. Primera documentació catalana d'aquest mot, recollida també pel DCVB i esmentada pel DEcat. Contemporàniament, es troba en l'obra de Ramon Llull.

A B S È N C I A₁ f. 'qualitat o acte de no estar present' «Et aquesta absència o amagament és entès d'aquel qui s'amaga en.tal guisa e s'absenta que.l clamador ne el veguer ne altre ne altre (sic) no.l poden trobar e él per cert serà en la ciutat o en sos térmens» (41r, 10a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament, es troba dins l'obra de Ramon Llull. El mot és usat aquí amb un clar matís de voluntat.

A B S E N T, 1. a. 'que no està present' «si doncs lo creador o son procurador qui *per* él clamat se sia *per* alguns affers o *per* alguna machinació no eren absents» (21r, 27b); en aquest cas el mot té un doble vessant: voluntàriament i involuntària./2.m. i f. 'que no està present' «deuen-se vendre públicament totz los seus béns e tota venda que se'n faça és ferma e estable així *com* si aquel absent la avia feta de grat e de voluntat» (24v, 17b); també aquí hi ha el doble valor semàntic suara esmentat.

1. Primera documentació catalana, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament, es troba dins l'obra de Ramon Llull.

A B S E N T A R-S E, v. 'anar-se'n' «Et aquesta absència o amagament és entès d'aquel qui s'amaga en tal guisa e s'absenta» (41r, 13a) «dién e mostren e *protestan que* aquel hom s'és absentat e no saben si s'és mort ne viu ne loc on se sia» (24v, 17a).

1. Primera documentació catalana, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament, es troba dins l'obra de Ramon Llull.

absoldre, V. absolvre

A B S O L U C I Ó, f. 'acte d'absoldre' «en les sentències deu ésser contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència pronunciaran e el nom de les partz e el libel e la resposta e totes les altres coses que Dret y mana posar, e la absolució o la *condempnació*, el loc, el dia e l'an e el nom de l'escrivà» (27r, 26-27a) «vendrà *que sancera* e éntrega que la reta al deutor e, el sagrament fet, *que* li fassa carta d'absolució d'aquela cosa» (48v, 27-28a) «e tot so que ls ciutadans *per* iuy li diran que n'faça axí de *preson* e d'estar en cal *preson com* d'absolució» (5v, 12b).

1. Primera documentació catalana. El DCVB només recull un, el primer —i no tan complet—, dels fragments que us oferim.

A B S O L V R E, v. 'declarar algú lliure d'un càrrec o obligació' «los ciutadans poden-lo absolvre e de/liurar» (5v, 17b) «e si clar no és al iúgie e els lo reus *present* a l'actor absent, los iúgies dintre tres anys *après* que l'plet *serà* comensat poden e deuen absolvre lo demanat de la instància o de la observació del iuy, mas no de la demanda» (41r, 12b) «e si la part li ofer o la y presenta *per* persones (sic) sufficients, deu-la pendre e axí no deu pujar en la Çuda, o l'absolva, si li *serà* jugiat *per* lo (sic) ditz ciutadans»

(11r, 11a) «per so *que* aquella demanda sia absoluta e defenida» (30v, 18a).
També: 6r, 5-6b; 33v, 5b; etc.

1. Primera documentació catalana. El DCVB en recull un testimoni. Contemporàniament, dins l'obra de Ramon Llull.

A C A B A M E N T₁ f. 'conclusió, fi, compliment, quitança' «*escrisqueren e a.loable acabament e bona fin aportaren a perpetual remembrament*» (2r, 4b) «ia sia so *que* un dels creadors migans o derrés aien portat a acabament d'aquella peynora o d'aquesles coses a vendre» (23v, 5-6a) «ia sia so *que*.l'actor no vula menar son pelet (sic) ne portar a.acabament (sic)» (42v, 8b). També: 49v, 17-18a.

1. Primera documentació catalana, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament, es troba a la *Crònica* de Jaume I (DECat) i dins l'obra de Ramon Llull (DCVB).

A C A B A R v. 'dur o arribar a terme' «Per.les quals costumes, dementre *que* basten, deuen ésser definitz primerament e de/terminatz e acabatz totz los pleytz de la ciutat de Tortosa e de totz sos térmens per juy e per.sen.tència dels ciutadans» (2r, 20-21b).

A C A P T E₁ m. 'cens emfiteùtic' «Són encara los ciutadans e los habitants de.la ciutat a del termen de Tortosa, així jueus *com* xrestians, franchs, *quitis* e de/liures d'ost, de cavalgada, d'en/calz, de cenes, de questa, de toltes, de forces, de leudes, de peàgies, d'a/captes, de pes e de.mesuràgie, d'erbàgie, de beuràgie e de tota altra cosa *que* servitut pusca ésser nomenada» (4r, 25b).

1. Documentació no recollida ni pel DCV ni pel DECat.

A C C I Ó₁ f. 'acte o facultat d'acudir davant de l'autoritat judicial per defensar uns drets' «Nul servu no pot son seynor o sos seynors o ses dones en juy apelar *per*.so *com* entre seynor ne servu nula acció no nax, exceptat *que* si lo servu deya *que* és franch, que la/doncs deu e pot son seynor apelar en iuy e deu ésser oyt e seguit son dret» (47v, 25a) «e si *per*.aventura los ditz béns *eren* vengutz a.la seynoria ans *que* la muler ne els creadors fossen pagatz, éls, so és saber la muler e els creadors, an acció *contra* la seynoria, axí *com* la avian *contra* los ditz crimosos e lur béns» (40r, 2b) «en nul cas despeses ne greuges, ne mesions, ne don *que* les

partz aien fetes ne sofertes *per* los pletz no iúgia la Cort de Tortosa, ne accion ne demanda en nul loch la una part contra l'altre no. n pot aver ne moure» (31r, 6b) «el veguer ne los ne los(sic) iutges que *per* lo veguer sean (sic; ed. Aliver «seran») eletz en los pleitz (...), si alcuna promessió o machinació *serà* feita *per* éls o *per* alguns *per* éls que *servii* los sia donat ne promès, no val, ne acció ne demanda no an contra aquels qui ho aien promés *per* si ne *per*.altres» (15r, 6b) «En los fetz civils e pecuniaris que alcun *serà* *condempnat* en acció personal *per* iuy dels ciutadans en la Cort de Tortosa, oltra la sort o el cabal del demanador, que primerament se deu pagar, deu pagar lo *condempnat* a la Cort *per* iustícia la quinta part de la *condempnació*» (30r, 6b) «E. si alcun *serà* *condempnat* en acció real o pignoraticia que sia cosa seent, nula iustícia no. se'n paga, ne se'n dóna, ne la'n poden demanar» (30v, 6a).

1. Primera documentació catalana del mot (també a Ramon Llull) i del sentit jurídic estudiat (que es troba contemporàniament només dins el llibre que ens ocupa).

A C O R D, m. 'acte i efecte d'acordar' «Emperò és custuma que, si *per*.aventura *com* aquestes peynores són donades o assignades *per* lo veguer o *per* lo deutor, que. l. corredor les aurà cridades sos tres dies e aurà trobat lo *comprador* e aurà dit e *nomnat* lo preu en la Cort a dia e ora de Cort e que Cort se *tenga* e el veguer ab. los iúgies seran en. acort que la atorgen al *comprador per* iuy dels iuges» (20r, 5b) «*però* tal ora *que* la part *adversa* pusca aver treslat de. la demanda *contra* él feita e a/ acort de. fermar dret e de dar peynora o d'abandonar o de pugiar en la Çuda de dia» (26r, 27a).

1. Documentació no fornida fins ara. Contemporàniament es troba aquest mot a Cerverí de Girona (c. 1270, veg. DECat s.v. cor), dins l'obra de Ramon Llull, a la *Crònica* de Jaume I i en un doc. a. 1278 (veg. DCVB s.v. acord).

A C O R D A R—A C O R D A R-S E v. 'decidir, pactar; avenir-se, posar-se d'acord' «Tot lo bestiar dels ciutadans o habitants de Tortosa e de. sos *térrens* pot iaure e estar e pasturar *franchament* e *quítia* dins los *térrens* de la ciutat (...) e, si tala farà en. alcunes honós, lo *seynor* de. la honor e tot altre *hom* que. u veyà *serà* creegut ab *sagrament* de. l'intrament, sí *que* pac la tala e pac lo. ban que. y *serà* establít, la qual tala *per*. iuy dels ciutadans *van* veer dos *probòmens* o tres o més si les partz so *acorden* de-

més de tres» (8v, 28a) «Totz los bans e ls establimens que s fan ne s deuen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos térmens s'establexen e s fan e s deuen fer en la ciutat per lo balle(sic) del Temple e de Moncada que sien en la Cort presens e per los ciutadans e poden posar e metre qual que pena els se vulen, ab que totz ensems s'a/corden en alò a ffer» (35r, 8a).

A C Ó R R E R₁ v. 'acudir a pagar un deute, acudir' «és custuma que con la peynora és cridada per lo corredor així com desús és dit e és venguda a la venda e és iugiat al veguer per los ciutadanas eletz iúgies en aquella venda que faça assaber al deutor si y vol acorre, e lo veger aurà dit al deutor si y vol acorre a/corre (sic), e lo deutor dirà e respondrà al veger que «hoc acorre», lo veger de continent deu dir e manar a aquel deutor que sia en la Cort lo primer dia que venga de Cort que sia dia de Cort e ora e que Cort se tenga e el deutor deu dir a demanda del creador als iuges que vol acorre a aquela penyora, e los iúgies de continent deuen-li dir: «d'aquí tro a .X. dies y aiatz a/corregut e, si acorregut no i auez, iugiam la venda al conprador per lo preu pretatxat», e, si dins aquels .X. dies no y a acorregut, que aia pagat lo creador de son deute, o que se'n sia amb él posat, la venda és ferma e estable» (20v, 27a, 28a, 3b, 11b, 14-15b i 18b) «e cant que la venda de les coses seens sia jugiada de fer per juy d'aquels qui la jugiaran, lo veger deu fer saber al deutor s y vol acorre e, si vol acorre e diu: «jo y acorreté», los júgies deuen-li assignar dia que aia pagatz son creador e, si no u a, que vala venda que serà jugiada» (14r, 18-19a) «los iutges deuen dir al veger enaxí: «en veger, fetz-ho saber al deutor e deitz-li si hi vol acórrer», e, si diu que no, lo veger al primer dia de Cort e ora de Cort e que Cort se tinga, a demanda del creador, deu dir als iutges: «io trobe aital hom e així com avietz iutyat dix-li e fiu-li saber si volia acórrer a aital peynora que avia assignada a sson creador» (18r, 25a i 4b) «e la fatida (sic; ed. Ol. «faldiga») del deutor enaxí que per tres vegades él citat e que verament o sia e no y volch acorre» (27v, 9r).

1. Primera documentació del mot —el DCVB en recull un sol testimoni— (contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull) i amb aquest sentit (sense cap altra documentació contemporània).

A C T A₁ f. 'escrit en què es constata legalment un fet, un acord, etc.' «Escriptures públiques són dites cartes públiques o actes fetes denant juges o àrbitres per notari públich» (46r, 15a) «En totz los pletz que n en (sic) la Cort se menen o s pledegen se poden poden (sic) pledegiar e me-

nar ab actes e sens actes escriptures o sens escriptures si les partz se volran enaxí (...) e taxació alcuna sobre aquestes actes o escriptures no és pòsada ne taxada» (28v, 17b, 18b i 26b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DECat —que no recull cap dels exemples fornits en aquesta ocasió—, però no pel DCVB.

A C T O R, - O R A, m. i f. 'demandant, persona que demana justícia o demanda algú davant un tribunal' «l'actor, so és lo demanador, deu provar per cartes o per testimonis o per scriptures públiques, que dret ne raon no vol que les cartes de son avversari, so és del demanat, l'actor deman que li sien mostrades en iuy ne.n prou son enteniment, car ab les sues armes covén que vensa e no ab aqueles del demanat per so com l'actor...» (46r, 25a, 3b i 9b) «que lo dit demanat, si son actor se vol, per iuy e per sentència dels ciutadans deu iurar en axí com los iúgies en alò eletz lo declararan» (24r, 14b) «tot hom estrayn que sia deutor o fermança o malfetor pot emparar lo veger per iuy dels ciutadans de Tortosa a demanda de l'actor» (33r, 23b).

1. Primera documentació catalana del mot (contemporàniament, també dins l'obra de Ramon Llull) i del sentit (documentat també pel DCVB en un doc. a. 1418). El DCVB i el DECat esmenten que el mot es troba amb aquest sentit dins l'obra que ens ocupa i el DCVB en fa una citació.

A C U S A C I Ó f. 'acció d'acusar' «En criminals pletz que sien demanatz per acusació» (57v, 14-15a).

A C U S A D O R, - O R A, m. i f. 'que acusa' «Les penes que ls bans sobreditz ne en los establimentz són ne seran posades se partexen així: so és saber que.l ters n'a la seynoria e l'altre ters n'a la comú de la ciutat e el terz lo trobador o.l'a/cusador» (35r, 4b) «que la seynoria n'àgia.l ters e lo comú l'altre ters e l'a/cusador l'altre ters remanent» (44r, 18-19b).

1. Contemporàniament es troba dins la traducció catalana dels *Usatges de Barcelona*. Ni el DCVB ni el DECat no fan cap esment de l'ús d'aquest mot dins l'obra que ens ocupa.

A C U S A R, v. 'denunciar la culpabilitat d'algú, assenyalar algú com a culpable' «ren que.n/près y sia no val ne deu valer ne negun que.l aia fet no.n'és tengut en.ren ne nul temps no.n deu ne.n pot ésser blasmat

ne acusat» (50v, 16a) «seynós ne lur lochtenent per.si ne per altre no poden acusar civil ni criminal nul hom jueu ni xrestian en.Tortosa ne en sos térmens» (6r, 16a) «si alcun serà acusat a.mort o a.truncació o tala-ment de.membre o serà demanat que estia a.talion per qual que en/iúria que.aia feta, nula fermansa d'aquel no deu ésser presa ne reebuda» (40r, 4a).

1. Primera documentació catalana. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull. Ni el DCVB ni el DECat no forneixen cap testimoni ni cap esment de l'ús del mot dins els *Costums*.

administració, V. aministració
administrar, V. aministrar

A D V E R S, - A₁ a. 'contrari, que obra en sentit contrari' «ja sia ço que.l demanat no segescha neguna d'aqueles tres coses que.l iuy se dien e lo demanador a espai per.tot dia que pos sa demanda en.escrit però tal ora que la part adversa pusca aver treslat de.la demanda contra él feita» (26r, 25a) «sens regart de la seynoria, que no.l ne deu destrèyner ne enbargar ne pendre ne retenir ne enbargar en coses ne en.presona (sic) ne.la part adversa d'él no.s pot clamar ne deu ne pot pendre vengiança» (43v, 16b).

1. Primera documentació catalana recollida pel DCVB, que ens forneix el primer dels dos testimonis aportats aquí.

adversari, V. aversari
advocat, V. avocat
aehir, V. eixir

A F E R₁ m. 'negoci, cosa a fer de certa importància' «En lo qual comú, après que ordenat c'és per.los ciutadans com se deuen levar e segons la quantitat de.l'aver que deuen o an mester per.alcuns affés de la ciutat» (7r, 3b) «Atressí, si.l veguer, ans d'aqueles ores que són assignades que tenga Cort, per.alcun affer o machinació, se levarà de.la Cort, no cau en pena neguna» (12v, 15b) «si doncs lo creedor o son procurador qui per él clamat se sia per alguns affers o per.alcuna machinació no eren absents» (21r, 26b).

1. Ja documentat prèviament en el DECat. Contemporàniament es troba dins la *Crònica* de Jaume I i dins l'obra de Ramon Llull.

A F O L L A R₁ v. 'malmetre, espatllar, destruir' «Fil o fila, catiu o cativa, *servu* o *serva* covinensa *que* sobre ls béns o dels béns de son pare o de lur seynor fassen que fos noedora al pare o al seynor nula ren no val, *per* so com la condició de lur pare o de lur seynor poden melorar e no en ren afolar ne pigiorar» (50r, 10b).

1. Primera documentació catalana del mot recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull. Documentació anterior fornida pel DECat.

A F R A N Q U I R₁ v. 'alliberar, fer franc' «totz cantz *que* béns lo dit catiu o *servu* aurà, ia sia so *que* la franquea li sia donada, són d'aquel seynor *que* l'aurà a/franquit o de sos fils» (48v, 3b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB però sí pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

A F R A N Q U I T, - I D A₁ m. i f. 'alliberat,-ada' «Car les obres dels ditz affranquit *que* són apelatz libertz són enteses en dues coses: en fer e no fer» (47v, 3a).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB no en dona cap.

A F R O N T A C I Ó₁ f. (usat sempre en plural) 'límits d'un terreny o d'una casa' «ab.les carreres que a.aquels lauramentz novels auran feytes e ab.totes lurs intrades o eixides e affrontacions» (4v, 14b) «Les cartes de les vendes iudicials que seran fetes *per* dret del creador en la Cort deuen contenir assò en si: lo nom del creador *que* ven e el (sic) quantitat del deute *per* què ven e el preu *per* què la cosa *que* ven seent e o.movent e, si és seent, les affrontacions» (27r, 26-27b) «Si alcun se clama denant iúgie no és tengut de.nomenar la acció *per* la qual demana, mas deu posar lo fet e la quantitat de so *que* demana o altres coses mobles o seens *que* demana e, si és seent, deu-hi posar les affrontacions e el loc o/n.és» (43r, 24a).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB només forneix un testimoni del mot, que és dels *Costums*. El DECat. només l'esmenta.

A G R E U J A R, v. 'ofendre, causar un greuge' «Per ordenar la ciutat e sos térmens e *per*.so *que*.ls malfeytós que mal fan o agréugien los ciutadans e ls habitants de Torosa e de sos térmens» (8r, 23-24a) «d'*aquí* enant fem-vos saber *que*.és en garda e en comanda de la seynoria e dels ciutadans e no.l'agreugietz ne li forfassatz en ren» (36v-37r) «lo veger en *ren* no.l deu agreugiar en *persona* ne en coses» (22v, 8-9b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB però sí pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

A I D A R, v. 'ajudar' «*per*.lur *proprí* moviment e volentat aydaren a pendre e conquerir e aquels presos e conquestz, atressí, la divinal gràcia espirant, aydaren al.molt noble seynnor en Jacme» (1r, 24b) «la seynoria ne la ciutat no.us aidaria, mas d'*aquí*.avant vos valran e.us aidaran així com als altres veyns» (29v, 7a i 8a).

1. Els verbs *ajudar* i *aidar* visqueren un període d'alternança durant l'Edat Mitjana, alternança que trobem també en llengua d'oc i en francès arcaic. N'hi ha força documentació medieval contemporània als *Costums*, aportada especialment pel DECat.

A I G U A f. 'líquid format de dos volums d'hidrogen i un d'oxigen' «Dels leynams e de les pedres e de les herbes e de les pastures e de les arenes e de forn de calz affer e de les ayges e de forns de raioles o alieps» (5r, 22a) «an los ditz ciutadans e habitadós totz los passages de.l'ayga d'Ebre francs, *quitis* e deliures» (4r, 13a). D'altres testimonis del mot: 3r, 25-26a; 3r, 8b; 5v, 27b; etc.

A J U D A, f. 'acció d'ajudar, ajut' «e si *per* aventura aquels ciutadans trobat aquel *criminós* no.l.ne podran treir, *que*.l veguer en ajuda d'*aquels que* n.i faça intrar dels altres ciutadans tans *que*.l ne pusquen treir» (13r, 27b) «ne faça neguna machinació *per*/què alguna cosa a él ne a altre *per* él ne pusca venir ne don favor, ajuda ne patrocini a neguna de les partz» (25v, 18-19a).

1. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i a la *Crònica* de Jaume I. Probablement es tracta de la primera documentació catalana del mot.

A J U D A R, v. 'prestar el seu concurs (a algú) en un afer' «*per*.lur *proprí* moviment e volentat aydaren a pendre e conquerir e aquels presos

e conquestz, atressí, la divinal gràcia esperant, ajudaren al.molt noble seynnor en Jacme» (1r, 28b).

1. Cf. s.v. AIDAR.

A J U S T A R₁ v. 'aplegar, reunir' «Sobre les quales coses la universitat, a/iustat e convocat consel general en la claustra de la seu de Tortosa axí com és custuma, veén la utilitat e el profit de totz» (1v, 22b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

A L B E R G m. 'casa, lloc de refugi' «Dit és de/sús dels térmens de la ciutat de Tortosa. En.aquest capítol és l'ordenament de la dita ciutat, e per.so com los murs contenen totz los alberchs e les carreres e les places e les altres coses dintre si» (2v, 24-25a) «fetes les les(sic) tres fadiges, él pot-hi entrar sens lesió e mal que no faça en l'alberch» (13r, 27a) «lo veger que.u faça axí com damunt és dit de.l'entrar dels alberchs e de liurar les peynores que són dins alberchs o estàgies» (20r, 4a).

A L B I R I - A R B I R I₁ m. 'judici, facultat i acte de conèixer i comparar una cosa amb una altra' «que la/doncs lo veger per juy dels ciutadans que li daran al.creedor a albiri e a.conexença dels ciutadans qui seran eletz a iuges en aquela cosa» (18v, 10b) «car moltes vegades s'es/devén que.ls creedors venen les peynores deutors (sic) e les prenen en. paga a estimació e arbiri de iuges per molt menys que no valen» (19r, 15a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Única documentació, no recollida fins ara, de la variant «arbiri».

A L C A V O T, -A₁ m. i f. 'tercer, proxeneta' «si li matarà un hom o femna, o li serà al/cavot, o farà por (sic; ed.Oliver: «per») él alcuna legiera (sic)» (49v, 4a).

1. Encara que el DECat documenta aquest mot a Guillem de Cervera, el testimoni que ara fornim (i que correspon al segon més antic que dóna el DECat) és un dels més venerables que d'aquest posseïm.

A L F À N D E C, m. 'fonda, hostel on s'allotjaven els mercaders amb llurs mercaderies' «e poden fer en les dites carreres taules a.lurs portes e a.lurs cases e estelons o.pilars o prediços e graes covinens, e obrir portals aytant com lur frontera sia e alò metex s'és en l'al/fàndech e per tot lo terme de Tortosa» (3r, 7a) «La terca plaça en l'alfàndech axí con és del portal de la ciutat que.s ten ab.les cases d'en Thomàs Garidel e en Guillem Loriga» (3v, 1a).

1. Variant formal amb —a— de «alfóndec» no recollida pel DCVB ni pel DECat. L'edició Oliver confirma la meua lectura en —a—. Es tracta de la primera documentació en català del mot. Prèviament el trobem pels volts de l'any 1176 al dedins d'un document llatí del *Cartulari* de Poblet.

A L F O R R I A, f. 'afranquiment d'esclau' «so és de convineses (sic) fetes entre senynors e servus sobre frachea (sic) e alfforia e estat de franchea» (48r, 8-9b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida el DCVB i pel DECat.

A L I E N A C I Ó, f. 'acte de transmetre a un altre la propietat d'una cosa' «car si o.fayen, so que fer no deuen, aquela venda o aliena/ció o.minvament que fos feyt de.la franquea o.libertat ne d'altres coses no.val res ne pot valer» (8r, 27-28b) «e si per.ventura contra assò és fet, la venda ne alienació no val, e és axí com si venda ne alienació no.y era fefeta (sic; ed. Oliver: «feta»)» (43r, 6-7a i 8a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

A L I E N A R v. 'transmetre a altri la propietat d'alguna cosa' «e en/cara vendre e alienar tot so que aquí farà axí con la sua pròpria cosa sens embargament e contrarietat d'alcuna persona» (2v, 16b) «Minvar de franchea ne d'altres coses no la poden la dita universitat, ne els béns del comú alienar en don ne en minva del comú» (8r, 21b) «lo dit preu deu.li ésser de/liurat e que.l tenga si.s vol tro totz los béns del demanat sien venutz e alienatz» (23v, 20b) «Con plet és comensat sobre real acció, l'actor ne el defenedor lo dret que an en la dita cosa o cuiden aver no.l poden vendre ne alienar tro sentència y sia donada» (43r, 1-2a). També a 7r, 6a.

A L L E G A C I Ó ₁ f. 'acte d'allegar' «no.y deuen mentir ne dar consel *que* mentira s'i diga,ne falces raons ne allegacions» (56v, 16a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

A L L E G A R ₁ v. 'donar com a raó, citar com a argument o excusa' «e vendran los primers creedors e diran e protestaran que no volen que aquels béns sien venutz allegan e dién que totz aquels béns no basten als lurs deutes» (24r, 15a) «e sia tal persona la fermansa *que* pusca ésser destreta per la Cort de tot assò a pagar sens alcun privilegi *que* no pusca alegar ne posar ne sia menor de .XXV. anys» (38v, 1b). També: 56v, 12a.

1. Primera documentació catalana, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

A L L E V A R ₁ v. 'recaptar, cobrar impostos o multes' «e si *per*.aventura aquels *prohòmens* comunets que *per* los altres ciutadans seran eletz al comú alevar no volran o no podran peynorar alguns dels ciutadans, dels altres ciutadans aytants *com* éls ne volran apelar o.y volran anar o serà ordenat *per* los altres ciutadans *que*.y vagen que van là e *que*.l peynoren e *que*.ls poden peynorar *per* lur *pròpria* auctoritat sens tot contrast e en/barch de nul hom seynor ne altre» (7r, 16a).

1. Primera documentació catalana d'aquest mot en aquest sentit. Cf. l'article LLEVAR del DCVB (I, 2 i).

alligar, V. lligar

A L L O N G A M E N T m. 'dilació, pròrroga' «E si el demanat ans que la Cort sia tenguda aquel dia que manat li serà se posarà ab.la part de tot en tot o.n'aurà alcun alongament d'aquel dia e no serà a.la Cort e lo veguer o el batle de Montcada, *per* ço *com* no sabrà que posat se sia ab la part, vol fer demanda *contra* aquel demanat» (10v, 19a) «E/nperò si aquest *qui*.s serà obligat sotz pena de la iustícia al veger se posarà ab son creador dins aquels *temps* en *què*.s serà obligat o de/pux ans *que*.l creador n'agia fet clams al veger axí d'alongament gran o poch *com* de paga lo veger ne la seynoria no.li poden fer demanda d'aquela iustícia» (33r, 1a).

A L L O N G A R v. 'diferir, prorrogar' «e lo demanat prova *per*.lo demanador o *per* altre sol un testimoni que lo demanador l'a/longa o que se'n posa ab.él» (10v, 28a) «car en aquest dia se deu fer la venda e deu ésser liurada e atorgada e iugiada a. a.*quel* qui *plus* y *prometa* en.aquel estant,

car d'aquel dia enant no.s deu cridar ne alongar, que la venda no.s falça e és ferma e estable, que no.s pot revocar per.nul hom» (20v, 8a).

A L O U m. 'domini ple, absolut i lliure, franc de serveis i de tota prestació real o personal, sobre béns immobles' «an los ciutadans e habitants de Tortosa en la ciutat e en los térmens cases e casals, maries(sic) e ortz e viynes e camps e totes altres honors e possessions franches e quities e deliures sens tota servitut e usàgie, que no.n són tengutz de fer en persones ne en dinés, e per franch alou, exceptatz aquels qui.u tenen a.cenz o a part per.altres» (4r, 15b).

A M A G A M E N T₁ m. 'acte i efecte d'amagar' «Et aquesta absència o amagament és entès d'aquel qui s'amaga en.tal guisa, e s'absenta, que.l clamador ne el veger ne altre ne altre (sic) no.l poden trobar e él per.cert serà en la ciutat o sos térmens» (41r, 11a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat, els quals només en forneixen documentació lulliana.

A M A G A R₁ v. 'sostreure a la vista' «Et aquesta absència o amagament és entès d'aquel qui s'amaga en.tal guisa, e s'absenta, que.l clamador ne el veger ne altre ne altre(sic) no.l poden trobar» (41r, 12a) «Atressí pot hom pendre per sa pròpria auctoriat cavayl e tota cavalgadura e tota bèstia grossa e menuda e tota au de caça que vègia exerada e que.la tinga manifiesta(sic) per so que son seynor la pusca cobrar, e no la deu vendre, ne alienar, ne tondre, ne amagar, ne tolre ren que ab si port» (43v, 12a).

1. Sembla que es troba ja d'ençà de la 2.ª meitat del segle XII. En tot cas la documentació que ara fornim no queda recollida ni al DCVB ni al DECat.

A M A G A T₁ a. 'escondit' «Si alcun deutor amagadament se partirà de Tortosa, que no sab hom on s'és mort ne viu» (24v, 9-10a).

1. Primera documentació catalana del mot. Contemporàniament dins Ramon Llull.

A M A N C I P A T₁ a. 'lliure d'una servitud, d'una tutela o de la pàtria potestat' «Si alcun fil amancipat o fila clamar se vol de son pare o d'alcun que sia en la.linerà ascendent per qual que.raon» (47v, 22b).

1. Primera documentació catalana del mot (en «a—» o en «e—»), recollida pel DCVB. *Emancipat* a 62r, 26b.

A M I N I S T R A C I Ó, f. 'acció d'administrar' «Lo veguer o son delegat iura que en la sua aministració de la vegueria tenrà e guardarà raon e iustícia a totz hòmens xrestians, iueus e a sarrayns» (9r, 16-17b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

A N Y m. 'durada d'una revolució de la Terra al voltant del Sol, presa com a unitat de temps' «lo dit deutor per lo qual la dita peynora serà venuda dins un an e un dia pot e deu cobrar la dita peynora» (18v, 10a) «és costuma que l deutor dins un ayn e un dia pot cobrar totes aqueles coses que seran donades en paga e en estimació d'aquella quantitat» (18v, 22b) «Si dintre un an après que l demanador serà més en possessió, vendrà lo demanat e volrà estar a dret» (40v, 9b) «e totes les altres coses que dret y mana posar, e l'absolució o la condempnació, e el loc el dia e l'an, e el nom de l'escrivà» (27r, 28a) «Error de dret a persona menor de .XXV. ans no nou» (45v, 2b) «A tot hom maior de .XXV. annos nou error de Dret» (45v, 19b).

A P A R E R, v. 'aparèixer, fer-se conèixer, posar-se en presència d'algu' «si és nul hom aquí aital hom que hom no sab on s'és deu ren, que dins .X. dies que aparega e, los .X. dies passatz pus hom no sab on s'és ne u pot hom saber, per iuy e per sentència dels ciutadans, deuen-se vendre públicament totz los seus béns, e tota venda que se'n faça és ferma e estable» (24v, 9b) «E, si ren ne sobra, deu o hom possar en una taula e si dins u (sic) ayn e un dia aparex él o parent seu que verament sia son parent» (25r, 2a) «e nul temps aparia parent d'aquel lo fisch de continent deu-lo-y retre e deliurar sens tot contrast e embarch» (25r, 22a) «Covinensa que a bona fe és feta, ia sia ssò que escriptura d'aquella no aparega ne y sia feta, si per altres proves lo fet se pot provar, o per confessió de la part, és observada e obtenguda» (50r, 18-19a) «si doncs aquí de mantinent appairà (sic; potser *lapsus calami* per «aparrà») altre que més y don o y prometa» (20v, 1a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

A P E L . L A C I Ó, f. 'acte d'apellar contra una sentència' «An encara los ditz ciutadans de Tortosa totes les appellacions e cognicions dels feytz e pronunciacions de sentències de totz pleytz que n Tortosa ne en sos tèrrens se menen» (5v, 7a) «Mentre que l plet principal dura o apelació per nula raon nula cosa no y és ne y deu ésser en/novada» (46r, 4a). Veg. també 36r, 11-12a.

1. La primera documentació, imprecisa cronològicament, dins el DCVB és en un document dels Templers del segle XIII. Els testimonis ara recollits són desconeguts del DCVB. Pel que fa a la tria entre «apel·lació» i «apellació», seguim el criteri del DECat, el qual, si bé recull «apellar», «apell», «apellador», etc., té per culta la forma en *-ió*, criteri que sembla que és abonat per la primera documentació que fornim del mot dins l'article, pel fet d'aparèixer al costat del cultisme *cognició*.

A P E L L A R v. 'cridar algú, dir-li que vingui' «aquells *prohòmens* comuns que *per* los altres ciutadans seran eletz (...) dels altres ciutadans aytantz com éls ne volran apelar o y volran anar o serà ordenat *per* los altres ciutadans que y vagen que van là» (7r, 19-20a) «Exceptat aquel ban o establiment que és fet en la claustra, apelat e convocat consel públicament en la claustra axí com és custuma» (35v, 19a). Veg. també 2r, 24-25a i 47v, 14b.

A P R O V A R₁ v. 'jutjar bona una acció' «lo qual dit Comte donà franquees e libertatz e costumes als habitants de Tortosa e de sos tèrrens segons que dintz en aquest libre és contengut e *per* los successors seus són aprovades e confermades» (1r, 10b).

1. Primera documentació catalana del mot. El DCVB cita un fragment de l'ed. Oliver que no trobo dins el ms. de 1272.

arbirí, V. albiri

A R B I T R E₁ m. 'jutge nomenat per les parts que decideix un litigi' «Escriptures públiques són dites cartes públiques o actes fetes denant judges o àrbitres *per* notari públich» (46r, 16a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

A R M A f. 'instrument de què es serveixen els humans per atacar i defensar-se' «si lo deutor o vol defendre *per* si o *per* altre son procurador pot dir e deffendre son lit ço és a.saber ab.màrfega e ab.cócera, capçal e dos lençols e un cobertor o flacada e ses armes de son cors de deffensió» (16v, 28a) «ne és tengut negun *qui* traga aquest lignàgie d'armes de fer sagrament que no l'a tret» (35v, 21b) «Negun no deu ésser *pres* per *quint* que dègia (sic; ed. Oliver «deja») dar a.la seynoria ne detengut en nul loch, ne li'n deuen emparades ne preses vestedures, armes ne lit ab son aparelament» (36r, 20a).

A S C E N D E N T, a. 'que precedeix en la generació' «Totz los altres tutors exceptat pare o avi e totz aquels que són en la línea₂ ascendenc o pugiant» (42r, 18a) «la línea ascendent o desendent» (47r, 11b) «Tot fil o fila que sia en poder de son pare no pot apelar son pare ne alcun que sia en la línea ascendent en iuy per nenguna raon» (47v, 15-16b).

1. Primera documentació catalana del mot i del sentit, recollida pel DCVB.
2. La lectura no és clara, perquè l'abreviatura pot ser interpretada «er», la qual cosa ens proveirà d'un nou testimoni de «línera». Cf. s.v. LINERA.

A S S E G U R A M E N T, m. 'acte i efecte d'assegurar' «Si alcun hom a.feyta alcuna mala feta en ciutat de Tortosa o en sos térmens e per regart de.la seynoria e d'aquels a.quí aurà feta aquela mala feita que no.l prenen o no.n prengen vengiansa lejarà la ciutat (...) un ciutadan de la ciutat lo pot assegurar tres dies en la ciutat o en sos térmens e dins aquels tres dies poden e deuen tractar de posa (...) en.axí enperò que aquel qui aquel assegurament farà ne darà deu dir (...) ans que aquel malfeytor sia en la ciutat al veget e als batles de.la seynoria e a.la part adversa com él l'a.segurat e que.n tractarà posa» (43v, 22b) «que pus .I. li.a fet aquest assegurament que cascun dels altres ciutadans lo.y pusquen fer en aquela venguda per so com tantz serien los asseguraments si en.totz s'en/tenia que ia més la part adversa no podria aver ne conseguir son dret» (44r, 13 i 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins la *Crònica* de Jaume I.

A S S E G U R A R v. 1. 'atorgar a un enemic o un malfactor la seguretat de no fer-li mal, en cert temps o sota certes condicions' vid. s.v. ASSEGURAMENT, al primer dels exemples de què us hem proveït/2. 'donar seguretat o confiança' «ans lo dit preu deu ésser donat e liurat a.aquel creedor qui aqueles coses o peynora aurà venudes o fetes vendre, e/n.axí enperò que assegur en poder del veget als altres creedor per.bones e planes e sufficientz segurtatz que, si los béns d'aquel demanat no bastaran e.y aurà altre creedor que primer e mils y.sia que él, que él en bèn e en pau e sens tot contrast tornarà los diners e.ls metrà en una taula en guisa e en manera que el creedor primer los pusca pendre e aver sens tot contrast e així açò fet e assegurat lo dit preu deu-li ésser de/liurat» (23v, 2-3b i 16b).

A S S I G N A R, v. 'fixar, assenyalar' «pot e deu demanar o fer manar *per* lo sayg (...) que sia a la Cort aytal dia, lo qual dia li deu assignar lo primer dia de Cort» (9v, 20b) «és electió del deutor, *que* pot assignar qu'él peynoras vol ab que sia movent e bastant» (17r, 17b) «car, sens els *qui* deuen jugar, Cort tenir no s'i pot, e, oltra aqueles ores e aquels dies, Cort no s'i deu tenir ne val *ren que*. s'i faça oltra aqueles ores assignades» (12v, 4-5b) «no en/bargen ne meten contrast car si o fayen aquel o aquels qui la peynora aurién assignada o liurada» (22r, 6a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

A S S O T A R, v. 'ferir d'assots com a càstig o pena' «Infames són aquels e remanen qui són condemnatz *per* juy e *per* sentència dels ciutadans, so és saber en furt o la/dronicí () o *serà* assotat» (57r, 20a).

1. Primera documentació catalana del mot.

A T E N D R E v. 'complir' «Atressí c'és de totes altres covinences *que* entre.s (sic; ed. Oliver «entre ells») són enpreses, si los catius o els *servus* no les atenen. Emperò si dit *servu* o tatiu (sic; ed. Oliver: «catiu») mor abans *que* les covinences aia ateses a son seynor» (49r, 12b).

A T O R G A M E N T, m. 'acció d'atorgar' «lo veger e els iuges an a cessar en *aquela* saó d'aquel atorgament, que no.l façen al comprador ne al creador» (20r, 11b).

1. Contemporàniament en un document dels Templers i dins l'obra de Ramon Llull.

A T O R G A R v. 'concedir, reconèixer' «e si atorga la comanda lo veguer *per* juy del *prohòmens* deu pendre e vendre tantz dels béns seus movens si ls troba, si no seens, de *continent* sens peynora de .X. dies e *sens* altre alongament, tro lo demanador sia pagat de la comanda atorgada» (11v, 21a, i 1b) «en la Cort a dia e ora de Cort e que Cort se *tenga* e el veguer ab los iúgies seran en acort que la atorgen al comprador *per* iuy dels iuges» (20r, 5-6b) «lo deutor (...) deu iurar si atorga la demanda, que él pagarà *con* o aia o Déus lo.y darà, levat son mengiar e son vestir, e si no la atorga, la demanda, que...» (22v, 19a i 23a).

A T R E S S Í, adv. 'així mateix, també' «ciutadan és dit *qui* és nat dintre en Tortosa o en sos *térmen*s atressí és dit e és ciutadan tot altre *hom qui* en la ciutat o en sos *térmen*s aurà estat o habitat *per* .X. anys

o plus» (30r, 10a) «E si no atorgarà la demanda que hom li fa atressí deu lo veger lo primer dia de Cort que venga...» (33v, 9b).

1. Hem incorporat el mot «atressí» en aquest estudi perquè té un ús essencialment jurídic i perquè volem furnir una nova prova que la forma tradicional en català és «atressí» (ja des de les *Homilies d'Organyà*) i no pas «altresí» (documentada només per diccionaris dels segles XIX i XX). Considerem, doncs, molt discutible la decisió de la GEC de fer-ne l'entrada per «altresí», decisió que ens apar una mica arbitrària.

A U T E N T I C A R₁ v. 'donar autenticitat, declarar autèntic' «és custuma provada, manifesta e autenticada que.l veguer ne los ne los (sic) iutges que per lo veguer sean eletz en los pleitz no deuen» rebre servii de.les parts» (15r, 20-21a) «Tot treslat que sia mostrat en iuy no deu ésser creegut, ia sia so que subscripcions hy aia d'escrivans, si doncs no será autenticat per la Cort» (46v, 5b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

auctoritat, V. autoritat

A U T O R I T A T₁ 'dret o poder d'imposar obediència' «Tot ladre o robador, herègie, sodomita, robador d'ortz o de vinyes o de camps o de bestians o d'altres coses feén aquel crim pot hom pendre francament e quítia ab armes e sens armes per.sa pròpria autoritat» (43r, 11b) «Les cartes de.les vendes judicials (...) deuen» contenir (...) nom del veguer e dels iúgies que iúgien la venda e la auctoritat d'èls» (28r, 1a) «Atressí pot hom pendre per sa pròpria auctoritat cavayl e tota cavalgadura e tota bèstia grossa e menuda» (43v, 4a). Veg. també 36v, 14-15b.

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

A V E N I R - S E v. 'acordar, posar-se d'acord' «Dementre lo catiu o la cativa, o servu o serva dégia ren de.la reensó per què será taylat ab son seynor, tota via reman lo la seynoria devés lo seynor ab qui.s será aventgut» (49r, 5a) «Convinençes que sien fetes en/fre deutors que les demandes que contra èls se fa o.s deu fer que.ntr.èls sin (sic; cal llegir-hi «sien») partides e cascu» que sia tengutz a respondre al creedor segons que.n entr.èls se.n'avendran» (50r, 18-19a). Veg. també 17v, 14-15b: «que.s'avingen del preu».

A V E R S A R I, - **À R I A** ₁ m. i f. 'el qui va contra un altre en un judici' «Si alcun se vendrà denant iúgie e.s clamarà de son aversari pot anadir a son plet o en son libel o traute o menar tro al comensament del plet» (42v, 8-9a) «l'actor, so és lo demanador, deu provar per cartes o per testimonis o per scriptures públiques, que Dret ne raon no vol que les cartes de son aversari, so és del demanat, l'actor deman que li sien mostrades» (46r, 2b).

1. Contemporàniament es troba dins la traducció catalana dels *Usatges*.

A V I, **À V I A** m. i f. 'pare o mare del pare o de la mare' 1. **AVI** «Totz los altres tutors exceptat pare o avi e totz aquels que són en la línea, ascendenc (sic) o pugiant deuen dar fermaçes convinentz» (42r, 16a)/2. **ÀVIA** «alò matex és entès de les mares e de les àvies, que deuen dar fermaçes covinentz» (42r, 22a).

1. Cf. nota 2 de l'article **ASCENDENT**.

A V I N E N Ç A ₁ f. 'acord, acte d'avenir-se' «fo feta entre.l dit Maestre' e els frares del Temple e ensems ab.lo noble en Ramon de Moncada e los ditz ciutadans de Tortosa sobre.l pleyt desús dit avinença e amigable composicion» (1v, 4b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

A V O C A R ₁ v. 'defensar un plet o una part pledejant davant d'un tribunal' «en la Cort de Tortosa pot tot hom avocar que avocar sàpia» (56v, 22a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

A V O C A T ₁ m. 'el qui té com a professió de donar parer sobre qüestions de Dret i de defensar interessos d'altri, especialment en causes i judicis davant els tribunals' «Nul hom que estia e ús en la Cort officí de iúgie o d'avocat, lo veger no.l deu ne.l pot pendre en fermaça per nul plet ne per nula cosa» (42v, 9b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.
2. La forma *avocat* apareix també en el ms. de 1277-79 (per exemple al foli 25v), però dins el ms. de 1272, que aquí estudiem, apareix més endavant (foli 55v, 13-14b) la forma *advocat*.

B

B A N₁ m. 1 'ordre, prohibició' «Totz los bans e.ls establimentz que.s fan ne.s deuen fer en la ciutat de Tortosa no en sos térmens s'establexen e.s fan e.s deuen fer en la ciutat per lo balle del Temple e de Moncada que sien en la Cort presens» (34r, 26b) «e l'una part d'aquestes tres ne fayl, so és saber lo batle del Temple e de Moncada o els ciutadans, ren que faça bans e.stablimentz no val ren ne.s deu seguir ne nul hom no.n'és tengut d'obeir ne.y és obligat en ren» (35r, 16a)/2 'multa, pena pecuniària' «e si tala farà en.alcunes honós lo seynor de la honor e tot altre hom que.u veya serà creegut ab sacrament de.l'intrament sí que pac la tala e pac lo.ban que.y serà establitz» (8v, 24a) «e si ban y.serà posat per.los seynors e per.los ciutadans fet lo sacrament d'aquel qui.ls y aurà trobatz deu pagar aquel ban aquí posat, del qual ban an los seynors lo tertz e el seynor de la honor lo tertz e el trobador l'altre tertz romanent» (8v, 10 i 11b) «Et si faran contra deuen perdre totes les coses que seran trobades en aquels obradors ne tenes, la qual pena o coses se deuen ésser partides e.s partexen los altres bans 3, so és saber que la senyoria n'àgia.l ters e lo comú l'altre ters e l'a/cusador l'altre ters remanent» (44r, 16b).

1. Contemporàniament dins la trad. catalana dels *Usatges de Barcelona*.
2. Primera documentació catalana del mot amb aquest sentit, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.
3. Encara que la lectura immediata ens remet a la idea de *banda* 'sector social', l'acarament amb l'exemple anterior i la constatació que contemporàniament no hi ha cap altra documentació d'un hi-

potètic *ban* 'estament' ens menen a la conclusió que cal entendre-hi 'es distribueixen com les altres multes'.

B A N C ₁ 'escó' «Sarrayns e iueus en la Cort de Tortosa deuen seer als peus dels *xrestians* e no en altre loch, so és saber als peus dels *prohòmens* qui seen e ls banchs sobiran (sic)» (44v, 8b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins Ramon Llull.

B A N D I M E N T ₁ m. 'acte de citar públicament algú com a culpable, comminar-lo a comparèixer davant el jutge per respondre a l'acusació' «L'escrivan de la Cort deu escriure e l libre, *aprés* que l sagrament aurà fet axí *com* dit és, los clams (...) e *es*/tablimens e bandimens e publicar los testimonis *com* dels iúgies li sia manat» (26v, 3-4b) «En aquesta metexa forma se criden e s deuen cridar los bandimens *can són* fetz per iuy dels ciutadans» (35v, 25a).

1. Primera documentació catalana del mot. El verb *bandir* també es troba per primer cop en el manuscrit objecte del nostre estudi, però no a la part analitzada fins ara (veg. 267r, 24a).

B A P T I S M E - B A U T I S M E ₁ m. 'sagrament de comunicació de gràcia i de caràcter cristià' «car en aquestes tres festes si hi entrarà e s volrà bateiar *que* no n deu ésser gitat, ans li deu ésser donat lo bapisme e tantost *com* és bategiat deu ésser liurat e redut a son seynor» (44v, 27-28b) «Si alcun sarrayn catiu irà a l'esgleya e dirà *que* s vol bateiar no deu ésser reebut al bapisme ne el bapisme no li deu ésser donat» (44v, 15 i 16b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

B A R A L L A f. 'acció de barallar-se, discòrdia manifestada violentament amb paraules dures o amb cops' «Si doncs no *provava* aquel *qui* n serà demanat per la seynoria *que* son cors defenent o agés fet o l'altre *qui* ab el aurà aüta la barayla l'àgia primer tret» (35v, 14-15b).

B A R E ₁ m. 'traïdor, que falta a la promesa de fidelitat' «Si alcun crida

o cridarà a altre cugús o bare o renegat si de continent aquel a qui o contra qui aquestes paraules seran dites ferrà, nafrarà o ociurà o coltel contra aquel traurà o.l requerrà en nula pena no cau» (36v, 17a).

1. Documentació no recollida fins ara. Contemporàniament dins la traducció catalana dels *Usatges de Barcelona*.

B A S T A N T, a. 'suficient, que basta' «de continent com la Cort se partex, per si metex sens sag e sens veget si és hom que sia bastant a la demanda se'n deu puier en la Çuda» (11v, 12a) «Mas si lo demanat no a de què pagar, lo dia primer que li manarà que sia en la Cort e totz los altres dies que detga (sic; ed. Oliver: «deja») ésser en la Cort, si doncs fermaça bastant no dóna, lo veguer o el seu sayg...» (11v, 24b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Lull.

B A S T A R, v. 'ser suficient' «Per les quals costumes, dementre que basten, deuen ésser defenitz primerament e de/terminatz e acabatz totz los pleytz de la ciutat de Tortosa e de totz sos térmens per juy e per sentència dels ciutadans e, là on les custumes no basten, per los Usàgies de Barcelona que en aquest libre són escritz» (2r, 18b) «feta estimació tantes coses de son deutor en paga de son deute que basten al deute» (18v, 15b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Lull.

B A S T Ó m. 'tros de llenya llarguer que s'ostenta com a símbol d'autoritat' «e él metex o son misàgie, que sia franca persona, vol portar lo bastó de la Cort» (14r, 25b) «Exceptat que si.l veguer és estant en la Cort o de/fora alcun hom xrestian o jueu o sarrayn se clamarà a.él d'altre xrestian o jueu de feytz civils que pot e deu demanar o fer manar per lo sa(sic) sayg o per altre potant lo baston del sayg o el libre sacramental de la Cort que sia a la Cort aytal dia» (9v, 16b) «Lo qual baston del saig deu ésser de .III. senyals, ço és a.saber primerament el cap sobiran negre et blanc et en/mig vermel ab neules groges et el iusan cap blanc ab els (rectificat a mà sobre el manuscrit en lletra més menuda «ales», com a l'ed. Oliver) blaves» (15r, 8a). Veg. també 38r, 3b.

B A T E J A R, v. 'administrar el baptisme' «Si alcun sarrayn catiu irà a.l'esgleya e dirà *que.s* vol bateiar no deu ésser reebut al bautisme ne el bapisme no li deu ésser donat» (44v, 14 b) «e tantost com és bategiat deu ésser liurat e redut a.son seynor» (44v, 28b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

B A T E J A T, - **A D A**, m. i f. 'sarraí convers' «Si doncs lo dit bategiat no.u faya de tal guisa depux e que fos cert que la condició li agés a pigiorar» (45r., 10a).

1. Contemporàniament dins la traducció catalana dels Usatges de Barcelona.

B A T L L E, -**ESSA** m. i f. 'persona encarregada d'administrar justícia en nom del senyor feudal' «e lo veguer o el batle de.Moncada *per ço com* no sabrà que posat se sia ab la part vol fer demanda *contra* aquel demanat» (10v, 21a) «car si totz ensems no.s'a/corden e l'una part d'aquestes tres ne fayl, so és saber lo batle del Temple e de.Moncada o els ciutadans, *ren* que faça bans e.stablimentz no val ren ne.s deu seguir, ne nul hom no.n'és tengut d'obeir ne.y és obligat en ren, e és lo batle del Temple una d'aquestes tres parts, e la segona lo batle de.Moncada, o aquels que *per* él y seran, e la terça part és los ciutadans» (35r, 14a, 20a i 22a) «si.l veguer no.u vol fer, fa.o.lo bayle de.Moncada e, si aquel no.u vol ver, lo bayle del Temple o el comanador, que.u deu fer o.fer fer» (5v, 19 i 21a) «Tutz los bans e.ls establimentz que.s fan n.es deuen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos *térmenz* s'establexen e.s fan e.s deuen fer en la ciutat *per* lo batle del Temple e de.Moncada *que* sien en la Cort *presens*» (35r, 3a).

bautisme, V. baptisme

B É N m. 1 'possessió' «minvar de franchisea ne d'altres coses no la poden, la dita universitat, ne els béns del comú alienar en don ne en minva del comú» (8r, 21-22b) «lo qual fermar és.entès en tres maneres: la primera és *que.n* ferm dret *per.fermanssa* *sufficient* si la ha e.si fermanssa no.a o no.la volrà donar, a a fermar sobre sos béns si.ls a, e, si no.ls ha, deu iurar que no.a fermança que don, ne béns sobre què pusca fermar» (22r, 27b i 22v, 2a) «deu fer les cartes de les tutories e de.les curacions, de.les

quals deu pendre per cascuna carta .VI. diners e no plus, e sien en pública forma ab.lo nom del veguer e dels ciutadans que les auran iugiades e el nom del tutor o del curador e dels pubils o adultz e les obligacions dels béns dels tutors e dels curadors e de les fermances s.y seran donades» (27r, 13b)/2 'allò que constitueix la perfecció, concòrdia' «que si los béns z d'aquel demanat no bastaran e.y aurà altre creedor que primer e mils y.sia que él que él en *bén* e en pau e sens tot contrast tornarà los diners» (23v, 9b).

1. Es tracta d'un mot a fi de línia i hi ha un senyal d'abreujament, fets que ens porten a suposar una lectura «donar», encara que les terminacions d'infinitiu no s'acostumen d'abreujar en el ms.
2. És clar que aquest «béns» té el sentit de 'possessió'. L'exemple corresponent a aquest segon sentit queda transcrit en lletra cursiva.

B E N E F I C I, m. 'privilegi legal' «e assò és en/tès en los hòmens tan.solament e no en les femmes per.lo benefici que.l senat consult veleyan los dóna que fermansa que fassa la femna no.val ne n'és tenguda, exceptatz aquels .VI. cases en los calz dret vol que sien tengudes si s.i obligen» (38v, 12b).

1. Primera documentació catalana d'aquest mot amb aquest sentit.

B E N I F E I T m. 'benefici' «Si per.ventura tres o quatre deutors o.plus o meyns seran obligatz a algun creedor cascun per lo tot e auran renunciat a benifeit» (53r, 20a). També *benefeit* a 56v, 25-26a.

B E S T I A R m. 'conjunt d'animals que es crien per al servei i utilitat dels humans' «Tot lo bestiar dels ciutadans o habitants de Tortosa e de sos térmens pot ioure e estar e pasturar franchament e quítia dins los térmens de la ciutat e pasturat e beure tro als lauratz» (8v, 9a) «Tot ladre o robador, herègie, sodomita, robador d'ortz o de viynes o de camps o de bestiarz o d'altres coses feén aquel crim pot hom pendre franchament e quítia ab armes e sens armes» (43r, 7b).

B E U R A T G E, m. 'impost sobre el consum d'aigua per part del bestiar' «Són encara los ciutadans e los habitants de la ciutat e del termen de Tortosa, axí jueus com xrestians, franchs, quítis e de/liures (...) de leudes, de peàgies, d'a/captes, de pes, e de.mesuràgie, de carnàgie, d'erbàgie, de beuràgie e de tota altra cosa que servitut pusca ésser nomenada» (4r, 27).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.
2. Cf. DCVB s.v. ABEURATGE (4).

B I S B E m. 'dignatari de l'Església, cap d'una diòcesi' «e axí com.tala del flum d'Ebre tro a.les paretz de.la viynna del bisbe e de.l'ort del prior» (4r, 5a) «aquesta plassa és entesa dels arcs del bisbe tro al canton primer d'en Tomàs Garidel» (41v, 6b).

B L A N C S₁ m. pl. 'gent pobra' «Item los blancs, so.és la jent pobra, deuen pagar segons que.ls ciutadans ordenen o volen ordenar sens tot contrast» (7r, 9b).

1. Lectura claríssima. Única documentació de l'ús d'aquest mot en aquest sentit que he pogut localitzar. Aquest mot no apareix en l'ed. Oliver amb el mateix sentit; en el fragment de què ens ocupem transcriu: «A gent pobra deu pagar...», amb una nota d'esmena de «A» per «La».

B L A S M A R₁ v. 'desaprovar, censurar' «e nul sacrament que.i sia fet ne ren que.n/près y sia no val ne deu valer negun que.l'aia fet no.n'és tengut en ren ne nul temps no.n deu ne.n pot ésser blasmat ne acusat» (50v, 15-16a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

B O V A L A T G E₁ m. 'pasturatge de bous, tros de terra tancat per a pastura' «Rúbrica de.les pastures e del bovalatge de.la ciutat de Tortosa» (8v, 6a) «Seynors ne cavalers, cléregues ne religiós ne altres persones no poden fer vedatz en.alcun loc dintre el termen de Tortosa als ciutadans ni als hòmens de Tortosa ni de sos térmens, mas poden aver bovalages covinetz e aquels que.ls ciutadans s'a/corden ne.ls parega bons ne covinentz» (8v, 21-22b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.
2. *Lapsus calami* per «covinentz».

B R A Ç A T G E₁ m. 'feina que fa el bracer en les collites' «Alò metex

és en/tès de hom logader que loga sa persona o sa bèstia o ses coses e demanda son loger o son brassàgie, com lo demanat atorga lo loger o el brassàgie, que li'n deu ésser assignada e donada peynora axí com de comanda en totes coses» (23r, 5b).

1. Es tracta d'una de les més venerables documentacions d'aquest mot. El DCVB no la recull (les que en recull són posteriors). El DECat recull un altre testimoni d'aquest mot dins el *Llibre de les costums*, però no el nostre, que no es troba en l'ed. Oliver.

C

C A B A L, m. 'béns, quantitat de diners' «En los fetz civils e pecuniaris que alcun serà condempnat en acció personal per iuy dels ciutadans en la Cort de Tortosa, oltra la sort o el cabal del demanador, que primerament se deu pagar, deu pagar lo condempnat a la Cort per iustícia la quinta part de la condempnació» (30r, 9b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C A Ç A, f. 'acció de caçar' «Atressí pot hom pendre per sa pròpria auctoritat cavayl e tota cavalgadura e tota bèstia grossa e menuda e tota au de caça que vàgia exerada» (43v, 7a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C A Ç A R₁ v. 'perseguir els animals per agafar-los o matar-los' «An encara costum e franquea de cassar, de pescar en mar e estayns e en ayga dolz e salada» (4v, 21b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C A L L A R v. 'no parlar, guardar silenci' «e lo creedor no.s retendrà peynora movent o no demanarà si li dóna movent, que la.i don bastant, es calarà e so passarà simplement que no.i dirà ren» (17v, 27a) «e si lo creedor la demana movent e lo deutor la ha movent, deuen-li dir que

la.i don movent bastant, (...) e si *per.ventura* lo deutor calarà o no.la.i vorà donar ne assignar *per.malea* o *per altra raon deuen dir...*» (19v, 19b).

C A L Ú M N I A (sagrament de ———) f. 'acte de jurar les parts litigants, al principi del plet, que no procedeixen ni procediran de mala fe' (DCVB) «dret ne raon no vol *que* les cartes de son *aversari*, so és del demanat, l'actor deman *que* li sien mostrades en iuy ne.n *prou* son enteniment car ab.les *sues armes covén* que vensa (...) e aquest sagrament se fa tota via *per* *custuma* de Tortosa en loc del sagrament de calúmpnia» (46r, 22b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C A N T O N₁ m. 'cantonada, xamfrà' «*aquesta* *plassa* és entesa dels arcs del bisbe tro al canton primer d'en Tomàs Garidel» (41v, 7b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C A P Í T O L₁ m. 1 'cada una de les parts d'un text' «Dit és de/sús dels *térmen*s de.la ciutat de Tortosa; en.aquest capítol és l'ordenament de la dita ciutat e, *per.so* con los murs contenen totz los alberchs e les carreres (...) *primerament* són ordenades les costumes e les usanses dels murs» (2v, 21a) / 2 'disposició, opció legal' «e si no la atorga, la demanda, que estarà a dies e ores e seguirà so que *per dret iugiat* li serà, e, ab que fassa un d'aquels tres capítols: que don peynora o se'n pos amb.él, o que.n ferm dret ab fermança o sobre sos béns, o que se'n pug en la Çuda, axí *com* de/sús és dit, no.n cau en pena de .LX. *sous* ne d'altra» (22v, 27a) «Lo segon capítol de juy de tot dia és *aquest: que.n ferm dret*» (22r, 19-20a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB, ni pel DECat.

capte, V. acapte
captiu, V. catiu

C A R G A R₁ v. 'obligar' «Mas si *per.ventura* lo deutor serà tant cargat de deutes o no.bastarà a.la *condempnació* de son demanador» (30r, 20b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C A R N A T G E , m. 'impost damunt les carns destinades a l'alimentació' «Són encara los ciutadans e los habitants de la ciutat e del termen de Tortosa, axí jueus com xrestians, franchs, quitis e de/liures (...) de leudes, de peàgies, d'a/captes, de pes, e de mesuràgie, de carnàgie, d'erbàgie, de beuràgie e de tota altra cosa que servitut pusca ésser nomenada» (4r, 26b).

1. Primera documentació del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

carregar, V. cargar

C A R R E R , m. 'via vorejada de cases' «La quarta plaça de la universitat e dels ciutadans de Tortosa és axí com.tayla lo carrer que travessa de l'Espital de la Grassa...» (3v, 25a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DECat.

C A R R E R A , f. 'carrer' «Sobre les carreres cascun pot exir en l'àer aytant com.sa frontera sia lo ters de la carrera e fer aquí cases e taulatz» (3r, 8-9 i 11a) «los murs contenen totz los alberchs e les carreres e les places e les altres coses dintre si» (2v, 24-25a). També 2v, 25b; 3r, 1a; etc.

1. Primera documentació del mot dins un text escrit en català, ja abans en documents llatins de les terres catalanes.

C A R T A , f. 'document escrit de caire jurídic' «los quals pleytz se deuen de/terminar e de/fenir e iugiar segons que en la Carta de Flix és contegut (sic)» (5v, 4a) «nula demanda per fetz altruy civils ne criminal (sic) no.n poden fer si no tan solament del coltel de la lança e d'espaa contra altres tretz que poden demanar segons que en la Carta del comte és contengut» (6r, 25a) «Ítem escrit que de les cartes iudicials que.s fan en la Cort, axí de vendes, de sentències, tutories e creations, com d'altres cartes e d'aqueles cartes o treslatz que an obs auctoritat de la Cort» (14r, 24a, 28a i 1b) «els iutges, açò oït, deuen dir a l'escrivà «feiz-li la carta». Lo qual escrivà sens tot embarch e contrast deu fer la carta e, la carta feita, lo veger e ls iutges deuen-la fermar e fer lur senyal de lur pròpria man, si escriuen, e, si no escriuen, l'escrivà deu-hi fer lur senyal, e el seu atressí, e la carta axí fermada deu-la liurar al comprador» (18r, 11b, 14b).

i 20b) «en les sentències deu ésser contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència pronunciaran, e el nom de les partz, e el libel, e la resposta, e totes les altres coses que dret y mana posar, e la absolució o la condemnació, e el loc, el día e l'an, e el nom de l'es/crivà, segons que n tota carta pública se posa» (27r, 2b) «Les cartes de les vendes iudicials que seran fetes per dret del creador en la Cort deuen contenir assò en si: ...» (27r, 17b) «Aquesta possessió sobredita se liura tota ora e s iúgia ans del plet comensat o de/pux, car après de plet comensat, si és clar al iúgie per confessió de la part o per testimonis o per cartes, pot-hi donar sentència e menar la sentència a exsecució» (41r, 5b) «Però si ladre és cobrada la sua cosa deu-lo redre a la Cort segons que en la Carta de la Població és contengut» (43r, 24b).

1. Ni el DCVB ni el DECat no forneixen cap testimoni d'aquest mot dins el nostre codi.

C A S, m. 'situació, acció o esdeveniment succeït entre molts que podrien ocórrer' «nul hom senyor ne altre non pot pendre hom en Tortosa ni en sos térmens, si/nó tant solament lo veguer ab iuy dels ciutadans així com dit és, exceptatz alsuns cases que són contengutz en aquella rúbrica que diu als persones e als coses pot hom pendre per sa pròpria auctoritat» (6r, 8a) «car en en(sic) aquest cas a loc lu(sic) custuma d'ayn e dia de/sús escrita» (20v, 16a) «Mas tot hom, per savi que sia, podria falir e errar en ignorància de fets per moltz cases e novels que totz dies s'es/devén» (45v, 27b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

C A S A f. 'edifici destinat a habitació humana' «Si alcun ven a altre camp o viyna o cases o altres coses e sos creadors se clamen d'aquels compradors als ditz creadors» (49v, 25-26a) «e poden fer en les dites carrerès taules a lurs portes e a lurs cases» (3r, 2a) «tot ciutadan o habitant de Tortosa pot fer, e ls murs e en les torres tenentz ab los murs e en les barbicanes e els vayls, cases, porxos, finestres» (2v, 9b).

C A S A L m. 'casa gran' «an los ciutadans e habitants de Tortosa en la ciutat e en los térmens cases e casals, maries(sic) e ortz e viynes» (4r, 9b).

C A S T E L L m. 'edifici fortificat on feien vida els senyors medievals' «La terça presó és *per* tot lo castel dintre les portes de la Çuda» (11r, 26a) «deu-se'n pugiar en la Çuda (...) e pot anar *per* tot lo castel a.sa volentat e estar en qualque loc del castel se.vula» (22v, 15-16a i 17a).

C A T I U, - I V A₁ a. 'caigut en poder d'algú que el priva de la seva llibertat' «Si alcun sarrayn catiu irà a.l'esgleya e dirà *que.s* vol bateiar no deu ésser reebut al bautisme ne el bapisme no li deu ésser donat» (44v, 12-13b) «mas totes altres coses de.les quals mentre lo deutor aia moltes coses no.li deu hom tocar sa cavalgadura, ne sa cativa o sa serva» (22r, 8b) «*casun* ciutadan ab.son sirvent o cascuna ciutadana ab.sa serventa cativa o altra servicial» (6v, 11a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C A T Ò L I C, -A₁ a. 'pertanyent a l'Església catòlica' «et fo per él tornada a mans de *xrestians* e a.la.fe catòlica» (1r, 11a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat.

C A U R E v. 'anar a parar' «e so que és comanat a *escrit* pus forment és retengut e no pot caure en.oblit» (2r, 12b) «ne negun a.qui sia feyt manament *que.i* sia a.aquels dies e no.y és no li nou en ren ne.*n* cau en pena» (12v, 11b) «car, si o fayen *aquel* o aquels qui la peynora aurien assignada o liurada, *serien* caütz e són en los .lx. *sous* del iuy donat sobredit» (22r, 7a).

C A V A L G A D A f. 'dret senyorial a disposar dels vassalls per fer incursions a cavall en territori enemic o a rebre'n un tribut equivalent' «Són encara los ciutadans e los habitants de.la ciutat e del termen de Tortosa axí jueus *com xrestians* franchs, *quitis* e de/liures d'ost, de cavalgada, d'*en/calz*, de cenes» (4r, 22b).

C A V A L G A D U R A f. 'bèstia en què es pot cavalcar' «no.li deu hom tocar sa cavalgadura ne sa cativa o sa serva, si la ha» (22r, 8b) «Atressí pot hom pendre per sa *pròpria* auctoritat cavayl e tota cavalgadura e tota bèstia grossa e menuda e tota au de caça *que* vàgia exerada» (43v, 5a).

C A V A L L E R m. 'lliure, el qui va muntat a cavall' «los cavalés són *tengutz e deuen* pagar de totes coses seens que compren de *xrestians* o de iueus o de sarrayns e de totes altres coses seens sí *que sien* honors o altres possessions que aien en Tortosa ne en sos *térrens*» (7r, 13b).

C A V A L L E R I A f. 1 'orde militar, especialment el dels Templers' «Con fos pleyt longament estat en la Cort de Roma per ffrare Arnau de Castel/nou, Maestre en Aragon e en Cataluyna, e per Jos frares de la cavaleria del Temple» (1v, 14-15a) / 2 'extensió de terra, de cabuda de deu sesters de blat de sembradura, que integrava la part donada en feu al cavaller perquè aquest, a més de casa, posseís prou terres per tenir armes i cavall disposats a la defensa del senyor i de la contrada' «los cavalés són *tengutz e deuen* pagar de totes coses seens que compren de *xrestians* o de iueus o de sarrayns e de totes altres coses seens sí *que sien* honors o altres possessions que aien en Tortosa ne en sos *térrens*, exceptades cavaleries antigues si *negu* les a ne les ten» (7r, 20-21b).

C E D O L E T A f. 'tros de paper en què es consigna alguna cosa' «e *deuen ésser* en/closes les letres *dintre* dos segels e de les letres *deu-se* partir una cedoleta que va *de/fora* sobre la un dels segels, en la qual cedoleta *deu ésser* escrit lo nom d'aquels a qui van e el loc on van» (27v, 22-23b i 25b).

1. Primera documentació catalana del mot *cédula*, recollida pel DCVB i pel DECat en la forma «cèdula» de l'ed. Oliver. El diminutiu no havia estat trobat fins ara en una documentació tan antiga.

C E N A f. 'tribut que pagaven els pobles, en diners o en espècies, per al sosteniment de l'alimentació del rei o del senyor feudal' «Són encara los ciutadans e los habitants de la ciutat e del termen de Tortosa axí jueus *com xrestians* franchs, *quities* e de/liures d'ost, de cavalgada (...), de cenes, de questa, de toltes, de forces, de leudes, de peàgies» (4r, 23b).

1. Es tracta segurament de la primera doc. catalana d'aquest mot amb aquest sentit.

C E N S m. 'tribut que es paga al senyor de béns immobles, a perpetuïtat o per un temps llarg, com a conseqüència d'un establiment o contracte emfitèutic' «an los ciutadans e habitants de Tortosa (...) cases (...) e camps e totes altres honors e possessions *franches* e *quities* e deliures

sens tota servitut e usàgie, *que* no.n són tengutz de fer en persones ne en dinés, e per franch alou, exceptatz aquels qui.u tenen a.cenz o a part per altres» (4r, 17b) «donacions axí d'onors com de cases o d'altres coses *que* sien donades a cens o a part *que* no valen si escriptures no.y són fetes per man pública» (50r, 27a).

1. Es tracta sens dubte d'una de les primeres documentacions catalanes del mot, posteriors, però, a la fornida pel GMLC i que és de la primera part del segle XII.

C E N S A L₁ m. 'dret de cobrar una pensió o cànon anual com a contrapartida d'un capital donat' «Covinensa *que* a bona fe és feta, ia si/a.sso *que* escriptura d'aquela no aparega ne.y sia feta, si per altres proves lo fet se pot provar, o per confessió de la part, és observada e obtenguda, exceptat fet de censal» (50r, 23a). Veg. també 3v, 19a.

1. Primera documentació del mot ja enterament en forma catalana. També dins l'obra de Ramon Llull.

C E R A f. 'matèria utilitzada per segellar les lletres de la ciutat; substància secretada per les abelles obreres amb la qual construeixen les bresques' «deu aver e pendre l'escrivà per l'escriure e per lo pergamin e per corda e per cera e per lo segelar.XII. diners e no plus» (28r, 22b), «exceptat de les lletres *que*.la ciutat per.sí metexa tramet, *que*.u (sic; a l'ed. Oliver: «que»; segurament es deu tractar d'una vacil·lació en l'ús de l'abreviatura o d'un *lapsus calami* de «u» per «n», essent-hi «n» la forma reduïda del pronom «en») li deu donar la cera a segielar les lletres tant solament» (26v, 14b).

C E R T₁ a. 1 'fixat, sabut' «car ia.són ores certes tro a.quant se deu tenir Cort» (12v, 19b) «per alcun deute a.pagar a son creador a dia cert o a.temps cert, e lo dit deute a son creador no pagarà a.aquel dia cert o temps cert, e lo creador vendrà denant lo veger e.s clamarà» (32v, 5, 6 i 8a)/2 'segur, ver' «e per cert *que*.l veger e aquels *que* seran en la Cort o sàpien per lo corredor» (17v, 7b) «per so *que*.l iúgie certa sentència pusca donar» (43r, 25-26a) «Certa cosa és e manifesta *que* cal.*que*» (47r, 21a) «e él per.cert serà en la ciutat o en sos térmenys» (41r, 16a)/F. a dia cert (cf. *supra*).₂

1. Primera documentació catalana d'aquest mot, no recollida ni pel

DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba a la Crònica de Jaume I i dins l'obra de Ramon Llull.

2. Primera documentació catalana, no recollida fins ara, d'aquesta fórmula, que ha estat recollida també dins la Crònica de Desclot. Aquesta construcció segueix el model de la llatina *in diem certam, ad certam diem* (Cèsar) 'per a un dia fixat'.

C E S S A R v. 'no continuar, deixar d'obrar en un cert sentit, deixar de fer' «lo veger e els iuges an a cessar en aquela saó d'aquel atorgament, que no.l façen, al comprador ne al creador» (20r, 10b) «si cessarà, que no faça o no vulla fer dret al clamant» (15v, 6-7b) «no pot ne deu cessar que totz aquels béns no sien venutz e alienatz públicament» (24r, 22a).

C I È N C I A₁ f. 'coneixement, enteniment' «la ciutat de Tortosa (...) d'aquí enant (...) serà governada fiant de lur fe e de lur leyltat e de lur sciència, la qual moltes vegades e en moltz feytz per la dita universsitat era estada conprovada» (2r, 14a).

1. EL DCVB i el DECat recullen com a testimoni més antic d'aquest mot en català un cas del mateix *Llibre de les costums de Tortosa*, però no recullen aquest fragment.

C I T A C I Ó₁ f. 'convocatòria personal de caràcter oficial' «si la citació li serà feta que sia en la Cort» (12r, 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament dins la Crònica de Jaume I.

C I T A R₁ v. 'convocar oficialment una persona' «e si alcun se clamarà d'altre de comanda, deu ésser citat axí com de/sús és dit de fetz civils» (11r, 19-20b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament dins la Crònica de Jaume I.

C I U T A D A N₁ m. 'natural d'una ciutat' «Item ciutadan és dit qui és nat dintre en Tortosa o en sos térmens, atressí és dit e és ciutadan tot altre hom qui en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat per .X. ayns o plus» (30r, 8a i 11a) «lo veguer deu elèger un ciutadan d'aquels que són en la Cort» (11r, 24-25b) «tota cosa que a propri ús dels ciutadans

o habitants o del ciutadan o habitador fer volrà o li pertayn de fer» (3r, 28a-1b i 2b) «les quals costumes e franquies los ditz ciudatans (atenció! a l'ed. Oliver «ciutadans») e habitadors» (1v, 4-5a) «(...) demanant de la una part, e els ciutadans de la ciutat de Tortosa defenent de l'altra» (1v, 16-17a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Mot documentadíssim en aquesta obra. Contemporàniament a Jaume I i Ramon Llull. Cf. c.v. HABITADOR.

C L A M m. 'demanda, denúncia, querella o reclamació judicial' «Lo dit escrivà deu escriure e el libre de la Cort los clams e totes les demandes que la un contra l'atre volrà posar ne demanar» (25v, 17b) «com lo juy de la Cort segons que la Cort a acostumat e de/sús és contengut hy és donat a clams del demanador» (23r, 11a) «però si clams ne són feytz d'alcunes males feytes, pot-lo pendre et deu-lo amenar en la plaça denant los ciutadans e deu dir lo clam e nomenar qui s n'és clamant» (5v, 1 i 6b).

C L A M A D O R, m. 'qui posa clam o denúncia contra algú davant l'autoritat judicial' «Lo veguer no pot no deu pendre nul hom sens clamador» (5v, 1b) «Et si per aventura serà l'actor present e el reus absent en/axí que sentència donar no s'i pusca, lo dit clamador deu ésser mes en possessió dels béns axí com dit és de/sús» (41r, 18-19b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C L A M A N T, m. 'qui posa clam o queixa d'algú davant l'autoritat judicial' «e si no li nomena lo nom del clamant no val aquel manament ne cau en pena neguna aquel a qui hom aurà feyt lo manament» (10r, a-b) «ab que don fermansa sufficient que farà dret a son clamant de la demanda que li fa» (34v, 5a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament en la *Crònica* de Jaume I.

C L A M A R, v. 'posar clam d'algú, queixar-se'n davant l'autoritat judicial' «alcun hom xrestian o jueu o sarrayn se clamarà a él d'altre xrestian o jueu de feytz civils» (9v, 13b) «Mas si per aventura aquel que per altre se serà obligat deutor o fermansa no serà en la terra ne en loch on lo pusca

convenir e clamar d'él e lo creador volrà cobrar son deute d'aquel qui per altre li serà obligat deutor o fermansa, no serà en la terra ne en loch on lo pusca convenir e clamar d'él e lo creador volrà cobrar son deute d'aquel qui per altre li serà obligat deutor o fermansa e se'n clamarà en la Cort» (31v, 28a, 5b i 9b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.
2. La repetició del fragment que ve a continuació, causada per la reaparició de «obligat deutor o fermansa», abona la possibilitat que es tracti d'una transcripció d'un manuscrit anterior. Aquesta possibilitat té d'altres suports, com és el cas del costum que fa referència a la troba de sarraïns.

C L A M A T E R, m. 'clamant, el qui es clama d'algú' «si lo veguer no volrà fer o usar son officy ne fer dret als clamaters sens alcuna raó que no serà iusta e raonable» (15r, 21b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C L A U S T R A, f. 'passatge cobert que volta un pati o jardí' «Exceptat aquel ban e establiment que és fet en la claustra apelat e convocat consel públicament en la claustra axí com és custuma» (35v, 18-19a i 20-21a) «Sobre les quals coses la universitat a/iustat e convocat consel general en la claustra de la seu de Tortosa axí com és custuma» (1v, 24b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DECat.

C L E R G U E, m. 'el qui ha rebut els ordes sagrats' «e deu ésser feta axí com a capa de clerges que porten en Cort redona tota e closa ab caperon» (44r, 26b) «so que.ls clergues ne.ls religiosos ne nul hom ordenat» (8r, 16-17a) «sí que sien estades de cavalers o de cléregues o de quals que.us plàcia religiosos» (7v, 28b) «sí que sia clérigue o religiós o qual que.us plàcia lech o ordenat» (8r, 12a).

C L O S, a. 'tancat' «E totes lletres que de la Cort ysquen deuen ésser segelades d'aquels segels e per iuy dels ciutadans ésser fetes, axí closes com ubertes com ab segel pendent» (28r, 19a) «Les carreres antingues (sic) per les quals va hom a.les heretatz o a altres lochs no deuen ésseer(sic) closes ne estretes» (8v, 28b).

1. Primera documentació del mot en la seva forma completament catalana. N'hi ha testimonis en forma mig llatinitzada des del segle x (DECat). La documentació fornida en aquest article no queda recollida ni en el DCVB ni en el DECat.

C O B R A R₁ v. 'rebre, readquirir' «e axí lo pobre com lo rich pogués aver e conseguir son dret egualment e cobrar cascun so que seu és» (1v, 20b) «dins un an e un dia pot e deu cobrar la dita peynora, qui.s qui la tenga ne la poseesca, pagant aquela quantitat per què serà venuda» (18v, 11a) «e lo creedor volrà cobrar son deute d'aquel qui per altre li serà obligat deutor o fermansa» (31v, 1b) «Però si ladre és cobrada la sua cosa, deu-lo redre a.la Cort, segons que en la Carta de.la població és contengut» (43r, 21-22b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C O G N I C I Ó, f. 'acte de conèixer, coneixement judicial d'un assumpte' «An encara los ditz ciutadans de Tortosa totes les appellacions e cognicions dels feytz e pronunciacions de sentències de totz pleyts que.n Tortosa ne en.sos térmens se menen» (5v, 8a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat (aquest darrer parla del tercer quart del segle XIV).

C O L E N D₁ a. 'que s'ha de cultivar o celebrar, festa en què s'ha d'oïr missa i no es pot treballar' «e en caresma tro que comença a.ssonar lo seyn gros a aura nona si doncs festa colent no.y.a o els prohòmens no eren afaenatz per alcun feyt de la ciutat» (12v, 18a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C O L P A, f. 'falta, responsabilitat, causa' «És enperò a entendre que si per.ventura alcun s'obligarà per.altre deutor o fermaença e per raon d'aquesta obligació o fermaença li'n covendrà a.ffer messions o despeses en colpa del deutor que no vula a/corre al deute a.pagar aquel per qui.s serà obligat deutor o fermaença deu.li refer aqueles mesions e aqueles despeses que per.raon d'aquela obligació aurà fetes raonables» (31v, 12-13a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

C O M A N A D O R m. 'cavaller de l'orde dels Templers que té encomanada una determinada funció i amb un grau de dignitat o jerarquia' «si.l veguer no.u vol fer, fa-o.lo bayle de Moncada, e, si aquel no.u vol fer, lo baytle del Temple o el comanador, que.u deu fer o.fer fer» (5v, 22a).

C O M A N A R v. 'confiar, encomanar, encarregar' «con la memòria dels hòmens sia aleneglable (sic) e febla e in/clina a oblidar totes coses e so que és comanat a escrit pus forment és retengut» (2r, 10b) «que li deu tolre el coltel e comanar a alcun dels ciutadans tro lo pleyt sia fenit» (12r, 22a).

C O M A N D A f. 'dipòsit de diners o béns mobles, cessió temporal d'una possessió a favor d'algú sota certes condicions' «con lo demanador ne fa clams que.l demanat li deu assignar peynora soficient de comanda mentre la Cort se ten» (23r, 4a) «aquels crimonosos qui per coltel tret o per comanda o per altres crims o en/iúries, deuen ésser punitz en diners» (11r, 23a).

C O M E N Ç A M E N T₁ m. 'inici' «que la Cort conega e.l comensament o e.l mig o en la fin del plet» (38v, 21b) «Lo qual escrivà qui per.temps serà en la Cort en comensament con deu començar son officij d'escriure les escriptures de.la Cort» (25r, 23-24b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O M E N Ç A R₁ v. 'iniciar' «si el plet sia comensat per.resposta del demanat oltra aquela soma o quantitat deu donar la quinta part per iustícia a.la Cort» (30v, 25a) «si doncs reconvenció sempre contra él no era feta ans del plet comensat o après de plet comensat» (42r, 26-27 i 28b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O M P A R E R₁ v. 'comparèixer' «aquels qui no volen comparar a.iuy e ç'amagen» (40v, 2b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

COMPLIMENT m. 'acte de complir, d'executar, de satisfer' «que per él, en.fadiga dels altres, ço és del veguer e del batle de Moncada, li sia feít compliment de dret» (15v, 28a) «totes aqueles coses que li trop tro a compliment de la demanda que li és feta» (33r, 25b) «lo padron pot demanar e deu aver compliment de legítima de totz los béns del dit servu o catiu» (48v, 16-17b).

COMPLIR v. 'executar, fer allò a què hom està obligat' «lo clamant pot anar al batle de Moncada e dir a él que li faça seguir e complir son dret» (15v, 2-3a).

COMPLIT, a. 1 'executat' «ans que las convinenses sien conplides e.ls enprenimens passatz, són ditz e apelatz los ditz catius» (48v, 14a) / 2. 'sencer' «la qual venda és ferma e estable axí com si lo deutor la avia feyta de grat e per.son preu conplit» (13v, 26b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

COMPOSICIÓ, f. 'conveni, pacte, acord' «fo feta entre.l dit Maestre e els frares del Temple e ensems ab.lo noble en Ramon de Moncada e los ditz ciutadans de Tortosa, sobre.l pleyt desús dit, avinença e amigable composicion» (1v, 5b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

COMPRA f. 'acció, efecte i títol de comprar' «si per.ventura en poder d'els vendrà per compra o per altre títol» (8r, 15a), «Mercaders no poden ne deuen fer convinences ne ligamentz alguns enfr.éls de fer compres o vendes» (50v, 4b) «a.éls sien pervengudes per títol de copra(sic)» (7v, 15b).

COMPRAADOR, m. i f. 'persona que compra' «e fet lo clam per lo dit creador e serà plet comensat ab lo dit comprador» (49v, 5b) «Si algun ven a altre camp o viyna o cases o altres coses e sos creadors se clamen d'aquels compradors» (49v, 27-28a) «el comprador atressí que diga «io.y do aitant»» (17v, 12-13b).

1. Es tracta en tot cas, d'una de les documentacions més venerables del mot. El DCVB i el DECat donen com a documentació més antiga un text del segle XIII.

C O M P R A R₁ v. 'adquirir alguna cosa a canvi d'una quantitat de diners convinguda' «los cavalés són tengutz e deuen pagar de totes coses seens que compren» (7r, 15b), «Poden encara comprar a la universitat cases, camps e vynes e honors» (8r, 13b).

1. Ja en documents catalans en llatí medieval. Contemporàniament dins la *Crònica* de Jaume I i l'obra de Ramon Llull.

C O M P R O V A R₁ v. 'verificar l'exactitud, assegurar-se que el que s'ha dit està d'acord amb els fets' «fiant de lur fe e de lur leyaltat e de lur sciència, la qual moltes vegades e en moltz feytz per la dita universitat era estada conprovada» (2r, 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C O M P T E₁ m. 'càlcul, còmput; estat de les sumes a rebre o a pagar' «Escriptures comunes són dites llibres d'obrador e de leyn o de barches o de comtes» (46r, 20a). Veg. també *errada (de compte)* (55v, 4a).

1. Es tracta d'una de les documentacions més venerables en català d'aquest mot. El DCVB i el DECat només forneixen una documentació anterior, de 1237.

C O M T E, - E S S A m. i f. 'senyor/a d'una comarca, de la qual governava castells, ciutats i viles' «Presat fo la ciutat de Tortosa de mans de sarrayns per lo molt alt et noble et honrrat en Ramon Berenguer, comte de Barcelona» (1r, 6a).

C O M Ú₁ m. i f. 1. 'propietat de la comunitat, del conjunt de la població' «Totes ores que ls ciutadans se vulen o mester los sia, poden fer comú o comuns e d'aquels fer tota lur volentat» (6v, 19b) «e tot ço que dels ditz passages ysca o deu exir és del comú de la ciutat» (4r 18a) «se partexen axí so és saber que l *ters* n'a la seynoria, e l'altre *ters* n'a la comú de la ciutat, e el *terz*, lo trobador o l'a/cusador» (35r, 2b) «so és saber que la seynoria n'agia l *ters* e lo comú l'altre *ters* e l'a/cusador l'altre *ters* remanent» (44r, 18b) / 2. 'mena d'escriptura oposada a la pública i a la privada' «Escriptures comunes són dites llibres d'obrador e de leyn o de barches o de comtes. Privades són dites aqueles scriptures que cascun escriu a obs de si» (46r, 17-18a).

1. EL DCVB dóna una doc. del segle XIII i, tant el DCVB com el DECat, forneixen testimonis d'aquest mot en els *Costums de Tortosa*, on se'n troben nombrosos testimonis.

COMUNER, - ERA, m. i f. 'responsable de distribuir i recaptar el comú' «e si per.ventura aquels prohòmens comuners que per los altres ciutadans seran eletz al comú aleva no volran o no podran peynorar alguns dels ciutadans, dels altres ciutadans aytants com éls ne volran apelar o.y volran anar o serà ordenat per los altres ciutadans que.y vagen, que van là e que.l peynoren e que.ls poden peynorar per lur pròpria auctoritat sens tot contrast e en/barch de nuyl hom, seynor ne altre» (7r, 13-14a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CONDEMNACIÓ, f. 1 'acte i efecte de condemnar o d'ésser condemnat' «en les sentències deu ésser contengut lo nom del veguer e dels iúgies qui la sentència pronunciaran e el nom de.les partz e el libel e la resposta e totes les altres coses que dret y mana posar e la absolució o la condempnació e el loc el dia e l'an e el nom de.l'es/crivà» (27r, 27a)/2. 'import de la condemna' «deu pagar lo condempnat a.la Cort per iustícia la quinta part de la condempnació» (30r, 13-14b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CONDEMNAR, 'declarar (algú) culpable per sentència assenyalant-li una pena' «En los fetz civils e pecuniaris que alcun serà condempnat en acció personal per iuy dels ciutadans en la Cort de Tortosa» (30r, 6b) «mas si la seynoria diu que.u provarà e defalex en provació lo demanat de/pux no.n deu fer sacrament e los iúgies deuen.lo absolve o condempnar per lur sentència» (36r, 6-7a).

1. Es tracta d'una de les més antigues documentacions catalanes del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat.

CONDEMNAT, - ADA, m. i f. 'que sofreix o que ha de sofrir una condemna' «deu pagar lo condempnat a.la Cort per iustícia la quinta part de la condempnació» (30r, 12b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

CONDICIÓ, f. 1 'situació general d'una persona dins d'una comunitat' «e tantost com és bategiat deu ésser liurat e redut a son seynor e son seynor no.l deu ne pot tenir en maior preson si/nó axí com d'abans faya con era sarrayn ne e.ren no li deu ésser pigiorada sa condició com que melorada per raon del crestianisme ia sia so que malgrat de son seynor se sia bateiat» (45r, 7a) «Fil o fila, catiu o cativa, servu o serva covinenssa que sobre.ls béns o dels béns de son pare o de.lur seynor fassen que fos noedora al pare o al seynor nula ren no val per so com la condició de lur pare o de lur seynor poden melorar e no en ren afolar ne pigiorar» (50r, 8b) / 2 'clàusula obligatòria de la qual depèn la validesa d'un acte' «Mas si per.ventura lo seynor en donar aquela franchea volrà alcuna condició posar o retenir de servii d'él la persona del catiu o.de diners» (48r, 28b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

CONEGUDA f. 'coneixement' F. a coneguda de 'a parer/coneixement/arbitri de' «E lo seent deu fer vendre a.coneguda dels ciutadans que seran en la.Cort e per iuy d'éls per temps covinent» (13v, 15b) «per.sentència dels ciutadans se deuen posar en una taula e a.coneguda d'éls e per.sentència que.s deu pagar aquel que primer e melior dret autà» (23r, 28b).

CONEIXENÇA, f. 'coneixement' «Es/devén-se a.la vegada que la Cort pren meys bastat (sic) fermansa que la demanda no és, per no conexensa de.les gens» (38v, 16b) / F. a coneixença de 'a coneguda de' «a albiri e a.conexença dels ciutadans qui seran eletz a iuges en.aquela cosa» (18v, 10b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

CONÈIXER v. 'entendre d'un plet o assumpte, examinar-lo per tal de jutjar-lo i resoldre'l en justícia' «e pac lo.ban que.y serà establít, la qual tala per iuy dels ciutadans van veer dos próhomens o tres o més si les partz so acorden demés de.tres, e so que aquels conexeran e iugiaran, si clams ne són feyts al veguer, deu pagar lo demat (sic) de la tala al demanador sens contrast» (8v, 1-2b) «on per.so tota hora que la Cort conega e.l comensament o e.l mig o en la fin del plet» (38v, 21b).

C O N F E R M A R₁ v. 'aprovar, refermar' «lo qual dit comte donà franquees e libertatz e costumes als habitants de Tortosa e de sos tèrrens segons que dintz en aquest libre és contengut, e per los successors seus són aprovades e confermades» (1r, 10-11b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O N F E S S I Ó f. 'declaració per la qual es reconeix alguna cosa' «si és clar al iúgie per confessió de la part o per testimonis o per cartes, pot-hi donar sentència e menar la sentència a exsecució» (41r, 4b) «Covinensa que a bona fe és feta, ia si/a.sso que escriptura d'aquela no aparega ne y sia feta, si per altres proves lo fet se pot provar o per confessió de la part, és observada e obtenguda» (50r, 21a).

C O N F I S C A R v. 'atribuir al fisc, en virtut d'un decret, d'una sentència, etc., béns que eren propietat d'algú' «Si per alcun crim béns d'alcuna persona seran confiscatz, so és que vengen a la seynoria o y deuran venir» (40r, 17-18a).

C O N F R A R I A₁ f. 'associació de persones de la mateixa professió amb les mateixes aspiracions' «Nula confraria ne nul sacramentz ne nules conspiracions en la ciutat de Tortosa ne en sos tèrrens no són ne.s fan ne deuen ésser ne fer en carnicers, pescadors (...) ne altres hòmes e si.s fan, ço que Déus no vula, los ciutadans les poden desfer e destruir» (50r, 24b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

C O N S E G U I R₁ v. 'assolir' «e axí lo pobre com lo rich pogués aver e conseguir son dret equalment» (1v, 19b) «e aquest emparament se fa a demanda del creador o del demanador per iuy dels ciutadans e en coses movens o en diners per so que el demanador pusca aver e conseguir son dret» (33r, 17b) «car là doncs és entès que és franc e a conseguida franchea» (45r, 25a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O N S E L L , m. 'assemblea dels ciutadans que es reunia per deliberar sobre qüestions del govern de la ciutat en el claustre de la catedral' «Sobre les quals coses la universitat a/iustat e convocat consel general en la claustra de la seu de Tortosa, axí com és custuma» (1v, 23b) «Exceptat aquel ban e establiment que és fet en la claustra, apelat e convocat consel públicament en la claustra, axí com és custuma» (35v, 19-20a).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C O N S E N T I R , v. 'aprovar, accedir-hi' «L'establiment de la pena de/sús dita no.s pot fer ne val si doncs los batles del Temple e els ciutadans no.u consentien» (37r, 4b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB, que recull, en canvi, un testimoni de *consentement* dins els *Costums* com a primera datació d'aquest darrer mot.

C O N S E Q Ü E N T , a. F. *per conseqüent* 'consegüentment' «sege-sse per conseqüén que en aquest paràgraf sia declarat de les peynores que hom dóna *per comanda*» (22v, 14b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

C O N S E R V A R , v. 'mantenir, guardar' «retenir, conservar e defendre, les quals costumes e *franquees*» (1v, 2a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

C O N S P I R A C I Ó , f. 'acció d'unir-se diverses persones de manera secreta per aconseguir un propòsit' «Nula *confraria* ne nul sacramentz ne nules *conspiracions* en la ciutat de Tortosa ne en sos térmens no són ne.s fan ne deuen ésser ne fer» (50r, 26b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C O N S T I T U C I Ó , f. 'disposició dictada per al règim de la ciutat' «Constitucions *que sien fetes de novel tota ora s'en/tenen e.s deuen entendre als fetz es/devenidors e no als passatz*» (45r, 17b).

C O N S U L T , a. 'de consellers' «e assò és en/tès en los hòmens

tan.solament e no en les femnes *per*.lo benefici *que*.l senat consult ve-
leyan los dóna *que* fermansa que fassa la femna no.val ne n'és tenguda»
(38v, 7b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB
ni pel DECat. El DCVB només en forneix un altre testimoni, de
Jaume Roig.

C O N T E N I R₁ v. 'encloure' «lo qual dit comte donà franquees e
libertatz e costumes als habitants de.Tortosa e de sos t^{er}mens segons
que dintz en.aquest libre és contengut» (1r, 8-9b) «la qual fermansa
contén tres coses en si, so és saber *que* defena lo demanat, la segona
cosa *que* pac o fassa pagar so.*que* iugiat li serà *per*.sentència dels ciuta-
dans de.Tortosa, la terça cosa que nul engan no.y fassa» (41v, 17b) «e
per ço com aquest juy porta pena de .LX. sous si alcun no obeerà la una
d'aqueles coses *qu*.e.l iuy són contengudes» (26r, 5a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Con-
temporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

C O N T E S T A R₁ v. 'comparèixer en judici confessant o negant la
demanda de l'actor' «e si no poden *provar* o no.u volran *provar*, pus la
demanda serà començada e el pleyt *contesta*, deu ésser lo demanat *absolt*»
(6r, 20b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

C O N T I N E N T, DE/EN₁ loc. adverbial 'tot seguit, en el temps
immediat' 1. *en continent* «*per* iuy li diran *que*.n faça axí de.preson e
d'estar en cal preson *com* d'absolucio en continent *que*.deu fer sens
contrast, que no.y deu metre ne fer» (5v, 12-13b)/2. *de continent* «e si
d'aquestes dues coses no fa la una, de continent *con* la Cort se partex *per* si
metex *sens* sag e *sens* vejer si és *hom* que sia bastant a.la demanda se'n
deu puiar en la Çuda» (11v, 9a) «e fet aquest sagrament deu ésser de
continent *absolt* de la preson *per*.sentència dels ciutadans, mas no de.la
demanda» (33v, 5b).

1. Primera documentació catalana d'aquesta locució, recollida pel
DCVB.

contracte, V. contrat

CONTRADIMENT, m. 'contrast, oposició' «deuen pagar totz los ciutadans e. ls habitants de Tortosa e de son termen de tot cant han seent e movent per sou e per liura sens tot contradiment» (7r, 8b) «e la quantitat que auran o an mester els ne pot hom peynorar axí com los altres ciutadans sens contradiment» (7v, 8a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

CONTRAFET, -A₁ a. 'fals (*mazmodina contrafeta*: moneda àrab d'or —mazmodina— encunyada novament pels cristians —contrafeta—)' «E si la venda serà feta a *mazmodines* que tota via e tota ora en aquesta venda e en totes les altres que abans sien fetes en Tortosa s'en/tenen ésser fetes a *mazmodines* contrafetes, si doncs entr.éls mencion d'altres *mazmodines* no era feta, car tota ora que hom nomena ne parla de *mazmodines* s'en/tén contrafeta, si doncs *specialment* e nomenada no fan mencion d'altres *mazmodines* (27v, 18, 22, 24, 27a i 2b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

CONTRAIT, m. 'contracte' «ab. les carreres que a. aquels lauramentz novels auran feytes e ab. totes lurs intrades e exides e affrontacions axí com si per contrat de venda o de donacion» (4v, 15b) «la qual excepció de son cors defenent pot posar tota via que. s vula ans de sentència e après e a les apelacions e aitan bén se segex aquesta excepció en totz altres feytz e contraytz» (36r, 14a) «Dret e eegualtat vol que en qual que fet se sia o contrayt o fetz la derrera conuinensa val» (50r, 14a).

1. Primera documentació catalana del mot. La forma *contrat*, el DCVB només la documenta als *Costums de Tortosa*.

CONTRARI, -ÀRIA, a. 'oposat, que està en contra' «Certa cosa és e manifesta que cal. que servii hom fassa que segons lo servii que hom que àgia gaardon e si per. aventura se'n seguia lo contrari que és contra dret e contra raó que. n deu aver pena aquel que. l servii aia reebut» (47r, 26a) «en continent que. deu fer sens contrast, que no. y deu metre ne fer e si. l contrari faya en la absolucion los ciutadans poden. lo absolvre e de/liurar» (5v, 15b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C O N T R A R I E T A T, f. 'oposició' «e en/cara vendre e alienar tot so *que aquí* farà axí con la sua *pròpria* cosa sens enbargament e contrarietat d'alcuna *persona*» (2v, 18-19b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

C O N T R A S T, m. 'oposició, resistència' «e fer totes lurs volentatz de tot o de partida sens tot servii e contrast axí *com* de lur cosa *pròpria*» (4v, 9b) «en *continent que* deu fer sens contrast, que no.y deu metre ne fer» (5v, 13b) «*que.ls poden* peynorar *per* lur *pròpria* auctoritat sens tot *contrast e en/barch*» (7r, 25a) «ab *que* aquels de *quí* són en cridar, liurar ne vendre ne en neguna exsecució que d'aquèn se dègia fer no en/bargen ne meten contrast» (22r, 4a).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Aquest darrer dóna com a primera documentació del mot un fragment de Cerverí de Girona i tant el DCVB com el DECat reproduïeixen fragments de Ramon Llull i de Jaume I.

C O N T R A S T A N T, NO, loc. prep. 'malgrat, no obstant' «mas si no.vol respondre al plet, deu ésser de/tengut en *persona* tro aia lo plet comensat no *contrastan* fermansa que don ne aia donada» (40r, 1a).

1. Primera documentació catalana d'aquesta locució, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. El DCVB recull el primer testimoni de *contrastant* com a mot autònom també dins els *Costums de Tortosa*.

C O N T R A S T A R, v. 1 'oposar-se' «et si aquest sagrament a.pendre nul hom seynor ne altre *contrastar* volria los ditz *ciudadans* que són en la Cort no *poden* ne deuen cesar *que.l sagrament* no prenen» (29v, 6b) /2 'impedir' «*poden* tot l'an intrar en l'esgleya e reebre lo babtisme que no.*n* deuen ésser gítatz ne rebugiatz de donar lo babtisme ne *contrastar*» (45r, 15-16b).

1. Contemporàniament dins la traducció dels Usatges, dins l'obra de Ramon Llull i dins la Crònica de Jaume I.

C O N T U M A Ç₁ a. 'que no compareix davant l'autoritat judicial per la qual ha estat citat' «Item si alcun serà manat per clams d'alcun que sia a.la Cort per lo veger o per lo sayg (...) si contumàs serà que venir no.y vula mentre la Cort se tenga, deu pagar .LX. sous a.la Cort» (32r, 28a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat, que recullen també dels *Costums de Tortosa* la primera documentació catalana de *contumàcia*, fora del fragment analitzat en aquesta obra.

C O N V E N I R v. 1 'caldre' «si per.ventura alcun s'obligarà per altre deutor o fermaça e per raon d'aquesta obligació o fermaça li'n covendrà a.ffer missions o despeses en colpa del deutor que no vula a/corre al deute a.pagar» (31v, 11a) «Per ço com en juy covén que aia pública persona, so és a.saber escrivan, per lo qual l'escriptures (sic) que si deuen fer estien en memòria de hòmens» (25r, 27-28a) / 2 'citar judicialment' «Mas si per.ventura aquell que per altre se serà obligat deutor o fermansa no serà en la terra ne en loc on lo pusca convenir e clamar d'él, e lo creador volrà cobrar son deute» (31v, 27a).

C O N V I N E N Ç A₁ f. 'pacte, conveni' «Dret vol e quer que.n libertatz a.donar aia maior favor quen. negunes altres coses e per so com convinences ce fan moltes de vegades entre seynor e son servu és costum de Tortosa que tot hom pot enfranchir son servu e gitar de son poder sens tota servitut» (48r, 13-14b) «Convinenses que sien fetes contra bones custumes e contra dret e.nula guisa no volen (sic; ed. Oliver "valen")» (49r, 23b) «Emperò si.l dit servu o.tatiu (sic; cal llegir-hi "catiu") mor abans que les covinences aia ateses a son seynor» (49r, 11b) «en cartes públiques de deutes sia promès de.la una part a.l'altra per convinença especial de.refer don, gréugies e mesions que.l creador sofrà» (31r, 12-13b). També: 49r, 15b, 19-20b i 28b; 48r, 6-7b.

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O N V O C A R₁ v. 'cridar algú a una reunió' «Sobre les quals coses la universitat a/iustat e convocat consel general en la claustra de la seu de Tortosa» (1v, 22-23b) «apelat e convocat consel públicament en la claustra axí com és custuma» (35v, 19a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

C Ò P I A, f. 'reproducció d'un text escrit' «Mas si alcun treslat del libre serà tret a demanda de les pars els en serà feta còpia per iuy dels ciutadans» (26v, 18-19b) «de còpia o treslat de cascun testimoni, per grant o per poch que sie, un diner» (26v, 22b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

copra, V. compra

C O R m. 1 'desig' «Habitador és dit tot hom qui ab cor e ab volentat ab son alberch se'n ven estar en Tortosa o en sos tèrmen» (30r, 22a) /2 'seu del sentiment interior' «per lo qual l'escriptures (sic) que s.i deuen fer estien en memòria de hòmens con lo cor dels hòmens sien elenegables e en un estament estar no poden» (25r, 5b).

C O R D A f. 'cordill gruixut i flexible format per un conjunt retort de dos o més cordons cadascun dels quals és compost de tres o més fils, també retorts' «deu aver e pendre l'escrivà per l'escriure e per lo pergamín e per corda e per cera e per lo segelar .XII. diners e no plus» (28r, 21b).

C O R P O R A L a. 'propri del cos' «En nul loc dins los tèrmen de Tortosa justícia corporal no s deu fer si/nó en la ciutat de Tortosa e per sentència de ciutadans» (6v, 21-22a).

1. Primera documentació catalana dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

C O R R E D O R, -A, m. i f. 'persona encarregada d'anunciar afers administratius i comercials, de posar en relació les parts contractants i d'intervenir en subhastes i crides relacionades amb compres i vendes' «La qual peynora de continent lo creedor per manament del veger deu liurar a un dels corredors de la ciutat e deu-la fer cridar per tres dies' (20r, 9a) «e la subastació públicament feta per lo corredor» (27v, 5a) «Nula confraria ne nul sacramentz ne nules conspiracions en la ciutat de Tortosa ne en sos tèrmen no són ne s fan ne deuen ésser ne fer en carnicers, percadors (...), pelicers, çapatés ne altres menestrals ne corredors» (50v, 5a).

1. Contemporàniament en la coneguda tarifa dels corredors de Barcelona de 1271.

C Ó R R E R₁ v. 'exposar alguna cosa a coneixement públic per cercar-ne comprador' «deu tenir aquella penyora assí assignada per .X. dies e deu-la fer córrer per tres dies que no pot demanar altra penyora seent ne movent a.sson deutor tro açò sia feït e passat» (17v, 3b) «lo veger, cridada e correguda aquela peynora que li serà assignada e venuda a.demanda del creedor, se deu fer venir lo deutor a la Cort» (19v, 15-16a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

C O R R E T J A R₁ v. 'assotar' «o serà assotat o corregat per la ciutat» (57r, 20a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C O R R I G E M E N T₁ m. 'esmena, correcció' «Car après plet començat nul anadiment ne minvament ne corrigement e.l dit libel no.s deu ne.y pot ésser fet» (42v, 2b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

C O R R Í G E R₁ v. 'esmenar' «e si (...) alcuna cosa e.l dit libel anadirà o crexerà, o traurà o.minvarà, o emenarà o corrigerà per quantes vegades él assò farà o una d'aquestes coses sobre.l dit libel o clams deu aver novel juy» (42v, 17a).

1. Primera documentació catalana del mot no recollida pel DCVB.

C O R S m. 'cos; persona' «ço és a.saber ab.màrfega e ab cócera, capçal e dos lençols e un cobertor o flacada e ses armes de son cors de deffensió» (16v, 28a-1b) «e a profit de.les ànimes e dels cors de.totz xrestians» (1r, 22a) «Si doncs no provava aquel qui.n serà demanat per.la seynoria que. son cors defenent o agés fet» (35v, 12b).

C O R T f. 'tribunal responsable de l'administració de justícia, seu d'aquest tribunal' «Rúbrica de.la.usança de.la Cort de.Tortosa» (9r, 14b) «que.l corredor les aurà cridades sos tres dies e aurà trobat lo comprador e aurà dit e nomnat lo preu en la Cort a dia e ora de Cort e que Cort se tenga» (20r, 2 i 3b) «totes aqueles coses que li trop tro a compliment de la

demanda que li és feta, e aquest iuy pot-se donar dins Cort e fora Cort, a dia de Cort o no de Cort» (33r, 27-28b; 33v, 1a).

cos, V cors

C O S I M E N T m. 'discreció o arbitri (d'algú)' «Si alcun hom o femma se metrà ab altre per servir o per estar ab.él o d'anar ab.él en viàgie, e del loger o de la soldada o d'altres coses se metrà en cosiment que él que li don, fet lo servii per aquel, e reebut per altre, deu ésser pagat a conexas de dos o de tres bons barons, esgardada la persona e lo servii que aurà fet sens tota trigansa e alongament» (52r, 21a).

C O S T A R I v. 'requerir, per a ésser obtingut o adquirit, de pagar tal o tal suma' «pagant aquela quantitat per què serà venuda con él la donà penyora e so que costà de.fermar e d.escriure» (18v, 16a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

C O S T U M i C O S T U M A, f. 1 'consuetud' «Convinenses que sien fetes contra bones custumes e contra dret e.nula guisa no volen (sic; ed. Ol. "valen")» (49r, 24b) «Sobre les quals coses la universitat a/iustat e convocat consel general en la claustra de la seu de.Tortosa axí com és custuma» (1v, 25b) /2 'norma jurídica que té com a origen la consuetud', en pl. 'recopilació de normes jurídiques que tenen com a origen la consuetud' «veén la utilitat e el profit de totz e de sengles que si.les custumes eren escrites que la dita universitat seria per totz temps en bon estament» (1v, 27-28b) «és costum de Tortosa que tot hom pot enfranchir son servu e gitar de son poder sens tota servitut» (48r, 16b) /3 'privilegi o protecció establert per un costum acc. 2' «An encara costum e franquea de cassar, de pescar en mar e estayns» (4v, 20b) «Mas si l'estrayn se clamarà del ciutadan, l'estrayn deu menar son plet e ça demanda axí com si él era ciutadan de Tortosa car per demanda de.l'estrayn lo ciutadan no deu perdre ne pert sa franchea ne ça custuma» (34r, 4a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C O S T U M A R I v. 'ésser habitual, acostumar' «ab que totz ensem s'a/corden en alò a.ffer, so é.saber los batles sobreditz e els ciutadans axí com costumats és» (35r, 11a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament a la traducció del segle XIII de les Constitucions de Catalunya i dins l'obra de Ramon Llull.

covenir, V. convenir
covinença, V. convinença

C O V I N E N T a. 'corresponent, adequat, convenient' «poden vendre e alienar francament ab.lur covinent frontera» (4v, 4b) «e poden fer (...) estelons o pilars e pedriços e graes covinens e obrir portals» (3r, 4a) «mas poden aver bovalages covinetz e aquels que.ls ciutadans s'a/corden ne.ls parega bons ne covinentz» (8v, 22b) «sí lo demanador l'a/via posat e liurat a.l'escrivà en ora covinent» (26r, 20b).

C R E A C I Ó, f. 'acte d'instituir jurídicament (en especial un censal)' «Item escrit que de les cartes iudicials que.s fan en la Cort, axí de vendes, de sentències, tutories e creations com d'altres cartes, e d'aqueles cartes o treslatz que an obs auctoritat de la Cort» (14r, 27a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

C R E E D O R, - **O R A**, m. i f. 'creditor' «feyt saber al deutor si vol pagar o no, e pagar al creador de ço que n'ixirà tro sia pagat» (13v, 12-13b) «És entès d'aquels qui abandonen lurs béns a.lurs creadors o dien que no an de què pagar que si.l creador diu que no.ls sab ren e que sia ver axí com él o diu» (24r, 6 i 7b) «Si alcun ven a altre camp o viyna o cases o altres coses e sos creadors se clamen d'aquels compradors» (49v, 26-27a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

C R É I X E R v 'afegir, augmentar' «e si per aventura alguna cosa e.l dit libel anadirà o creixerà, o traurà o minvarà, o emenarà o corrigerà» (42v, 15a).

C R E I X I M E N T, m. 'acció de créixer' «e aquela forma deuen dir e seguir sens tot minvament e creximent, que no.y deu ésser fet ne dit» (20r, 21a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CRESTIÀ, - **ANA** m. i f., i a. 'persona que professa la fe de Jesucrist' «Si doncs lo dit bategiat no.u faya de tal guisa depux e que fos cert que la condició li agés a pigiorar, e sí que.s fassa crestià ab volentat de son seynor o sens ça volentat» (45r, 15a). «Jueu o sarrayn no aia servu crestian ne crestiana» (44r, 25a) «iustícia no paga hom de ferides ne d'en/iúries que sien fetes per xrestian a iueu ne a.sarrayn» (37r, 24b).

CRIDA f. 'acció de cridar o anunciar en veu alta una cosa d'interès general' «car, si aquestz poders no s'a/corden ensems e en una volentat, nul establiment no.s pot fer ne ban ne pena posar en neguna cosa ne neguda (sic) crida fer» (37r, 10b)

CRIDAR v. 'anunciar públicament' «La qual peynora de continent lo creador per.manament del veget deu liurar a un dels corredors de la ciutat e deu-la fer cridar per tres dies» (20r, 9a) «lo veget, cridada e correguda aquela peynora que li serà assignada, e venuda a.demanda del creador, deu fer venir lo deutor a.la Cort» (19v, 15a).

CRIM i **CRIMEN**, m. 'infracció punible de caràcter greu, violació greu de la llei moral' «lo veguer pot pendre l'en/colpat del crim on que.l trop» (10v, 23b) «aquels crimonosos (sic) qui per coltel tret o per comanda o per altres crims o en/iúries deuen ésser punitz en diners» (11r, 24a) «però si los clams són d'en/iúries o de crims ia sia so que les penes sien peccuniars» (39v, 17b), «Tot ladre o robador, herègie, sodomita, robador d'ortz o de viynes o de camps o de.bestiars o d'altres coses feén aquel crim pot hom pendre francament» (43r, 8b) «ans que a.éls pervenga se pagan d'aquels béns la muler e totz los creadors d'aquel qui aquel crimen aurà fet» (40r, 24a).

1. El DECat forneix un testimoni d'aquest mot a Guillem de Cervera. Ni el DCVB ni el DECat no forneixen cap testimoni d'aquest mot dins els *Costums*.

CRIMINAL, a. 'propi o relatiu al crim' «an totz los juyis e tota iuridiccion que pertaynen a iuyar en Tortosa y.en sus térmens, axí el civils com el criminals» (5r, 23b) «an los ciutadans de Tortosa execucion e.ls feytz criminals vils en defalimnt que.l veget no.u vula fer, e.ls cri-

minals e.ls civils si.l veguer no.u vol fer, fa-o lo bayle de Moncada» (5v, 15a i 17-18a) «lo prenedor o els prenedors de nula pena civil ni criminal no.n són tengutz ne.n caen» (43r, 19-20b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CRIMINÓS, -OSA, 1 .a. 'propi o relatiu al crim' «deu éi menar els fetz crimosos de què a éi seran feytz clams» (12v, 26-27b) / 2 m. i f. 'persona que ha comès un crim' «mas deu dir als veyns o als altres ciutadans que aquí seran que intren aquí e que.n traguén lo criminós que aquí trobaran» (13r, 15a) «la mulier e els creedors an acció contra la seynoria axí com la avian contra los ditz crimosos e lur béns» (40r, 4b) «la segona presó és sobre la tàvega, en què deuen ésser e estar aquels crimosos (sic) qui per coltel tret o per comanda o per altres crims o en/iúries deuen ésser punitz en diners» (11r, 22a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CUGUÇ m. 'marit enganyat, cornut' «Si alcun crida o cridarà a.altre cugús o bare o renegat si de continent aquel a.qui o contra qui aquestes paraules seran dites ferrà, nafrarà o ociurà o coltel contra aquel traurà» (36v, 17a).

CURACIÓ, f. 'curadoria, càrrec de curador' «Atressí deu fer les cartes de les tutories e de.les curacions, de.les quals deu pendre per cascuna carta .VI. diners e no plus» (27r, 5b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

CURADOR, -ORA, m. i f. 'persona que té al seu càrrec l'administració i defensa dels béns i drets d'un menor d'edat o d'un incapacitat' «e sien en pública forma ab.lo nom del veguer e dels ciutadans que les auran iugiades e el nom del tutor o del curador e dels pubils o adultz e les obligacions dels béns dels tutors e dels curadors e de.les fermances s.y seran donades *pro.re pupilli salvam fore*» (27r, 11 i 14b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

D

D A M N A T G E, m. 'dany, perjudici' «e poden fer poxens e.ls flums e e.ls torrentz a defension de lurs honors *però* ab aquest temprament que.ls leyns ne.les barques que van a amunt ne avayl nul *dampnage* no.n pusquen pendre ne aver» (9r, 1-2b).

1. Primera documentació catalana del mot. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

D A N i D O N, 'dany, perjudici' 1. *dan* «en/*però* sens dan e naframent de.les honors que aquèn són e sens enbargament e *dan* dels passantz que aquèn passaran» (9r, 20 i 22a) «de la qual pena deu aver lo ters la Cort e l'altre ters lo comú de.la ciutat e l'altre ters deu aver aquel qui dan aurà *pres* oltra el dan que *soffert* aurà» (37r, 17a) /2. *don* «Minvar de franchea ne d'altres coses no la *poden*, la dita universitat, ne els béns del comú alienar en don ne en minva del comú» (8r, 22b) «jasia so que en cartes públiques de deutes sia promès de.la una part a.l'altra *per* covinença especial de.*refer don*, gréugies e mesions que.l creedor sofra» (31r, 13b) «a clams del menassat pus *que* li *serà* forfet deu pagar lo menassador oltra lo don *quel*. menassat aurà *sofert*» (37r, 11a).

1. Cf. DECat s.v. DANY.

D E C L A R A R, v. 'exposar, manifestar' «la venda és ferma e estable axí *com* si lo deutor la avia feta de grat e de.volentat e no.s pot revocar, exceptada la custuma de.l'ayn e.l dia segons que de/sús és de/clarat»

(20v, 27b) «E per ço com avem parlat de la peynora dels .X. dies és mester que de/clarem quals peynores deu hom pendre d'aquels qui no volen assignar *especial* peynora» (22r, 27a) «e segons que l'establiment e el ban serà fet ne establít deu-lo-y declarar e dir que en axí o crit» (35v, 2a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

D E F A L L I M E N T, m. 'falta, absència' «an los ciutadans de Tortosa exsecucion e ls feytz criminals vils en de/faliment que l veger no u vula fer» (5v, 16a) «En totes maneres *que* hom assegura o ferma dret en la ciutat de Tortosa ne en sos térmens *primerament* ferma dret *per* fermances e en defaliment de *fermances* o de *fermansa*, *que* no .n' aia, ferma sobre béns si ls ha» (38r, 15b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

D E F A L L I R, v. 'cessar, no reeixir' «e diu *que* u posa e u met en en sa fe deu fer lo sagrament que no l'a tret mas si la seynoria diu *que* u provarà e defalex en *provació* lo demanat depux no .n' deu fer sagrament» (36r, 3a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

D E F E N D R E, v. 'defensar' «retenir, conservar e defendre» (1v, 2-3a) «los frares de la cavalleria del Temple demanant de la una part e els ciutadans de la ciutat de Tortosa defenent de l'altra» (1v, 18a) «és guiat e defès *per* los seynós e *per* los ciutadans si doncs deutor e malfeytor principal o fermança no era» (6v, 11b) «Lo terz cas és que si algun denant lo veguer *sens* carta establirà *procurador* contra altre a demanar o a *deffendre*» (16r, 3-4b) «si *alcun* volrà defendre o defèn altre en iuy *sens manament*» (41v, 9 i 10b) «lo servu se'n pot defendre e menar son plet *sens tota pena*» (47v, 9-10b).

1. Documentació no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

DEFENEDOR, -ORA, m. i f. 'defensor' «con plet és comensat sobre real acció, l'actor ne el defenedor lo dret *que* an en la dita cosa o cuiden aver no.l poden vendre ne alienar tro *sentència* y sia donada» (42v, 27b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

DEFENIR, v. 1 'delimitar, decidir' «Per.les quals costumes dementre que basten deuen ésser defenitz primerament e determinatz e acabatz totz los pleytz» (2r, 19b) «los quals pleytz se deuen de/terminar e de/fenir e iugiar segons que en la carta de Flix és contegut» (5v, 3a) /2 'alliberar' «que lo demanat don alcuna *quantitat* de.moneda al.demanador per so *que* *aquela* demanda sia absoluta e defenida d'*aquela* suma o *quantitat* de.moneda» (30v, 19a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

DEFENSIÓ, f. 'defensa' «e poden fer poxens e.ls flums e e.ls torrentz a defension de lurs honors» (9r, 25-26a) «e un cobertor o flacada e ses armes de son cors de deffensió» (16v, 1b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull

definir, V. defenir

DELEGAT, m. i f. 'persona en qui es delega una facultat o poder' «Lo veguer o son delegat iura que en.la sua aministració de.la vegueria tenrà e guardarà raon e iustícia a totz hòmes *xrestians*, iueus e a sarrayns» (9r, 15b).

DELLIURAR v. 1 'alliberar' «los ciutadans poden-lo absolve e de/liurar e *aquel* *que* serà demanat no és tengut que per.aqueles males feytes torn en la Çuda» (5v, 17b) /2 'fer a mans, donar' «ren d'*aquel* preu no.ls deu ésser donat ne de/liurat tro totz los altres béns del dit demanat sien venutz» (23v, 23-24a).

DELLIURE, A a. 'lliure; llibert' «les quals costumes e *franquees*

los ditz ciudatans e habitadors de.la dita presó ensà franchament e deliura an tengudes e en.pau posseïdes» (1v, 7a) «an les carreres de la ciutat e de tot lo termen a.lur propnis usus franchament e deliure e ingènu» (2v, 27b) «an los ditz ciudatans e habitadós totz los passages de.l'ayga d'Ebre francs, quitis e deliures» (4r, 14a) «Exceptatz los catius sarrayns e les catives dels iueus, que tantost com són fetz crestians són franchs e deliures de tota servitut» (45r, 2b).

D E M A N A D O R, - O R A, m. i f. 'demandant en un judici' «no.n pendrà per si ne per altre ans de.la fin del pleyt o de/pux o ans que sia satisfet o pagat al demanador ne no elegerà júgies per volentat e que tenrà secret dels pleytz» (9v, 12-13a) «con lo demanador ne fa clams que.l demanat li deu assignar peynora soficient de comanda mentre la Cort se ten» (23r, 1-2a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

D E M A N A N T, m. i f. 'demandant en un judici' «per so com l'actor no provant lo demanant ab .i. sagrament que fassa segons que iugiat li serà per los iúgies deu ésser ab/solt aquel sagrament fet, lo qual sagrament deu fer si lo demanador se vol» (46r, 10b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Aquest fragment no es troba en l'ed. Oliver. Potser es tracta d'un *lapsus calami* per «demanat», lectura que sembla que el context ens imposa.

D E M A N A R, v. 'expressar a algú allò que desitgem saber o allò que esperem d'ell per dret; demandar algú' «los frares de.la cavaleria del Temple demanant de la una part e els ciudatans de.la ciutat de Tortosa defenent de l'altra» (1v, 15a) «demanavan lo dit Maestre e els frares que les costumes de Tortosa fossen meses en.escrit» (1v, 19a) «e aquel que serà demanat no és tengut que per.aqueles males feytes torn en la Çuda ne faça ren per lo veguer» (5v, 18b) «Seynoria de Tortosa ne nul hom no poden destrèyner ne forsar los ditz catius o servus que fassen ren per éls ne digen, ne an en.éls nula servitut ne seynoria no ha, ne contra éls no poden ren demanar» (49r, 23a).

1. Documentació recollida pel DCVB. En qualsevol cas, una de les més antigues en català d'aquest mot.

DEMANAT, - ADA m. i f. 'persona que es fa comparèixer davant el jutge com a vulnerador d'un dret' «e si.u proven deuen aver los .lx. ssollidos₂ o el demanat deu perdre lo puyn» (6r, 14b) «con lo demanador ne fa clams que.l demanat li deu assignar peynora soficient de comanda mentre la Cort se ten» (23r, 2-3a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.
2. És a dir: *sous*.

DEMANDA f. 1. 'petició en general' «Mas si alcun treslat del libre serà tret a.demanda de.les pars els en serà feta còpia» (26v, 17b) /2 'acte de demandar judicialment algú' «Lo dit escrivà deu escriute e.l libre de la Cort los clams e totes les demandes que la un contra l'atre (sic) volrà posar ne demanar» (25v, 17-18b) «exceptatz aqueles demandes que.s deuen fermar en la Çuda denant la porta forana de l'esgleya de sen Johan» (5r, 24b).

DEMANDADOR, - ORA₁ m. i f. 'demandant' «deu pagar lo demat. (sic; *lapsus calami* per «demanat») de la tala al demandador sens contrast» (8v, 4-5b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Dins l'ed. Oliver apareix en aquest fragment la forma «demanador».

DEMANDAR₁ v. 'demanar' «Alò metex és en/tès de hom logader que loga sa persona o sa bèstia o ses coses e demanda son loger» (23r, 4b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

DEMOSTRACIÓ₁ f. 'raonament o testimoni amb què es demostra o fa evident una veritat' «Falça demostració a nul hom no nou, so és que si un hom *contra* altre mou plet e d'acunes (sic) coses él responderà que.s cuydarà que sien d'aqueles que li demanen e no.u són, e serà cert, o.u provarà per.testimonis sufficient/ment que no.u són» (45v, 7b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

DEMOSTRAR₁ v. 'fer evident, mostrar' «e deu dir lo clam e el

nom d'aquel qui.s n'és.clamat e recomtar tot axí a.él serà demostrat e clamat, e, el feyt recomtat, deu-los demanar que n'a a fer» (11r, 1a) «No és novela cosa, ans és iusta e dreturera, que si el demanat a *provar* son enteniment vol *que.n* iuy sien mostrades cartes públiques o actes o es (sic) escriptures comunes o privades de son actor *que.u* pot fer e li deuen ésser demostrades e.n deu ésser destret l'actor *que.les* mostre» (46v, 3-4a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

D E N U N C I A C I Ó, f. 'denúncia, acte i efecte de denunciar' «Si algun ven a altre camp o viyna o cases o altres coses e sos creadors se clamen d'aquels *compradors*, als ditz creadors responen axí *com* ferà lo venedor qui deutor era e fet lo clam per lo dit creador e serà plet comensat ab lo dit comprador sens *denunciació que no.n* serà al venedor ne nul clam per lo dit creador no serà fet del venedor» (49v, 6b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

D E N U N C I A R, v. 'manifestar, fer conèixer a l'autoritat, generalment amb fins coercitius' «ne. la part *adversa* d'él no.s pot clamar ne deu ne pot pendre vengiança ne *en.re* enbargar dins *aquels* tres dies, en axí enperò que *aquel qui* aquel assegurament farà ne darà deu dir e denun (sic; ed. Ol.: «denunciar») ans que aquel malfeytor sia en la ciutat al veget e als batles de la seynoria e a la part *adversa com* él l'a.segurat» (43v, 22b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament dins l'obra de Ramon Llull.

D E S C E N D E N T, a. 'que descendeix, que prové per generació' «no deuen apelar en juy lo dit padró ne padrona ne lurs fils melu (sic) neguins (sic; ed. Oliver «neguns») de la línia *ascendent* o *desendent*» (47r, 11b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament, dins l'obra de Ramon Llull.

D E S F E R v. 'revocar, anul·lar un acte jurídic' «transacció no.s pot fer, e, si feta és, no.val, e pot-se revocar e *desfer*» (55r, 24a).

D E S H O N O R, f. 'privació d'honor' «En no.fer *que no.l* deu apelar

en iuy ne contra él posar acció ne excepció famosa ne fer nula desonor» (47v, 13-14a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

D E S P E N D R E v. 'consumir, gastar' «La costum de Tortosa és aquesta que tot hom estrayn que a/port forment, farina, ordi ne altre blat (...) ne altres coses de mengeries vives o mortes o altres per/què en Tortosa se despeneu ne.s dégien despendre» (6v, 7 i 8b).

D E S P E S A, f. 'quantitat que es paga o es despèn' «per.so com.despeses en nult (sic) plet o de nul plet no.s pagen en la Cort de Tortosa» (30r, 16b) «en nul cas despeses ne greuges ne mesions ne don que les partz aien fetes ne sofertes per los pletz no iúgia la Cort de Tortosa» (31r, 2b). També *despensa* a 62r, 26a.

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

D E S T R È N Y E R, v. 'obligar, constrènyer' «lo saig tinent lo bastó de la Cort pot fer dret axí com lo veguer pot de les altres demandes e destreyn tota via» (14v, 24b) «lo veger e els ciutadans deuen destrèyner aquel qui la peynora tenga que la reta» (18v, 21a) «no iúgia ne mana pagar ne pot destrèyner ne acció ne demanda no se'n pot moure entr.éls» (31r, 28b) «e se'n clamarà en la Cort e lo veger lo destreynerà que pach son creador» (31v, 10b) «sens tot servii, que no.li'n deu ésser donat ne promès, e, si li serà promès e.n farà demanda, lo prometedor no.li.n'és tengut de pagar ren ne deu ésser destret per él» (19v, 6a) «ia sia so que nul altre cas usures ne logre en la nostra Cort no.s iúgien ne sien destretes de pagar, car la Cort de Tortosa nules usures ne nul logre no iúgia ne destreyn a.pagar, si/nó en aquest cas» (31v, 27b, i 32r, 2a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull i dins la *Crònica* de Jaume I.

D E T E N I R, v. 'retenir' «e tota ora que.ls presos doneu fermaça sufficient jasia so que no sia de Cort deuen devalar de.la Çuda e no.y deuen

ésser de/tengutz per veguer ne per altre» (12r, 26b) «fetz los sacramens no deuen ésser detengutz en lurs persones mas quant a preson de lurs persones deuen ésser absoltz» (34r, 4b) «Negun no deu ésser pres per quint que dégia dar a.la seynoria ne detengutz en nul loch» (36r, 17a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

DETERMINAR i DETERMENAR, v. 'decidir, resoldre' «Per.les quals costumes dementre que basten deuen ésser defenitz primerament e de/terminatz e acabatz totz los pleytz de la ciutat de Tortosa» (2r, 20b) «los quals pleytz se deuen de/terminar e de/fenir e iugiar segons que en la carta de Flix és contegut (sic)» (5v, 2-3a) «la muler e els creedors an acció contra la seynoria axí com la avian contra los ditz crimosos e lur béns, la qual acció se deu determenar en la Cort de.la ciutat de Tortosa axí com s.i de/termenen les qüestions que són entre.ls ciutadans» (40r, 5 i 7b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

DEURE v. 1 'haver de' «Per.les quals costumes dementre que basten deuen ésser defenitz primerament e de/terminatz e acabatz totz los pleytz» (2r, 19b) / 2 'haver de pagar' «que si alcun deurà deute a alcuna persona e aquel a.qui serà degut lo deute se'n clamarà a.la Cort» (11r, 1-2b i 3b).

DEUTE m. 'quantitat o cosa que es deu' «a.nul hom no.n són tengutz per deute e poden donar e servir a tot hom que.ls plàcia» (6v, 25b) «e vendran los primers creedors e diran e protestaran que no volen que aquels béns sien venutz al.legan e dién que totz aquels béns no basten als lurs deutes» (24r, 17a). Veg. també DEURE 2.

DEUTOR, -ORA m. i f. 'que deu, que està obligat per un deute' «és guiat e defès per.los seynós e per.los ciutadans si doncs deutor e malfeytor principal o fermaça no era» (6v, 12-13b) «feta estimació tantes de coses de son deutor en paga de son deute que basten al deute» (18v, 14b) «lo dit deutor o deutors aquels per qui aquels se seran obligatz deutors o.fernanses deuen pagar aquel logre o aqueles usures per què aquels se seran obligatz deutors o fernanses» (31v, 18b i 20b) «Si alcun ven a altre camp o viyna o cases o altres coses e sos creedors se clamen d'aquels compradors, als ditz creedors responen axí com ferà lo venedor qui deutor era» (49v, 2b).

D I A m. 1 'divisió de temps, de la durada d'un dia solar, que comença al punt de mitja nit i consta de vint-i-quatre hores' «e aquest sacrament se fa e.s deu fer en/mig la Cort e a.dia de Cort e *que* Cort se *tenga*» (9v, 26a) «és custuma que.l deutor dins un ayn e un dia pot cobrar totes aquestes coses que seran donades en.paga e en.estimació d'aquela *quantitat*» (18v, 23b) «E és manifesta cosa que si algun deutor s'obligarà al veguer s'otz pena de la iustícia, la qual iustícia és lo *quin* segons *que* de/sús és dit e *escrit* per algun deute a.pagar a.son creedor a dia cert o a.temps cert» (32v, 5a; cf. s.v. CERT) / 2 'espai de temps en què el sol il.lumina la terra' «Tot ladre o robador (...) feén *aquel* crim pot hom pendre francament e quítia, ab armes e sens armes, *per*.sa pròpria autoritat, de.nit o de dia» (43r, 12b).

D I L A C I Ó, f. 'retard, ajornament' «ne dilacions no demanen si *aqueles que* leyament fan al.plet» (56v, 18a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

D I L I G È N C I A, f. 'execució d'un acord o decisió judicial' «si lo demanador l'a/via posat e liurat a.l'escrivà en ora covinent o no.n fermava dret o no se'n posava ab.lo.demanador o no se'n pugiava en la Çuda, pagaria .lx. sous e seria caüt e.l iuy donat e de la dita diligència deu ésser creegut lo demanat ab lo testimoni del (sic) l'escrivà de la Cort *per* plana paraula e sens sacrament» (26r, 26b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB. Contemporàniament es troba dins l'obra de Ramon Llull.

D I N E R m. 1 'moneda en general' «lo padron pot demanar e deu aver compliment de legítima de totz los béns del dit servu o catiu e no en diners» (48r, 19b) «la tàvega en què deuen ésser e estar aquels crimonosos qui *per* coltel tret o *per* comanda o *per* altres crims o en/iúries deuen ésser punitz en diners» (11r, 25a) / 2 'moneda catalana de diferents valors, inferior al sou' «que.l creedor pac lo veger e.ls iutges *per* lur fermament a cascun .XII. dinés e el conprador pac la carta a.l'escrivà, ço és a.ssaber .XII. dinés» (18r, 25 i 27b) «Los hòmens estrayns paguen el.passage: hom de peu una mealla, e cavalcan ab.son troter e ab.sa bèstia .I. diner tan solament (4r, 28a).

D I R v. 'expressar oralment amb paraules una asseveració, declarar; manar' «e tot so que.ls ciutadans *per* iuy li diran que.n faça axí de.preson e d'estar en cal preson *com* d'absolució en continent *que*.deu fer sens contrast, que

no.y deu metre ne fer» (5v, 10b) «e lo veget aurà dit al deutor si y.vol acorre a/corre (sic), e lo deutor dirà e responderà al veget que hoc acorre» (20v, 2b).

D I T, - A a. 1 'esmentat' «que si.les costumes eren escrites que la dita universitat seria per totz temps en bon estament» (1v, 28b) «e lo demanat los assignarà peynora e lo dit creador menarà la dita peynora a exsecució de vendre» (23v, 12 i 13a) «per.sentència dels ciutadans qui aquí seran eletz per iúgies la dita cosa sia liurada a.aquel o aquels qui mellor dret auran en la dita cosa» (34v, 22 i 24-25b) / 2 'expressat amb paraules' «ab.totes lur respostes, fermançes, lo dit dels testimonis e totes altres escriptures que a.plet pertaynen» (26v, 28a) / 3 formacions amb adverbis: *dessús dit* (1v, 4b; 37r, 1b; etc.), *davant dit* (2r, 18a; 9v, 2a; etc.)

D I T A, f. 'expressió d'una decisió, d'un parer' «e poden los ciutadans vedar als corredors si en altra guisa o.volien cridar per dita ne per.manament de seynor ne d'altre» (35v, 9a).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida pel DCVB.

D O M I C I L I, m. 'lloc on resideix oficialment algú' «Item nul emparament no.s fa en la ciutat de Tortosa ne en sos térmens a nul ciutadan ne habitador de Tortosa ne de sos térmens, si doncs de la ciutat o de sos térmens no s'exia per.mudar son domicili o son estàgie en.altra terra» (33r, 6b).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

don 'dany', V. dan

D O N m. 'acte i efecte de donar, benefici' «e en aquel sagrament que farà deu iurar que sens tot oy gran amor, temor, parentesch, veynàgie ne per aver don, servii o promession d'alcun o d'alcuns» (9v, 6a) «alcuna cosa a él ne a altre per él ne pusca venir ne don, favor, ajuda ne patrocini a.neguna de.les partz» (25v, 18a) «los deutes que.ls són degutz e les obligacions, e enaprés que pot anar contra los posseydors qui d'aquels auran ren aüt per.don o per.compra o per.altra raon» (39r, 22b).

D O N A f. 1 'persona adulta de sexe femení' «Les dones que no van a forn ne a.molín de farina ne a.mercat an aquest onrrament que.l veget ne el sayg no li manen que vengen a Cort» (37v, 8b) / 2 'senyora' «on per

so *com* a la vegada s'es/devén *que*.l seynor o la dona dóna franchea sens *servii* o reeson a son catiu o a son *servu*» (47r, 3b).

D O N A C I Ó f. 'acte i efecte de donar, transmissió gratuïta d'allò que es posseeix a una persona que ho accepta' «ab.les carreres que a.aquels lauramentz novels auran feytes e ab.totes lurs intrades e exides e affrontacions axí *com* si per contrait de venda o de donacion o d'altra cosa l'avien aüdes» (4v, 15b) «Tot hom estray *qui* vol ésser veyn de Tortosa se pot fer.veyn de qual *que* part o de qual que loc se sia sens *servii* e donació, que no.n'és tengut de fer ne de donar a nul hom seynor ne altre» (29r, 14a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB.

D O N A R v. 'cedir la propietat d'una cosa' «Qui dóna totes coses abundadament (...) e és començament e fin de tot bén» (2r, 25a) «però lo deutor pot donar una peynora a un creador o a dos o a tres o a més ab que la peynora vala tant *com* fa la demanda que totz aquels li faran» (22r, 13a) «Emperò és custuma que si *per*.aventura *com* aquestes peynores són donades o assignades per lo veger o *per* lo deutor» (20r, 25a) / F. *donar sentència* «Aquela metexa iústicia deu aver la Cort d'aquestes coses damun dites si.n serà dret fermat, ja sia so que *sentència* no.y sia donada» (31r, 6-7a) / F. *donar justícia* «el plet no s'és menat en guisa *que* plet y.sia comensat axí *com* dit és, no se'n dóna iústicia ne el veger no.la pot demanar» (31r, 25a).

D R E T m. 1 'conjunt de lleis i preceptes que obliguen els membres d'una determinada comunitat' «E là on les dites costumes ne.ls usàgies sobreditz no basten, los pleytz totz sobreditz deuen ésser defenitz e de/terminatz *per*.dret civil, so és *per* les ligs» (2v, 4a) / 2 'justícia, compliment del que la llei disposa' «Tot emparament *que* sia fet a hom estrayn o a ciutadan deu ésser absolt a.aquel a.*qui* és fet l'emparament ab que don fermansa sufficient que farà dret a.son clamant de la demanda *que* li fa» (34v, 5a) «lo clamant pot anar al batle de Moncada e dir a él que li faça segir e complir son dret» / 3 'allò que és just o correcte' «e enaxí podrà ésser de/partit la cosa equal de.la cosa no equal e el dret del tort» (2v, 8a). D'altres exemples a 1v, 19b; 9v, 3a; 11r, 9b; 22v, 6b; etc.

D R E T a. 'conforme a la justícia i a la raó' «*per*.so que la veritat del fet se pusca mostrar e els iúgies dreta *sentència* e leal o (sic).pusquen donar» (46v, 7-8a).

DRETURER, -A₁ a. 'conforme a la regla de veritat o de justícia' «No és novela cosa ans és iusta e dreturera que si el demanat a *provar* son enteniment vol *que*.n iuy sien mostrades cartes públiques o actes o (...)» (46r, 24b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB ni pel DECat.

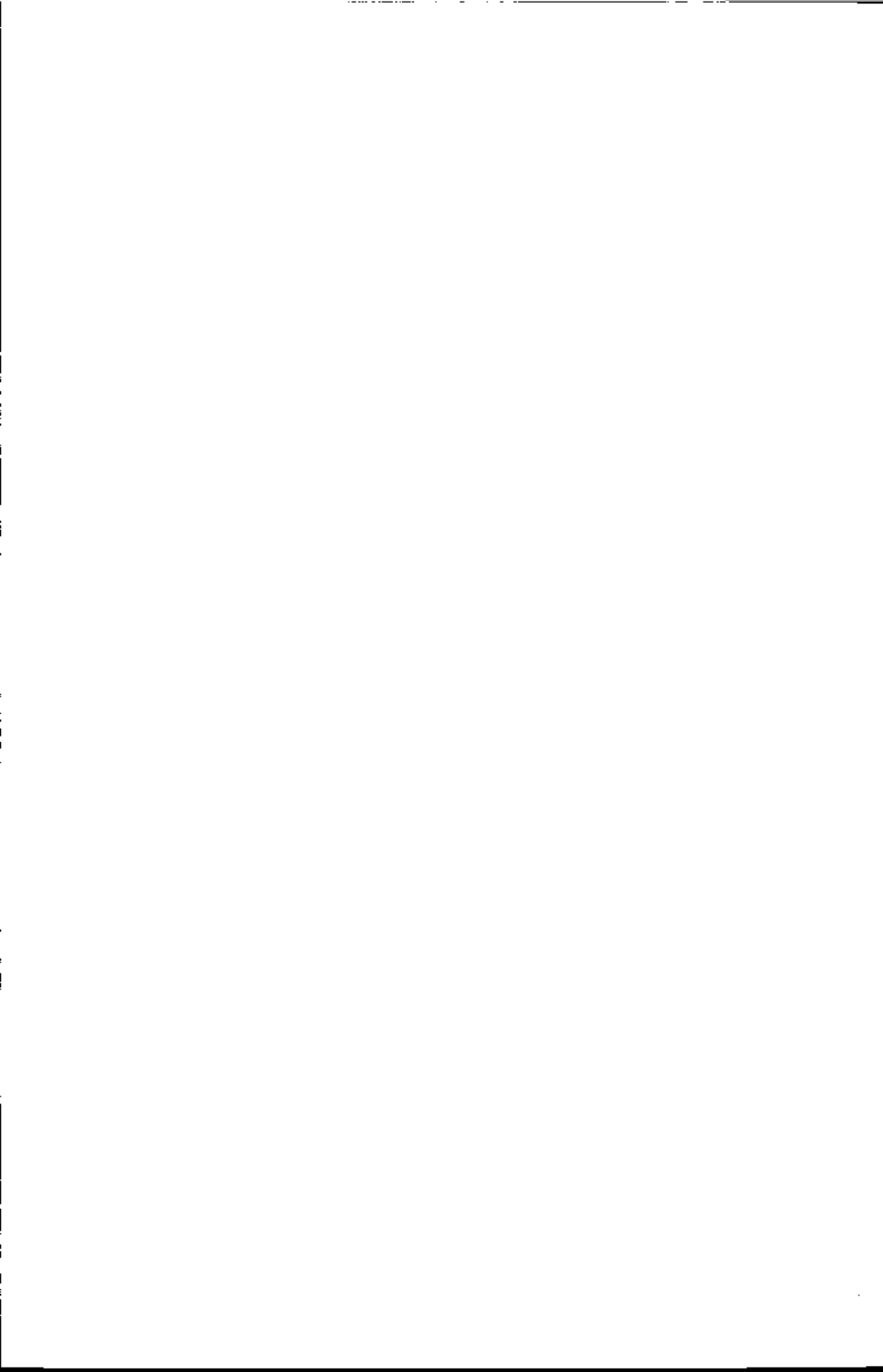
DUBTAR₁ v. 'vacil·lar, estar indecís, tenir una cosa per insegura' «lo segon cas és que.l veguer és creegut si.l veguer diu: «aital hom s'és clamat de vós», en aquest cas si dubte lo veguer n'és creegut *per*.plana paraula» (16r. 26a).

1. Primera documentació catalana del mot, recollida pel DCVB i pel DECat.

DUBTE₁ m. 'vacil·lació sobre la certesa d'alguna cosa' «e si *serà* dubte ne *contrast* del veynàgie d'aquel o d'aquels deu mostrar lo libre e el loch on *serà* escrit lo nom d'aquel veyn» (29r, 8b).

1. Primera documentació catalana del mot, no recollida ni pel DCVB, ni pel DECat.

**ANÀLISI DEL VOCABULARI JURÍDIC DEL
LLIBRE DE LES COSTUMS DE TORTOSA**

1) ANÀLISI PER SECTORS

Un cop presentada aquesta mostra del vocabulari jurídic del *Llibre de les Costums de Tortosa*, que, com hem avançat, es compon dels mots començats per A—, B—, C— i D— dels 50 primers folis, farem a continuació una anàlisi per sectors dels mots de caire jurídic localitzats dins els esmentats folis, independentment que hagin estat inclosos (en el cas dels començats per una de les quatre primeres lletres de l'alfabet) o no (en la resta de casos) en el vocabulari precedent (recollits en l'apèndix).

Per raons pràctiques, ens hem limitat als sectors que disposen d'un vocabulari més ben representat dins el fragment estudiat, els quals corresponen a aquelles matèries que hi han estat tractades amb més detall.

A) ELS HABITANTS DE TORTOSA

Ja hem fet referència en parlar del *context del document* dins la presentació d'aquesta obra a la complexa composició humana de la Tortosa posterior a l'ocupació per part de Ramon Berenguer IV. Si agafàvem, per exemple, la relació de cases que s'utilitza per a la descripció de l'ordenament de la ciutat en carrers i places, trobaríem fàcilment testimonis d'aquesta diversa composició social, en cognoms com ara *Garidel, Domingo, Renaldi*, etc.

Ara bé, la gran divisió que cal establir entre els grups humans que viuen a Tortosa és la de *cristians/jueus/sarraïns*. No ens entretindrem ara a presentar el règim de vida de cada una d'aquestes tres comunitats; recordem, però, la importància del call tortosí i la prohibició als no cristians

de tenir serfs cristians (el serfs eren generalment sarraïns). Els mots amb què s'anomenen aquests grups humans són precisament els que acabo de fornir, és a dir *crestians* (*crestià* o *crestian*, *-ana*), *jueus* (*jueu* i *juia* —escrit «iuyes», 44v, 10a—) i *sarraïns* (*sarraïn* o *serrain* i *sarraïna*).

Un altre aspecte que ens sembla important de destacar aquí és la distinció entre *ciutadans*/*habitadors*/*veïns*/*homes estranys*, que trobem expressada de manera prou entenedora en el foli 30r, on podem llegir: «Ítem ciutadan és dit *qui* és nat dintre en Tortosa o en sos térmens, atressí és dit e és *ciutadan* tot altre *hom qui* en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat *per .X.* ayns o plus, e aquestes tres maneres de ciutadans no són tengutz de fer lo sacrament de veynàgie, lo qual *deuen* los hòmens estrayns qui volen ésser veyns de Tortosa. Habitador és dit tot *hom qui* ab cor e ab volentat ab son alberch se'n ven estar en Tortosa o en sos térmens e fa aquí lur maior estàgie e lur maior residència» (30r, 8-28a).

Pel que fa a la condició de *veí*, em sembla especialment interessant de reproduir el fragment següent: «Tot hom estray *qui* vol ésser veyn de Tortosa se pot fer veyn de qual *que* part o de qual que loc se sia sens *servii* e donació, que no.n'és tengut de fer ne de donat a nul hom seynor ne altre, e sens tot contrast, que hom no.li'n pot fer ne deu ne nula exacció *per* aquesta raon ne embarch seynor ne altre fer no li pot ne demanar, exceptat .I. *diner* que deu posar e.l libre sacrament *con* volrà iurar lo veynàgie, lo qual *diner* és del saygs de la Cort, e après que aurà fet lo sacrament, si vol *que* sia escrit son nom e.l libre de la Cort, deu donar .I. *diner* a.l'escrivan de la Cort, e lo dit *escrivan* deu l'escriure e.l libre de la Cort ab los altres veyns *que*.ic són vengutz estrayns» (29r, 10a-7b).

En aquest mateix camp, convé de recordar també el mot *servu* 'serf' i el femení corresponent *serva*, amb els sinònims *sirvent*, *-a* i *servent*, *-a*.

Encara, *sevicial*, de la mateixa família que *servu*, i *catiu*, *-iva* 'captiu', que trobem exemplificats en el fragment següent: «que *cascan* ciutadan ab son *sirvent* o *cascan* ciutadana ab sa *serventa* *cativa* o altra *servicial*, e ab son *enfant* poc si l'a, se baynen *per* I. *meala*» (6v, 11-12a).

També cal tenir presents, entre els mots que designen menes d'habitants de la ciutat, *probom* (i *probòmens*) i *profemna*. I *cavaller*.

D'un caràcter excepcional és l'ús del mot *blancs* com a equivalent de 'gent pobra' en aquest ms. de 1272 del *Llibre de les Costums de Tortosa*, si bé el recull també la sentència arbitral de 1277 (en el ms. de 1277-79 ja no apareix). Les dificultats per explicar l'aplicació del mot *blanc* a aquest significat m'han menat a recollir i formular diverses hipòtesis que en permetessin una explicació:

a) que *blanc* fos un *lapsus calami per franc*, però no es comprendria, doncs, l'aparició de *blanc* a la sentència arbitral (en tot cas la lectura «blanc» no presenta per a mi cap mena de vacil·lació); b) que l'ús d'aquest mot amb aquest sentit tingui com a precedent i fonament la moneda coneguda com a *blanca*, però aquesta moneda no és cap de les diverses monedes al·ludides al llarg del ms. i en qualsevol cas el seu ús fóra massa recent per permetre una evolució d'aquest tipus; c) que el color blanc es referís a la imatge d'un grup social (els sufis?: no té cap justificació; un orde militar?: no eren pas els pobres de la ciutat; els monjos blancs o cistercens que habitaven l'abadia de Benifassà des de l'any 1233?: això ja té més solta, però s'hi oposa la modificació de la sentència que deixa el text intacte, llevat de la supressió de «los blancs», la qual cosa no tindria cap sentit si es tractés dels cistercens de Benifassà) és una hipòtesi que presenta molts entrebancs perquè pugui ser acceptada. Finalment, la hipòtesi que sembla més raonable, si bé no la presento pas com a definitiva, és que es tracti dels llibres de repartiment dels diversos impostos del comú, en què els noms dels pobres tenien espais en blanc a la dreta i a l'esquerra del nom, mentre els noms dels altres habitants de Tortosa anaven acompanyats a la dreta de la quantitat i a l'esquerra d'una aspa. Reproduïm, com a il·lustració, el conflictiu fragment: «En lo qual comú, après que ordenat ç'és per los ciutadans com se deuen levar e segons la quantitat de l'aver que deuen o an mester per alguns affés de la ciutat, deuen pagar totz los ciutadans e ls habitador (sic) de Tortosa e de son termen de tot cant han seent e movent per sou e per liura sens tot contradiment. Ítem los blancs, so és la jent pobra, deuen pagar segons que ls ciutadans ordenen o volen ordenar sens tot contrast» (7r, 9b).

Com a última dada d'aquest primer apartat, encara que l'hàgim de considerar una mica marginal, és la mena de tractament personal que es fa servir en aquesta obra. Sí, podem parlar documentadament d'aquest tema perquè al llarg del ms. apareixen ara i adés transcripcions de fórmules orals —de vegades converses senceres— (veg. per exemple: 10r, 19-26b; 16r, 22-25a; 18r 22a-7b; etc.), en què s'utilitzen diversos tractaments personals.

Així: hi ha una vacil·lació d'una banda entre «jo», com a subjecte de primera persona del singular, i «nós», com a subjecte de primera persona del plural, i, de l'altra, entre «tu», tractament poc formal, «vós», tractament més formal, i «vós altres» (que trobem a 21v, 10-15a) o «vosaltres». Ara bé, el tipus de tractament més general —la norma— és el de «jo» a «vós», que apareix, per exemple, en els fragments següents: «lo veguer deu fer saber al deutor s.y vol acorre, e si vol acorre, e diu: «jo.y acorreré»,

los júgies deuen-li assignar dia» (14r, 19a) i «Lo segon cas és que.l veguer és creegut si.l veiguer (sic) diu: «aital hom s'és clamat de vós» (16r, 25a).

B) LES AUTORITATS PÚBLIQUES I ELS CÀRRECS ADMINISTRATIUS

D'entrada esmentarem, sense fer-ne cap comentari, els termes que designen rangs eclesiàstics que apareixen en el text: *bisbe* i *prior* —4r, 5a—, *frare* —3v, 18-19b, 21b i 23-24b—, *clergue* —44r, 26b i 8r, 16-17a— (i també *cléregue* —7v, 28b— i *clérigue* —8r, 12a—), *religiós*, etc.

També deixarem de banda aquelles autoritats que tenen un caràcter superior o aliè al del territori de vigència del codi analitzat. És el cas del *rei* —1v, 1a—, la *regina* —12v, 23a—, els *prínceps* —12v, 26a—, el *maestre del Temple* —12v, 25a—, etc.

Si passem, doncs, a les autoritats locals, hi trobarem la gradació següent: *saig*, *veguer*, *batlle de Moncada* i *batlle del Temple*.

La relació de subordinació del *saig* —un dels germanismes més remarcables que trobarem en el vocabulari jurídic d'aquesta obra, el qual procedeix essencialment del llatí— al *veguer* queda palesa en el fragment següent: «Atressí lo saig no pot fer manament ne citar nuyl hom que venga a Cort si doncs manament no.n'a del veguer, car nul.manament que él faça, si docs (sic) lo veguer no lo.y mana, no val ren» (14v, 9-16b).

El que sorprèn, però, és la subordinació del *veguer* al *batlle*, contràriament al que solia succeir (veg. per exemple: Antoni M. BADIA I MARGARIT: «Alcalde». *Difusión de un arabismo en catalán*, dins *Homenaje a Millàs-Vallcrosa*, C.S.I.C., Barcelona 1954, vol. I, pàgines 67-82, concretament la pàgina 74). Com a mostra d'aquesta relació, presentem el fragment següent: «Mas si lo veguer no volrà fer o usar son officii ne fer dret als clamatets sens alcuna raó que no serà iusta e raonable, el clamant se serà fadigat el veguer per tres vegades; e.n axí que no.l volrà escoltar ne son. dret segir, les tres fadiges feites, lo clamant pot anar al batle de Moncada e dir a él que li faça segir e complir son dret, e lo batle de Moncada deu dir e protestar al veguer: «fetz segir son dret a.aquest clamant», e açò dit a él, si lo veguer de continent no.li fa segir son dret o no.u vol fer, lo dit batle de Moncada deu fer e complir en.totes coses ço que.l veguer devia fer ne complir» (15r, 18b-15v, 12a).

Entre les competències dels batlles, hi ha la de decidir els *bans* 'sanctions, prohibicions'. Així podem llegir en el ms.: «Totz los bans e.ls establiment que.s fan ne.s duen fer en la ciutat de Tortosa ne en sos tèrmen s'establexen e.s fan e.s deuen fer en la ciutat per lo batle del Temple

e de Moncada que sien en la Cort presens e per los ciutadans, e poden posar e metre qual que pena éls se vulen ab que totz ensems s'a/corden en alò a.ffer, so és.aber los batles sobreditz e els ciutadans, axí com costumats és» (34v, 26b- 35r, 11a).

D'altra banda, l'ús en aquest text del mot *batlle* i l'absència del mot *alcalde* referma les conclusions a què arribà el Dr. Badia sobre la presència d'aquests dos mots en català dins l'article a què acabem de fer referència. Encara més significativa és aquesta dada pel fet que Tortosa era una zona pregonament arabitzada en l'època de la redacció d'aquesta obra.

Al costat d'aquesta escala essencial, trobem el *delegat* del veguer —9r, 15b—, el *comanador* del batlle del Temple —5v, 22a— o els *lloctinents* del senyors —15v, 3b— (també *lloctinent* —6r, 14-15a).

En un altre ordre de càrrecs, hem de situar els *judges*, dels quals tornarem a parlar més endavant, els *corredors* 'persona encarregada d'anunciar afers administratius i comercials, de posar en relació les parts contractants i d'intervenir en subhastes i crides relacionades amb compres i vendes' (veg. s.v. dins el vocabulari), els *procuradors* 'advocats que representen i defensen els interessos de les parts' (com a testimonis d'aquests mots podem presentar, entre d'altres, aquests: «car per si ne procurador pleyt de xrestian e de iueu en aquel dia no.s pot enantar» —10r, 18-19a—, «si clams no.li són fetz per lo creador o per son procurador» —32v, 18-19b—), també hi trobem els *advocats* o *avocats* (veg. s.v. dins el vocabulari), l'*escrivà*, qualificat pel mateix text com a *secretari* de la Cort (així: «e ço que.e.l libre escriurà ne farà per.son officy que ab vera veritat o.ffaça e.u escriua, e que serà secretari e tindrà secret de tot ço que per la Cort ne per.raon de son oficy se faça (...) Lo dit escrivà deu escriure e.l libre de la Cort los clams e totes les demandes que la un contra l'atre (sic) volrà posar ne demanar» —25v, 4-20b—), etc.

Encara, afegim a aquests càrrecs públics els de *tutor* —42r, 10a— i *tutriu* —42r, 3-4b— i *curador* —27r, 11 i 14b—, mots de significat equivalent, d'una banda, i, de l'altra, el mot *fermança* amb el significat de 'persona que es compromet a cobrir el deute contret per un altre' (així, per exemple: «deuen pagar aquel logre o aqueles usures per què aquels se seran obligatz deutors o fermanses» —31v, 20-21b—).

Per acabar, recollirem el mot *alcaid* (escrit *alcayt*), que apareix dins la part del ms. no estudiada aquí. Aquest mot té el sentit de 'cap, governador' i s'aplica al cap de la comunitat sarraïna de Tortosa. Vegem-ne un exemple prou entenedor: «Si alcun servu o catiu fug a son seynor e el seynor a.sospita que sia en.alcun alberch de la ciutat ne de son termen

e demana que n sia fet encerquament per les cases on ha sospita, per iuy e per sentència dels ciutadans lo veger deu anar a aqueles cases e deu aquí fer entrar, si les cases són de xrestians o de jueus, dos prohòmens xrestians, qui deuen-lo trer e liurar a son seynor, e si les cases són de sarrayns, lo seynor del servu o el catiu deu anar a l'alcayt e l'al/cayt deu anar aquí e deu fer entrar aquí. II. xrestians e. II. sarrayns, qui diligentment encerquen aqueles cases e a bona fe e sens engan, e si troben aquí lo servu o el catiu, deuen-lo'n trer e liurar a son seynor» (171v, 4b- 172r-3a).

C) ELS IMPOSTOS

Algú es pot sorprendre de veure que dediquem la nostra atenció a aquest punt, però la veritat és que és un dels àmbits amb un comportament més interessant des d'una perspectiva lingüística.

Ens referim especialment, és clar, al nombrós grup d'impostos que duen el sufix *-atge*, provinent del llatí *-aticum*, que trobem en llatí vulgar especialitzat en el sentit de despeses (veg., per exemple, Veikko Väänänen, *Introducción al latín vulgar*, Ed. Gredos, Madrid 1975, pàgina 144, on esmenta *balneaticum*, *cenaticum*, *viaticum*, etc.; aquest sufix, que en llatí té origen grec, es documenta tardanament —dels del segle v d.C.— i té un important desenvolupament durant l'imperi carolingi en la formació de termes jurídics i fiscals; afegim-hi que el lingüista valencià Emili Casanova, en el seu article *Grup fonètic dèbil i préstec: a propòsit dels reflexos de -ticum en català* —publicat dins la *Miscel·lània Sanchis Guarner*—, defensa la teoria que aquest sufix no és hereditari en català, sinó manllevat del francès; si més no sembla possible que el francès n'afavorís la propagació en català). Aquest grup —i, doncs, el sufix *-atge* amb aquest valor— té una gran força en aquesta obra. Així: hi trobem: *beuratge* 'impost sobre el consum d'aigua per part del bestiar', *carnatge* 'impost damunt les carns destinades a l'alimentació', *herbatge* 'impost damunt el consum de l'herba dels prats' —4r, 26-27b—, *mesuratge* 'dret que es pagava sobre la quantitat de cereals mesurada' —*ibidem*—, *peatge* 'tribut que es paga pel dret d'utilitzar un camí' —*ibidem*—, *passatge*, de sentit paral·lel a l'anterior, —4r, 25a: «Los hòmens estrayns paguen el passage: hom de peu una mealla, e cavalcan ab.son troter e ab.sa.bèstia, .I. diner tan solament per.la primera entrada e per.la exida sí de.la ciutat no exirà que vâgie en.altre loch, mas si en altre loch irà e tornarà, per.los passages davanditz paga axí com fa a.l'entrada»—.

Pel que fa a la resta d'impostos, a *acapte*, *cavalgada* —encara que es

tracta essencialment de l'obligació de participar en les expedicions militars, aquesta obligació podia quedar salvada amb el pagament d'una quantitat—, *cena* i *cens*, ja ens hi hem referit dins el vocabulari.

Afegim-hi ara: *host* 'expedició d'una durada més llarga que la cavalcada' —4r, 22b—, *lleuda* 'tribut que es pagava per l'entrada de mercaderies dins la ciutat' —*ibidem*—, *tolta* 'exacció de tributs o exigència de serveis contra dret' —*ibidem*—. Encara: *questa* —*ibidem*— *força* —*ibidem*— i *exacció* —29r, 20a—.

Recordem també el mot *comú*, entès com a 'fons comunal', al qual tots els ciutadans han d'aportar la seva contribució: «En lo qual comú, après que ordenat ç'és per los ciutadans com se deuen levar e segons la quantitat de l'aver que deuen o an mester per alguns affés de la ciutat, deuen pagar totz los ciutadans e ls habitador (sic) de Tortosa e de son termen de tot cant han seent e movent» —7r, 26a-7b—.

Finalment, i allunyant-nos una mica del contingut essencial d'aquest apartat, convé de tornar a esmentar els mots *han* i *establiment* com a disposicions de l'autoritat que sovint tenen un caràcter de sanció econòmica, i de recollir els mots *despesa* —30r, 16b; 31r, 2b— i *mession* 'despesa' —21r, 6b; 31r, 14b—.

D) EL PLET O JUDICI

Atesa la complexitat terminològica d'aquest apartat, el subdividirem en tres aspectes: 1) les persones, 2) l'acció i 3) els documents.

Abans, però, de passar al primer d'aquests tres aspectes, presentem els mots que expressen globalment l'acció central de l'àmbit que estudiem: *plet* —26v, 2b; 23r, 12b— (o *pleit* —1v, 3b; 2r, 20b—), *juí* —5r, 20b; 26r, 7b— i *procés* (del plet) —27r, 7a—, i els verbs *pledejar* —23r, 11b; 26v, 28b— i *jutjar* —5r, 21b; 5v, 3a—.

1. Les persones

D'entrada, ens referirem a les persones que intervenen en un judici i que no són ni l'acusador ni l'acusat. En primer lloc el *jutge* —11r, 5 i 6b; 15r, 22a— (recordem també amb una funció paral·lela els *àrbitres* —46r, 16a—). Al costat dels jutges, hi ha l'*escrivà*, que era el *secretari* de la Cort, com acabem de veure. Afegim-hi, encara, els *testimonis* —27r, 6a—, els *advocats* o *avocats* —42r, 9b— i els *procuradors* —32v, 18-19b—.

Si passem ja a les parts, la persona que presenta la demanda és desig-

nada dins aquesta obra amb els mots següents: *actor* —24r, 14b; 33r, 23b—, *acusador* —35r, 4b; 44r, 18-19b—, *clamador* —5v, 1b; 41r, 18-19b—, *clamant* —10r, 28a-1b; 34v, 5a—, *clamater* —15r, 21b—, *demandador* —9v, 12-13a; 23r, 1-2a— i *demanant* (? , cf. s.v.) —46r, 10b—. Com a testimonis de la sinonímia que hi ha entre aquests mots podem adduir, entre d'altres, els fragments següents: «l'actor, so és lo demandador, deu provar per cartes o per testimonis o per scriptures públiques que ...» (46r, 25a-1b), «Et si per aventura serà l'actor present e el reus absent enaxí que sentència donar no s'i pusca, lo dit clamador deu ésser més en possessió dels béns» (41r, 15-20b). El *demandador*, com el *demanat*, és anomenat també *part*: «que'l veguer ne los ne los (sic) iutges que per lo veguer sean eletz en los pleitz no deuen rebre servii de les parts ne promessió» (15r, 24-25a) o *pledejant* (205v, 18-19a).

Pel que fa a la persona contra la qual s'ha presentat la demanda, s'hi utilitzen els mots següents: *demanat* —23r, 2-3a; 6r, 14b—, *encolpat* —10v, 23b; 36v, 10-11a—, *defenedor* —42v, 27b— (el mot *acusat* només apareix com a participi d'*acusar*, sense valor de substantiu). Com a complement d'aquestes dades, serà interessant de recordar els termes: *pres* subst. —12r, 23b—, *presoner* —10v, 17b— i *reus* —41r, 8b i 16-17b—, termes que fan referència a la condició de persona retinguda que en certs casos té el *demanat*.

Al llarg del judici també apareixen sovint altres mots referits a persones de l'ordre de: *creedor* —13v, 12-13b—; *deutor* —18v, 14b—, *fermança* —31v, 24b—; *corredor* —27v, 5a—; *comprador* —49v, 5a—, *venedor* —50r, 2b, 6-7b i 8-9b—, etc.

2. Les accions

Quant a les principals menes d'accions que es produeixen dins un judici, les classificarem a partir de la persona que les fa.

Així: a) el *demandador*:

- clamar* —9v, 13b; 31v, 9b— i *clam* —5v, 1a i 6b; 25v, 17b—.
- apellar en jui* —47v, 14 i 27b—.
- demanar* —1v, 15a; 5v, 18b— (amb la variant *demandar* —23r, 4b) i *demanda* 5r, 24b; 25v, 17-28b—.
- denunciar* —43v, 22b— i *denunciació* —49v, 6b—.
- retractar* —45v, 28a—.

b) el demanat:

defendre —16r, 3-4b; 47v, 9-10b— i *defensió* —9r, 25-26a—
atorgar —11v, 21a; 22v, 19a— i *atorgament* —20r, 11b—.
confessió —41r, 4b; 50r, 21a—.

c) el demanador i el demanat:

comparer —40v, 2b—.
declarar —20v, 27b; 22r, 27a—.
demostrar —46v, 3-4a—; *demonstració* —45v, 7b—.
provar —46r, 25b; 6r, 6 i 13b—, *prova* —50r, 20a— i *provació*
—36r, 3a—.
posar-se —10v, 17a; 21r, 17b—, *posa* —43v, 9b; 31r, 23b—, *po-*
sició —26v, 26-27a—.
avenir-se —50r, 18-19b— i *avinença* —1v, 4b—.
acordar —35r, 8a— i *acord* —20r, 5b—.
composició —1v, 5b—.
fermar dret —22v, 9a; 10r, 16b—, *fermament* —22v, 23a— i *fer-*
mança —26v, 28a—.
apellació —46r, 4a; 5v, 7a—.

d) el jutge:

citar —11r, 19-20b— i *citació* —12r, 17a—.
convocar —35v, 19a—.
conèixer —8v, 1-2b—, *coneixença* —18v, 10b—, *cognició* —5v, 8a—
i *a coneguda de* 'segons el judici de' —13v, 15b—.
interrogatori —115v, 15a i 23a—.
oir —42r, 1a—.
escoltar —40v, 18b—.
defenir —2r, 19b; 5v, 3a—.
determinar (i *determenar*) —2r, 20b; 40r, 5 i 7b—.
pronunciar sentència —27r, 22a— i *pronunciació de sentència* —5v,
9a—.
donar sentència —31r, 6-7a—.
fermar —18r, 15-16b— i *fermament* —18r, 23-24b—.
condemnar —36r, 6-7a— i *condemnació* —27r, 27a—.
punir —8r, 27a—.
absolure —41r, 12b— i *absolució* —46v, 27-28a—.
execució —5v, 14-15a—.

destrènyer —31v, 10b—.

revocar —7r, 21a—.

3. *Els documents*

En aquest apartat trobem, d'una banda, certs mots de caràcter general (de l'ordre de *carta*, etc.) i, de l'altra, uns termes de caire més concret (per exemple: *sentència*).

Així, trobem *cartes* o *escriptures*: *públiques, comunes* o *privades, judicials, de vendes, de tutories*, etc. Entre les escriptures o cartes del plet trobem —26v, 22a-15b; 14r, 24a-7b—: *libells, excepcions, posicions* i *respostes, actes, sentències, fermances; establiments, bandiments; tutories, creacions*; etc. Recordem, en tot cas, que el mot *carta* tenia uns usos semblants als del mot *escriptura*, i que amb l'ús actual del mot *carta* s'utilitza en el text el terme *lletra* —28r, 3a—.

Afegim-hi, encara, d'una banda, el *llibre de la Cort* —25v, 16b—, en segon lloc els mots amb què es fa referència dins el text a accions que devien tenir un reflex documental (per exemple: la *citació*, les *diligències* —26r, 26b—, etc.), i, finalment, els termes *còpia* —26v, 18-19b i 22b— i *tresllat* —26r, 26a—.

II) VALORACIÓ DE CONJUNT. RESUM

Hem arribat al moment de fer unes conclusions d'aquesta obra. Com dèiem a l'inici, es tractava de comprovar si, com suposàvem, el *Llibre de les Costums de Tortosa* posseïa un vocabulari, sobretot en l'aspecte jurídic força complet i sistematitzat, d'acord amb la nostra intuïció prèvia.

Per furnir una adequada resposta a la tesi que ens plantejàvem, cal que abans intentem de sintetitzar els trets que hem observat en el vocabulari estudiat.

La primera constatació té a veure amb l'origen dels mots. I no és pas una constatació sense importància. *La major part dels termes jurídics utilitzats són d'origen llatí.* Encara més, hi ha un estrat fonamental de cultismes, entre els quals trobem força primeres documentacions en català (per exemple: *autenticar, citar, còpia, exacció, pecuniari* —doc. no recollida pel DCVB—, *transacció, fisc* —no recollida ni pel DECat ni pel DCVB—, etc.). No hi ha dubte que aquest factor és un dels que més ens ajuden a comprendre la gran consistència i matisació que trobem en el vocabulari de l'obra estudiada. Però fornim, encara que només sigui a tall d'exemple, una petita relació de cultismes localitzats en aquest ms., que ens farà comprendre millor la magnitud d'aquest fenomen: *absolució* —27r, 26-27a—, *actor* —33r, 23b—, *autenticar* —46v, 5b—, *calúnnia* —46r, 22b—, *citar* —11r, 19-20b—, *confiscar* —40r, 17-18a—, *còpia* —26v, 22b—, *diligència* —26r, 26b—, *domicili* —33r, 6b—, *escriptura* —25r, 13b—, *estimació* —18v, 13b—, *estipulació* —31r, 21b—, *exacció* —29r, 20a—, *fèria* —34r, 18a—, *fisc* —25r, 21-23a—, *ignorància* —45v, 26b—, *instància* —41r, 13b—, *judicial* —13v, 25a—, *maquinació* —46v, 20a—, *menció* —48v,

7b—, *negligent* —26r, 16b—, *obligació* —24r, 18a—, *pecuniari* —12r, 13a—, *peremptori* —15v, 23b—, *pignoratici* —30v, 7a—, *pronunciar* —27r, 22a—, *públic* —27r, 13a—, *restituir* —30v, 20-21b—, *retractar* —45v, 28a—, *revocar* —7r, 12a—, *satisdar* —42r, 5b—, *sentència* —28v, 14-15a—, *subscripció* —28v, 28b—, *transacció* —45v, 23a—, *tutor* —27v, 11b—.

Al costat dels termes d'origen llatí, trobem també alguns mots d'origen germànic i d'interès jurídic (per exemple: *alou*, *ban*, *honta* i *saig*), i, encara, certs arabismes (per exemple: *assotar* —279v, 14-15b—, *alcaid* i *alforria*), però amb una funció i una transcendència generalment secundàries. No cal dir que podíem esperar una influència àrab més important —si bé cal recordar que, en tot cas, els tres exemples fornits constitueixen primeres documentacions catalanes del mot—, ateses les circumstàncies, però, com acabem de comprovar, el pes de la tradició jurídica llatina era formidable i ni tan sols la terminologia feudal d'origen germànic hi acompleix una funció gaire rellevant. Ja ens hem referit a la recepció del dret comú en el text de la presentació i en la seva nota núm. 23. I de fet aquest manuscrit és un testimoni d'una tendència general en aquesta època, vinculada precisament a la recepció del dret comú romà i que comporta un retrobament d'una certa terminologia jurídica llatina, la reducció o la modificació semàntica de germanismes d'incidència jurídica i la introducció en general força limitada i efímera d'arabismes (tot i que de vegades l'arabisme es consolida i es manté, sovint coincidint amb el castellà). Fornim-ne altres exemples. Pel que fa a l'alludida reducció o modificació semàntica de germanismes, en són casos mots com ara *guerpir* 'fer abandonament d'un dret' o *aliscara*, mot que designava una mena de càstig o pena i que desapareix ben aviat del vocabulari jurídic català. D'altres vegades el mot germànic amplia o perd algun dels seus significats per l'allunyament del món feudal, com succeeix amb el mot *jaquir* 'reconèixer els drets d'algú', que passa a servir per expressar diverses menes de deixament, sobretot els hereditaris, o amb *ban*, que perd el seu significat de 'multa'. Encara, d'altres vegades el germanisme anirà vivint un lent procés d'eliminació a favor d'un mot d'origen llatí, com és el cas de *bare* per *traïdor*. Quant als arabismes, casos d'arabismes jurídics a hores d'ara desapareguts o amb una limitada vitalitat en català són per exemple *alamí* 'verificador de pesos i mesures, inspector d'aigües'; *alfarda* 'tribut' (avui encara viu al Baix Cinca com a 'dret que cobra l'arrendador de l'aigua de reg'); l'esmentat *alcaid* 'cap o governador' i el seu derivant *alquieda* 'tribut que pagaven els moros pel govern o representació d'alcaid entre ells'; etc.

La segona constatació és la *voluntat de matisar el sentit dels termes*, propòsit gairebé indefugible en qualsevol tractat d'esperit jurídic. N'hi ha molts exemples, com ara la remarcable distinció entre *ciudadà, habitador, veí i home estrany*; o *movent/semovent/seent*; o, potser, la que s'intueix entre els mots *domicili i estatge*: «si doncs de la ciutat o de sos térmens no s'exia per mudar son domicili o son estàgie en altra terra» (33r, 6b), on *domicili* podria ser 'domicili oficial' i *estatge*, 'domicili real, lloc de residència'.

La tercera constatació és la *utilització sovintejada de sinònims*. Prou sabem que la preferència observada en textos medievals per la *variatio synonymica* és considerada un tret estilístic, però per a nosaltres es tracta en aquest cas sovint d'una vacil·lació pròpia d'un procés de maduració i, com afirmen Germà Colon i Arcadi Garcia (*Furs de València*, Barcino, vol. I, Barcelona 1970, pàg. 62), potser també de «la necessitat en què es van sentir els legisladors de fer-se comprendre per la població i pels nous pobladors».

L'exemple més remarcable dels que hem trobat dins el ms. analitzat és el dels termes utilitzats per fer referència a l'acusador: *actor, acusador, clamador, clamant, clamater i demanador*.

La quarta constatació és la *capacitat innovadora*, que trobem tant en aspectes de vocabulari com de fraseologia. Pel que fa als mots, en són exemples: l'ús del mot *blanc* amb el significat 'gent pobre', l'aplicació del mot *acórrer* al significat de 'acudir a pagar un deute', el mot *bovalatge* 'tros de terra tancat per a pastura', etc. Pel que fa a les locucions, n'hi ha de verbals (*moure demanda/acció* —31r, 7-9b—, *pendre fermaça* —11r, 7a—, *pronunciar sentència* —27r, 21-22a—, *fermar dret* —22v, 9-10a—, etc.), n'hi ha de relacionants (*en paga de* —18v, 14-15b—, *en manera que* —23v, 13b—, *per regard de* —43r, 24a—, *a coneguda de* —13v, 15b—), etc. Afegim-hi frases fetes de l'ordre de *per plana paraula* —10v, 13v—, etc. Recordem, encara, pel seu gran interès lingüístic, la sovintejada presència de transcripcions de fórmules orals dins el text.

La cinquena constatació és la *vacil·lació formal*, que comprovem en casos com ara *advocat/avocat* —en què una forma més culta contrasta amb una forma més hereditària—, o *clamador/clamant/clamater* —en què a un mateix radical, per expressar un únic significat, se li uneixen diverses desinències verbals o sufixals—, o *usus de fruit/usus de fruits/usus dels fruits/usu fruit/usus fruit* —folis 85 i 86—, amb una notable vacil·lació

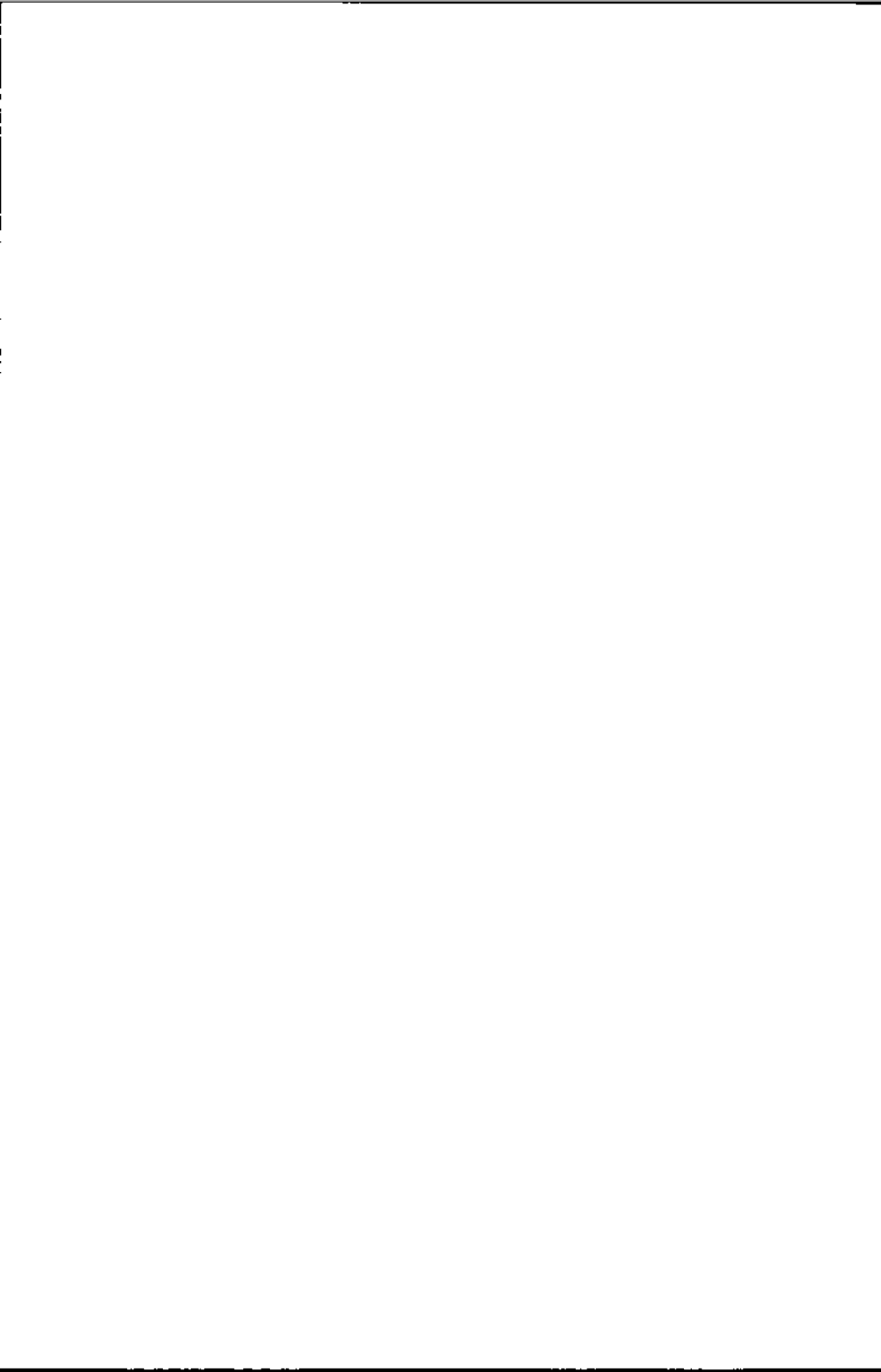
en la forma del mot *usdefruit*, o *afranquir/enfranquir* —amb vacil·lació entre l'ús de dos prefixos en un mateix mot; la sinonímia és plena en aquest cas—, etc.

Finalment, també hem constatat l'existència de *certs sufixos i radicals força productius*, dins el vocabulari jurídic del ms. estudiat, de l'ordre de *-atge* 'impost, despesa corresponent a' (així: *beuratge, carnatge, herbatge, mesuratge, passatge, peatge*), *-dor* 'persona que' (així: *acusador, clamador, comprador, corredor, creador, venedor*), *clam-* (així: *clam, clamador, clamant, clamar, clamater*), etc.

Un cop aplegats aquests trets, ens trobem en condicions de presentar una resposta a la tesi proposada: sí, el vocabulari jurídic del *Llibre de les Costums de Tortosa* té un notable grau de maduresa, assolit en gran part per causa de la incorporació de cultismes i per la voluntat matisadora i innovadora, però també hem de constatar vacil·lacions, que ens indiquen que és un moment encara no final, si bé força avançat, de la conformació del lèxic jurídic català en l'Edat Mitjana.

A les portes de Ramon Llull, hem descobert un signe avançat de maduresa lèxica en un gran text jurídic. I ho hem fet, a més, a través d'un manuscrit inèdit i no usat encara com a matèria de recerca lingüística.

APÈNDIX

*Llista de mots d'interès jurídic, a partir de la lletra E,
localitzats en el manuscrit estudiat*

E

- edat: 45v, 5b.
 egual: 2v, 7a.
 igualtat: 50r, 12a.
 eiximent: 12v, 23a.
 eixir: 12v, 27a.
 elecció: 6r, 1b; 26v, 27b; 36r, 24b.
 clèger: 7r, 15a; 8r, 4b.
 embarg: 7r, 25a; 25r, 25a.
 embargament: 2v, 18-19b; 4v, 26b.
 embargar: 6v, 9-10b; 39v, 8a.
 emena: 12r, 21a; 37v, 4a.
 emenar: 37r, 19a; 42v, 16-17a.
 emparament: 33r, 27a; 33v, 2-3a.
 emparar: 33r, 21b.
 empendre: 22v, 18b; 49r, 27a.
 empetrar: 27v, 12b.
 empeniment: 48v, 14a; 50v, 21-22a.
 enantar: 10r, 20a; 39v, 6a.
 encolpat: 10v, 23b; 36v, 10-11a.
 enemic: 1r, 16b.
 enfant: 6v, 12a.
 enfranquir (cf. *afranquir*): 48r, 17-18b.
 engany: 9v, 17a; 40v, 8a; 41v, 23b.
 enjúria: 1v, 15-16b; 11r, 23a; 34r, 8b.
 ennovar: 46r, 6-7a.
 entànyer: 53v, 14a.
 entendre: 10r, 14b; 22r, 22b; 31v, 7a.
 enteniment: 1v, 25a; 46r, 5-6b i 26b.
 entraitar: 12v, 5-6a.
 entredit: 32r, 10a i 14a.
 entregre: 46v, 25a.
 errada (de compte): 55v, 4a.
 errar: 45v, 25-26b.
 error: 45v, 21a, 27a i 1b.
 escàpol, ser—: 52v, 15a.
 escarir: 29r, 28b; 29v, 14a.
 escoltar: 15r, 18a; 38v, 3a; 40v, 18b.
 escriptura: 25r, 2-3b i 13b; 26v, 1-2b;
 46r, 13a, 17a i 22a.
 escriure: 2r, 4b; 24v, 1b.
 escrivà: 13v, 13-14a, 18a i 23a; 25r, 1-2b
 i 9-10b.
 escrivania: 26v, 7a.
 excusa: 23r, 15b.
 excusar (cf. *excusar*): 40v, 18-19a.
 escut: 28r, 7a i 8a.
 església: 5r, 27b; 44v, 13 i 18 b.
 esguardar: 1v, 6b.
 especial: 22r, 1b; 27v, 28a.
 esperar: 23r, 28a-1b.
 espressar: 35r, 16b; 45v, 18-19a.
 estable: 1v, 10a.
 establiment: 26v, 3b; 37r, 28a.
 establir: 7r, 2a; 35r, 1-2a.
 estament: 2r, 2a; 9v, 9b; 25r, 7b.
 estar: 22v, 3a i 12a; 30r, 13a.

estat: 37r, 25b; 48r, 9b.
estatge: 20r, 4a; 22r, 11b; 30r, 27a.
estendre: 3r, 16a; 50v, 18b.
estimació: 18v, 13b; 30v, 21-22b.
estipulació: 31r, 21b; 54v, 16b.
estrany: 1v, 12b; 4r, 24a; 29r, 10a.
evicció: 61r, 28a.
exacció: 29r, 20a.
excepció: 36v, 26a; 47r, 12a.
exceptar: 20v, 25b; 47v, 27a.
excusar (cf. *excusar*): 39v, 8b.
execució: 5v, 14-15a; 23v, 13-14a; 32v, 10b.

F

radiga: 14r, 2a; 15v, 25-26a.
fadigar: 15r, 24b.
faedor: 36r, 8a.
faener: 54r, 22a.
fallar: 35r, 13a.
fallir: 45v, 25b.
fals: 20v, 9a; 45v, 7b.
fama: 10v, 6a.
familiaritat: 50v, 23-24a.
famós: 47v, 12-13a; 48r, 20a.
favor: 25v, 18a; 48r, 12b.
fe: 2r, 13a; 6r, 2b; 35v, 28b.
feultat: 29v, 17-18a.
femna: 12r, 5a; 37v, 15b.
fenir: 11v, 11b; 45v, 22a.
fèria: 34r, 18a.
ferida: 37r, 22b.
ferir: 3v, 23b; 36v, 20a.
ferm: 1v, 9b; 7r, 11a; 48r, 18b.
fermentat: 18r, 23-24b; 42v, 23a.
fermança: 6v, 13-14b; 11r, 7a; 32v, 24b.
fermar: 5v, 25b; 18r, 15-16b; 22v, 1b.
festa: 9v, 23b; 44r, 6b.
fet: 11r, 20b; 12v, 26b; 45v, 21a.
feta: 43v, 22a i 26a.
fiar: 2r, 13a.
fill: 3v, 12a; 6v, 12a; 29v, 16b.
fillastre: 62v, 22-23a i 8b.
fin f.: 2r, 28a i 5b; 25v, 20b; 34r, 26a.
finada 'fi. f.': 58v, 7b.
fisc: 25r, 12-13a, 21a i 23a.
forà: 5r, 25b.

força: 4r, 24b.
forçar: 7r, 4a; 32r, 19a; 49r, 18a.
forfassat: 37r, 1a.
forfer: 13r, 2b; 36v, 9a.
forfetura: 44r, 6a.
franc: 1v, 6a; 4r, 13a i 11-12b; 14r, 11b.
franquea: 1r, 4b; 13r, 4a.
frare: 1v, 14a; 3v, 18-19b i 23-24b.
frontera: 3r, 5-6a.
fugir: 44v, 11b.
fur: 5v, 5a.
furt: 48r, 21a

G

general: 5v, 22a.
gent: 1v, 12b; 7r, 9b.
gitar: 44v, 17b; 48r, 18-19b
governar: 2r, 10a.
gràcia: 1r, 13a; 44r, 8a.
grat: 13v, 25b; 19r, 26a; 48r, 2b.
grau 'port': 52v, 6a.
greuge: 31r, 3b.
guaanyar: 32r, 11a; 40v, 1a.
guaardó: 2v, 9a; 47r, 25a.
guarda: 36v, 26b.
guardar: 1v, 10b; 9r, 18b; 10v, 17b; 13v, 18b.
guiar: 6v, 11b.
guisa: 10v, 18b; 31r, 11a.

H

habitador: 1r, 3 i 6b; 30r, 22a.
habitant: 2v, 6b.
habitar: 30r, 13-14a.
haver v. i subst.: 1v, 18b; 31r, 7-9b; 7r, 2b.
herbatge: 4r, 26-27b.
heretat: 8v, 27b.
heretge: 43r, 4-5b.
hereu: 4r, 3-4b; 19r, 1a.
hospital: 3v, 14a.
hom: 5r, 4a; 23v, 10a; 29r, 19b.
homecidi: 43r, 16b.
honest: 1v, 15b.
honor: 1r, 17a; 4r, 11b; 47v, 7a.

honrament: 12v, 28a; 37v, 11b; 47v, 9-10a.
honrat: 1r, 6a i 15a.
honta: 13r, 6b.
hora: 6v, 17b; 11r, 22b; 12v, 17a («aura»); 45r, 18a.
host: 4r, 22b.

I

ignorància: 45v, 26b.
infames-infamis: 57r, 13a; 56v, 17b i 24b.
infàmia: 56v, 5b.
ingenu: 2v, 28b.
instància: 41r, 13b.
iràixer: 35v, 2b; 37v, 7b.

J

judicial: 13v, 25a; 27r, 18b.
jueu: 37r, 23-24b; 44v, 5a i 10a.
juí: 5r, 20b; 26r, 7b; 33v, 4a.
jurar: 9v, 4a; 24r, 19b.
jurat: 29r, 7a.
juridicció: 5r, 20-21b.
just: 15r, 22b; 24v, 19b; 46r, 24b.
justícia: 6v, 21a; 15r, 16a; 37r, 11-12b.
jutge: 9v, 13a; 11r, 5 i 6b; 17v, 18b.
jutjar: 5r, 21b; 5v, 3a; 8v, 3b.

L

lesió: 13r, 16a.
llibell: 1v, 23a; 26r, 4b; 27r, 23a.
línea: 42r, 17a; 47v, 15b.
linera (llinera)? : 47v, 25b.
lladre: 43r, 4b.
lladronici: 43v, 20a.
llaguiar: 37r, 26-27a.
llaurat: 5r, 5b; 8r, 15a.
llec: 8r, 13a.
llegítima: 48v, 17b.
llicial-lleal: 25r, 12b; 35v, 6b.
lleialtat-llealtat: 2r, 13-14a; 56v, 11-12a.
lleixa: 8r, 20a.
lleixar: 26v, 6a; 40v, 9a; 48v, 14-15b.

lletgesa: 49v, 5a.
lletgia: 49v, 15a i 16-17a.
lletra: 26v, 6b; 45r, 26b; 28r, 3a.
lleuda: 4r, 24b.
llevar: 2r, 22a; 7r, 1b; 16v, 11b.
llevat: 22v, 21a; 36r, 4b.
llibert: 47v, 4a.
llibertat: 1r, 5b; 8r, 23b; 48r, 10-11b.
llibre: 1r, 8b; 9v, 17b; 25v, 16b; 46r, 18a.
llig: 2v, 5a; 45v, 3a.
lligament: 11v, 27b; 50v, 3b.
llimdar: 4v, 15a.
llynyatge: 4v, 5b; 35v, 21b.
lliura 'moneda': 7r, 8b.
lliurar: 13r, 19b; 34v, 16b.
lloctinent-lloctenent: 6r, 14-15a; 15v, 3b.
llogader: 23r, 2b.
llogar: 23r, 2b.
llogre: 31v, 13b.
lloguer: 14v, 1a; 28r, 4b.

M

maestre: 1v, 12a; 12v, 25a.
mal: 1v, 16a; 8r, 23a; 36r, 14b.
malafeta: 5v, 2-3a; 43v, 22a i 26a.
malaut: 4r, 8a.
malea: 19v, 20b.
malefici: 6v, 24a; 34r, 12-13b.
malfeitor-malfetor: 6v, 28a i 13b; 33r, 20-21b.
man: 9v, 24a; 29r, 6a.
manador: 60v, 12b.
manament: 10r, 6-7a; 14r, 27b; 37r, 18-19b.
manar: 8r, 9-10b; 37v, 19-20b.
manent: 64v, 18 i 21a.
manera: 22r, 22-23b; 23v, 13b.
manifest: 14v, 2a; 15r, 20a; 43v, 8-9a.
manifestar: 32v, 11a.
manllevador: 13v, 5b.
manllevar: 13v, 4b.
mantinent: 15v, 3b; 41v, 16a.
maquinació: 46v, 20a; 9v, 17a.
marcar: 6v, 9b.
mare: 42r, 21a; 48r, 16a.
marquès: 3v, 15a.
masia: 4r, 9b.

masmodina: 27v, 18a, 22a, 24a, 27a i 2b.
matar: 49v, 2a.
matèria: 11r, 1b.
maternal: 56v, 26-27b.
mealla: 4r, 26a.
mellorar: 9r, 8b; 45r, 7-8a; 50r, 9-10b.
menaçador: 36v, 17b.
menaçar: 35v, 2b.
menaçat: 36v, 3b; 37r, 9a.
menar: 5v, 11a; 6r, 12b; 10v, 24b.
menció: 27v, 1b; 48v, 7b.
menor: 64v, 27b.
menoredat: 65r, 12b.
mentir: 56v, 13a.
mentira: 56v, 14a.
mercaderia: 39v, 1a.
mercat: 37v, 10b.
merèixer: 36v, 1b.
mèrit: 1r, 13b.
messió: 21r, 6b; 31r, 14b.
mesuratge: 4r, 25-26b.
metre: 1v, 21a; 19r, 18b; 40r, 12b.
ministrar: 8r, 9b.
minva: 8r, 22b.
minvament: 8r, 28b; 20r, 20a; 42v, 1-2b.
minvar: 8r, 18b; 42v, 16a; 50r, 22b.
missatge: 14r, 24b.
moble: 43r, 21-22a.
moneda: 30v, 14a i 16a; 45v, 2-3a.
morabetí: 47r, 24b.
morir: 48v, 24-25 i 26 a.
mort: 11r, 18a; 24v, 12a; 40r, 5a.
moure: 3v, 11-12b; 31r, 7-9b; 49v, 22-23b.
movent: 30v, 10b; 27r, 25b.
muller: 3v, 12b; 25r, 7-8a i 9a; 29v, 16b.
muntar: 12r, 20a; 22v, 6b.

N

nafra: 37v, 5a; 43r, 15-16b.
naframent: 9r, 20-21a; 45v, 6b.
nafrat: 36v, 20-21a.
nàixer: 47v, 25a.
nat: 30r, 9a.
negar: 31r, 14a; 33r, 15a.
negligent: 26r, 16b.
negoci: 61r, 15a.
nét: 62r, 4b.

noble: 1r, 5a.
noces: 12v, 22a.
noedora: 50r, 6b.
nom: 2r, 24a; 24v, 23a; 25v, 27b.
nombrar: 23r, 20a.
nomenar-nomnar: 5v, 6b; 34v, 19a; 20r, 1-2b.
notari: 2r, 6a; 46r, 16a.
nou, adj.: 4v, 24a.
noure: 12v, 11b; 26r, 11b; 45v, 24a i 25a.
novell: 4v, 28a-1b; 45r, 18b.
novena: 5r, 2a.

O

obedient: 2r, 19-20a.
obeir: 35r, 19a; 26r, 4a.
oblidar: 2r, 9b; 48v, 12b.
obligació: 24r, 18a; 27r, 13b; 39r, 19b.
obligar: 7v, 1-2a; 31v, 8a; 38v, 12b.
oblit: 2r, 12b.
obra: 6v, 6a; 47v, 2a.
obrar: 1v, 26a; 44r, 3b.
obrer, dia—'feiner': 54r, 8a.
observació: 41r, 14b.
observar: 9v, 18a; 50r, 22a.
obtenir: 1r, 18b; 50r, 22a;
occir: 36v, 21a.
oferir: 11r, 8a; 42v, 15b.
ofici: 15r, 15b; 42r, 8b; 25r, 26a.
oi: 9v, 5a; 40v, 1b.
oir: 10r, 25b; 40v, 17b; 42r, 1a.
ops: 5r, 10a; 46r, 23a.
ordenament: 2v, 21-22a; 7v, 10a.
ordenar: 2r, 3b; 7r, 8a i 9a; 15v, 4a.
original: 46v, 7b.

P

padró: 47r, 9b; 48v, 25-26b.
paga: 16v, 14b; 18v, 14-15b; 19r, 14a.
pagar: 4r, 22a; 8v, 24a; 30r, 11b.
paor: 24r, 12b.
paràgraf: 12r, 16a; 22v, 14-15b.
paraula: 10v, 13a; 36v, 20a.
pare: 42r, 16a; 47v, 13-14b.
parèixer: 8v, 23-24b.
parent: 25r, 2-3a i 4a.

parentesc: 9v, 5-6a.
part: 5r, 13a; 6r, 9b; 38r, 15a.
partida: 4v, 8b; 24r, 21b.
partir: 24v, 10a; 50v, 22-23a; 35r, 28a.
passant: 9r, 23a.
passatge: 4r, 12-13a i 4b.
paternal: 56v, 26b
patrocini: 25v, 19a.
pau: 1v, 8a; 23v, 10b.
peatge: 4r, 24-25b.
pecuniari: 12r, 13a; 30r, 5b; 39v, 18b.
pecuniament: 58v, 9a.
pena: 10r, 8a; 30r, 1b.
pendent: 28r, 28a i 8b.
pendre: 1r, 25b; 11r, 7a; 36v, 9a.
penyora: 7r, 7a.
penyorar: 6v, 9b; 38v, 11a.
pèrdoa: 11r, 19a.
perdre: 34r, 3a; 43r, 13a.
peremptori: 15v, 23b.
pergamín: 27r, 14a.
perir: 56v, 10a.
perjuri: 24r, 12b.
perpetual: 1v, 9b.
persona: 2v, 15b; 11v, 6b; 44r, 7a.
personal: 30r, 6-7b; 33v, 8a.
pertànyer: 3r, 3b; 5r, 21b; 26v, 2b.
pervenir: 7v, 14b; 25r, 21a; 40r, 21a.
pes: 4r, 25b.
pignoratici: 30v, 7a.
plaça: 2v, 25a; 41v, 5b.
plan a.: 19v, 13a; 23v, 4-5b; 44v, 3a.
plaurc: 6v, 27b.
pledejant: 205v, 18-19a.
pledejar: 5r, 27-28b; 28r, 11b; 26v, 28b.
plet: 1v, 9a; 23r, 12b; 26v, 2b.
població: 43r, 24b.
poder, subst.: 7v, 2b; 26v, 5-6b; 37v, 5b.
poixent, 'mur de contenció a la vorera
d'un riu per desviar-ne el corrent':
9r, 24a.
posa: 33r, 15a; 36r, 23b; 43v, 9b.
posar: 3r, 21a; 10v, 17a; 23r, 16b.
posició: 26v, 26-27a.
posseïdor: 34v, 7b; 40v, 27a.
posseir: 1r, 8a; 40v, 8a i 9a.
possessió: 4r, 11b; 19r, 27b; 40v, 4b i 6b.
prejudici: 50r, 22b.
prejudicial: 47r, 4a i 6a.

prenedor: 43r, 18b.
pres, subst.: 10v, 24b; 12r, 23b.
present: 18r, 8a; 35r, 5a; 41r, 8-9b.
presentar: 11r, 8-9a.
presó: 5v, 11-12b; 11v, 10-11b; 1v, 6a.
presoner: 10v, 17b.
prestar: 64v, 16a.
préstet: 64v, 17a.
presumpció: 49v, 23b.
pretaxat: 20v, 17b.
preu: 13v, 19b i 21b; 23v, 18a.
prevere: 56v, 27a.
prevericador: 56r, 17-18b.
príncep: 12v, 26a; 45r, 26b.
principal: 6v, 13b.
prior: 36r, 25a.
privilegi: 38v, 28a.
procés: 27r, 7a.
procuració: 16r, 5b.
procurador: 10r, 18-19b; 12r, 16b; 32v,
18-19b.
procurar: 8r, 8b.
profemna: 12v, 21a.
profit: 1v, 26b; 8r, 1b.
profitós: 2r, 11a.
prohomen: 7r, 13a; 12v, 21a; 24v, 26a.
promessió: 9v, 7a; 15r, 25a; 25v, 13b.
prometedor: 19v, 4a; 49v, 11a.
prometre: 15r, 1b; 31r, 11b; 49v, 8a.
pronunciació: 5v, 9a.
pronunciar: 27r, 22a.
proposar: 47r, 24b.
propri: 2v, 13b; 18r, 17b; 26v, 5a.
proprietat: 41r, 28b.
protestació: 15v, 17-18a.
protestar: 15v, 4a; 24r, 13a.
prova: 50r, 20a.
provació: 36r, 3a.
provar: 6r, 6b i 13b; 10v, 9a; 46r, 25b.
proximan-proïsmes: 12r, 16a; 25r, 4a; 48r,
11a.
pubill: 42r, 13a.
públic: 25r, 28a-1b; 27r, 13a; 46r, 13a
i 14-15a.
publicat: 13v, 10b.
publicar: 26v, 4b; 27r, 5-6a.
punir: 8r, 27a.
pur: 48r, 20a.

Q

quantitat: 7r, 2b; 18v, 28b; 32v, 14a.
 quarantè m.: 4v, 13a.
 querir: 48r, 10b.
 quèsta: 4r, 24b.
 quèstió: 40r, 7-8b; 40v, 14a.
 quint m.: 8v, 6b; 32v, 2a; 36r, 16a.
 quiti: 4r, 13a i 13b; 39r, 27b.

R

raó: 7v, 7b; 15r, 22b; 24r, 20-21a.
 raonable: 15r, 22-23b; 31v, 20a.
 real: 30v, 7a.
 rebutjar: 45r, 14b.
 recobrar: 31r, 15b.
 reconèixer: 49v, 13-14b.
 reconvenció: 42r, 24-25b.
 reconvenir-recovenir: 34r, 8a i 2b; 38r, 9a.
 recusar: 39r, 13a; 42r, 17-18b.
 reebre: 2v, 9a; 15r, 24a; 35r, 27b.
 reençó-recçó: 48r, 3b; 49r, 1-2a; 48v, 23a.
 refecció: 6v, 6-7a.
 refer: 31r, 13b; 47r, 8a.
 regina: 4v, 2-3a.
 regla: 42r, 26a.
 regne: 1r, 21-22b.
 regard: 43v, 24a i 11b.
 rei: 12v, 23a.
 religiós: 8r, 1a.
 remembrament: 2r, 6b.
 remoure 'destituir': 56v, 14b.
 ren (cf. *res*).
 renda: 61r, 9a.
 renegat: 36v, 18a.
 renunciació: 50r, 6-7a.
 renunciar: 50r, 2a.
 reptar: 5v, 24-25b; 56v, 10b.
 requerir: 22v, 6a; 36v, 22a; 38r, 26b.
 res: 8r, 19a 9v, 5b; 31r, 28a; 42r, 12a.
 residència: 30r, 28a.
 respondre: 11v, 20a; 15r, 9b; 17v, 28b.
 respost: 18r, 21a.
 resposta: 36v, 27a; 49v, 10b.
 restitució: 38v, 3-4b; 45v, 3b.
 restituir: 30v, 20-21b; 37r, 13a.
 retardat: 15r, 26-27a.
 retenir: 17v, 24a; 20v, 13-14a; 48v, 1a.

retiment: 19r, 8-9a.
 retractar: 45v, 28a; 55r, 3a.
 retre-redre: 18v, 23a; 25r, 24a; 43r, 22-23b.
 reus: 41r, 8b i 16-17b.
 revocar: 7r, 12a.
 robador: 43r, 4b i 5-6b.
 roberia: 48r, 22a; 57r, 17a.
 romandre-remandre: 19r, 5-6b, 8b i 24b; 32v, 14a.
 romanent-remanent: 8v, 14b; 35r, 8b; 44r, 19b.
 rompre: 48v, 13b.
 rúbrica: 6r, 9a.

S

sagrament: 6r, 4b i 11b; 26v, 2a.
 sagramental: 9v, 17b; 29r, 24a.
 saig: 9v, 17b; 14r, 8b; 14v, 10b.
 salari: 28r, 3b.
 salvar: 1r, 18b; 17r, 17a.
 saó: 20r, 11b.
 sarrain: 6v, 2a; 37r, 2-4b; 44v, 13-14a.
 satisdar: 42r, 5b.
 satisfer: 9v, 12a; 35r, 16b.
 secret: 9v, 14a; 25v, 9b.
 secretari: 25v, 8b.
 seent: 7r, 7b.
 segell: 27v, 21b i 27b; 28r, 2a.
 scgellar: 26v, 14b; 28r, 16-17a.
 segurar: 43v, 28b (cf. *assegurar*).
 segurtat: 23v, 5b.
 semblant: 8r, 16b; 48r, 23a.
 semovent: 7r, 25b.
 senat: 38v, 7b.
 sencer: 46v, 24a.
 sentència: 5v, 9a; 27r, 11a; 28v, 14-15a.
 senyal: 15r, 9a; 18r, 16b; 34v, 18a i 21a.
 senyor: 1r, 28-29b; 29r, 17a; 5r, 10b i 13-14b.
 senyoria: 12v, 6b; 44r, 17b; 49r, 4a.
 serva: 22r, 9b.
 servent-sirvent: 6v, 9a i 11a.
 servicial: 6v, 11-12a.
 servii: 4v, 26a; 15r, 24a; 28v, 7-8a.
 servir: 1r, 17a; 6v, 26b; 48r, 11a.
 servitud: 4r, 13b; 45r, 3b; 47v, 19a i 8b.
 servu: 14r, 11b; 47v, 21a i 24-25 a.

seu: 1v, 24b; 12v, 14a.
sobra: 25r, 20a.
sobrar: 24v, 28b.
sobrepús: 40r, 17b; 53r, 6-7b.
sodomita: 43r, 5b.
sofrir: 31r, 5b i 15b; 3r, 27b.
soldada: 62v, 25a.
solemne: 33v, 18a.
solemnitat: 32r, 25-26a.
solt: 21v, 26a; 42v, 24a.
sort: 30r, 9b; 32v, 23a.
sostraire: 56v, 4-5a.
sotscripció-subscripció: 28v, 18a; 28r, 7b
i 10b.
sou: 7r, 7b.
subhastació: 27v, 4a.
subornar: 56v, 7a.
subscripció (cf. *sotscripció*).
subsidiari: 65r, 6a.
substitut: 58r, 22b.
successió: 48v, 10-11b.
successor: 1r, 9b; 4v, 7a.
suficient: 11r, 9a; 23r, 4a; 25r, 12b.
suggestió: 64v, 25a.
suggestor: 64v, 27a.
suma-soma: 30v, 19a i 27-28a.
suspita: 56v, 11b.

T

tàcit: 49v, 24b.
talió: 40r, 7a.
tala: 8v, 19a i 24a.
tallament: 11r, 18-19a.
tallar: 3v, 25a; 49r, 2a.
tànyer: 36v, 2-3a.
taula: 3r, 1a; 23r, 28b; 24r, 27a.
tàvega: 11r, 16a.
taxació: 27r, 9a; 28v, 17a.
taxat: 25v, 14b; 28v, 28b.
temor: 9v, 5a.
temple: 1r, 15a; 4r, 7a.
temprament-trempament: 9r, 27a; 6r, 26a.
temps: 18r, 16b; 32v, 5-6a; 48v, 23b.
tenent-tinent: 2v, 7-8b; 14v, 15a.
tenidor: 40v, 27a.
tenir: 3v, 2a; 4r, 14b; 9r, 17b; 9v, 26a.
terç: 8v, 12b, 13b i 14b.

termen: 2r, 23b; 3r, 19-20a; 22v, 19b.
termenar: 9r, 5a.
testament: 25r, 15a i 16a; 48r, 20b; 48v,
6b i 7b.
testamentari: 42r, 10a.
testimoni: 10r, 22b; 26r, 28b.
títol: 7v, 15b; 36r, 25a; 44r, 27a.
tocar: 9v, 22-23a; 16v, 8b; 22r, 7b.
tolre: 11v, 26b; 43v, 13a; 44v, 22a.
tolta: 4r, 23-24b; 33v, 13a.
tomorós (?): 13v, 2b.
tondre: 43v, 12a.
torn: 39v, 19a.
tornar: 5v, 20b; 32v, 1b; 47v, 9a i 18-
19a.
tort: 2v, 8a; 36v, 5b i 22b.
tot: 4v, 8b; 32v, 12a; 44r, 27b//tot hom:
22r, 9a.
tractar-traitar: 12v, 6a; 36v, 9b; 43v, 9b.
tradicció: 18v, 17b.
traïment: 35v, 6-7b.
trametre: 14r, 18-19b; 26v, 8b.
transacció: 45v, 23a; 54v, 5b.
traure-trer: 2v, 19-20b; 6r, 4b i 5b; 13r,
11a i 27a.
travessar: 3v, 25a.
treball: 1v, 25a; 27r, 16a.
trempament (cf. *temprament*).
tresllat: 14r, 1b; 25v, 22a; 26r, 26a.
tresllatar: 46v, 8b.
trigança: 52r, 28a.
trobador: 8v, 13-14b; 35r, 3b.
trobar: 6r, 13a; 21v, 19a; 44r, 12b.
truncació: 40r, 5a; 11r, 18a.
tutor: 37r, 11b i 14b; 42r, 10a.
tutoria: 14r, 27a; 27r, 4b.
tutriu: 42r, 3-4b.

U

universitat: 1v, 22b; 6r, 27-28b; 48r, 28a.
ús: 2v, 13b.
usança: 2v, 28a; 9r, 14b.
usar: 2v, 4b; 15r, 20b.
usatge: 2r, 25-26b; 4r, 13b.
usura: 31v, 14b i 22b.
utilitat: 8r, 1a; 1v, 26b.

V

valer: 7v, 3a; 35r, 15b; 49v, 6a.

variar: 47r, 27b.

vedament: 9r, 19a.

vedar: 35v, 7a.

vedat: 8v, 17b.

vegada: 2r, 15a; 38v, 13b; 47r, 2b.

veguer: 5v, 27a; 9r, 15b; 15r, 16b.

vegucría: 9r, 17b.

veín: 13r, 12a; 24v, 22a; 29r, 11a i 12a.

veínal: 9r, 4b i 7b.

veínatge: 9v, 6a; 28r, 8-9b; 29r, 25-26a.

vèncer: 11v, 16b; 46r, 7b.

venda: 4v, 15b; 24v, 15b; 50v, 4b.

vendre: 2v, 15-16b; 23r, 24b; 43v, 11a

venedor: 50r, 2b, 6-7b i 8-9b.

venguda: 44r, 16a.

vènia: 47r, 16b.

venir: 7v, 27a; 24r, 11a; 40r, 18a i 19-20a.

venjança: 43v, 27-28a.

ver: 17v, 28b; 25r, 3a; 25v, 6-7b.

veritat-vertat: 2r, 1b; 25v, 7b; 46v, 6a.

veure-veer: 8v, 27a; 10r, 12a; 39r, 15a.

via: 14v, 26b; 27v, 18a; 46r, 20b.

viatge: 24v, 21a.

vijares: 8r, 17b.

vil: 5v, 15-16a.

voler: 1v, 8a.

voluntat-volentat: 1r, 24b; 4v, 25b; 19r, 26a; 22v, 18b.

